

SITUACIONA ANALIZA OBRAZOVANJA I SOCIJALNE UKLJUČENOSTI ROMSKIH DEVOJČICA U SRBIJI

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

SITUACIONA ANALIZA OBRAZOVANJA I SOCIJALNE UKLJUČENOSTI ROMSKIH DEVOJČICA U SRBIJI

NSHC
NOVOSADSKI HUMANITARNI CENTAR

SITUACIONA ANALIZA OBRAZOVANJA
I SOCIJALNE UKLJUČENOSTI
ROMSKIH DEVOJČICA U SRBIJI

Izdavač:

CARE Srbija
Ščerbinova 6/20, Beograd

Za izdavača:

Marijana Šerer, rukovoditeljka projekta, CARE Srbija

Izveštaj pripremila:

Danijela Korać-Mandić, koordinatorka programa, NSHC

Istraživački tim:

Prof. dr Vladimir Mihić, Filozofski fakultet Novi Sad, Katedra za psihologiju
Zlatica Jović, prosvetna savetnica, Školska uprava Novi Sad
Biljana Rašković-Živković, saradnica na projektu, NSHC
Nenad Opačić, saradnik na projektu, NSHC
Dejan Živković, saradnik na projektu, NSHC
Čila Stojanović, saradnica na projektu, NSHC
Veronika Mitro, grupa za zagovaranje i lobiranje, NSHC
Đorđe Jovanović, grupa za zagovaranje i lobiranje, NSHC
Ljiljana Lekić, saradnica na projektu, Novi Sad
Zorica Kalanjoš, saradnica na projektu, Novi Sad
Maja Nikolić, saradnica na projektu, Novi Sad
Andrea Jemini, saradnica na projektu, Kraljevo
Dragana Jemini, saradnica na projektu, Kraljevo
Zoran Petrović, saradnik na projektu, Kraljevo
Gordana Glišović, saradnica na projektu, Kraljevo
Zdravko Glišović, saradnik na projektu, Kraljevo
Jelena Božilović, saradnica na projektu, Niš
Jovana Antić, saradnica na projektu, Niš
Dejan Memetović, saradnik na projektu, Niš
Tamara Memetović, saradnica na projektu, Niš
Ajša Alić, saradnica na projektu, Niš
Aleksandar Asanović, saradnik na projektu, Niš

Prevod na engleski jezik:

Mirjana Mijailović

Lektor: Mirna Lekić-Kronja**Grafička priprema:** Aleksandra Đurić i Miroslav Nikolić**Dizajn:** Studio Prodigy d.o.o. Beograd**Štampa:** Masel print Beograd

Novi Sad, mart 2011.

SKRAĆENICE/AKRONIMI

PW - Power Within program

NSHC - Novosadski humanitarni centar

MICS - Multiple Indicator Cluster Surveys

REF - Roma Education Fund (Fond za obrazovanje Roma)

DILS - Delivery of Improved Local Services
(Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou)

SADRŽAJ

	UVODNA REČ	6
	O ISTRAŽIVANJU	6
	REZULTATI ISTRAŽIVANJA	8
I)	Romske devojčice u obrazovnom sistemu u Srbiji: pregled strategija, zakonodavstva, politika, istraživanja i studija	9
1.	Kontekst - osnovni pokazatelji dostupnosti, ograničenja i prepreka za kvalitetno obrazovanje romske dece	10
1.1.	Romska populacija, obrazovni status Roma i procenjeni procenat romske dece koja ne pohađaju školu	10
1.2.	Obuhvat na predškolskom nivou	11
1.3.	Osnovnoškolsko obrazovanje	13
1.4.	Srednjoškolsko obrazovanje	14
1.5.	Obrazovanje odraslih Roma	15
1.6.	Školsko postignuće dece iz romske zajednice	16
1.7.	Diskriminacija i segregacija Roma u obrazovanju	17
1.7.1.	Diskriminacija prema Romima u sistemu obrazovanja	17
1.7.2.	Oblici segregacije u obrazovanju u Srbiji	19
2.	Obrazovna politika, programi i mehanizmi za obezbeđivanje sprovođenja politika i unapređivanja obrazovanja Roma	21
2.1.	Zakonski i strateški okvir	21
2.2.	Antidiskriminativne mere i obezbeđivanje pravednosti i kvaliteta obrazovanja za romsku decu	27
2.3.	Afirmativne mere u obrazovanju, inicijative i programi za unapređivanje obrazovanje Roma	30
2.4.	Participacija romskih učenika i roditelja u obrazovno-vaspitnim ustanovama	34
3.	Rezime i zaključci	37

II)	Stavovi, znanje i praksa nastavnog i stručnog osoblja osnovnih škola u vezi sa rodnim pitanjima i njihovom uticaju na obrazovanje romskih devojčica	45
	Uvod	45
	Stručne službe škola	45
	Rodna pitanja i rodna ravnopravnost	46
	Marginalizovane grupe	48
	Nastavnici	52
	Rodna pitanja i rodna ravnopravnost	52
	Marginalizovane grupe	55
	Zaključci	59
III)	Pregled pohađanja nastave učenika romske nacionalnosti u Novom Sadu, Nišu i Kraljevu	60
	Uvod	60
	Rezultati	60
	Zaključci	68
IV)	Dostupnost obrazovanja i uključenost u život zajednice: fokus grupe u romskim zajednicama	69
	Uvod	69
	Dostupnost obrazovanja za romske devojčice	69
	Uključenost u život zajednice	72
	Uzori	73
	Štetne prakse i načini za njihovo menjanje	73
	Obrazovanje iz ugla roditelja	75

UVODNA REČ

Istraživanje obrazovanja i socijalne uključenosti romskih devojčica u Srbiji realizovao je CARE Srbija u partnerstvu sa Novosadskim humanitarnim centrom, od oktobra 2010. do januara 2011. godine. Istraživanje je bazirano na iskustvu stečenom u radu na osnaživanju romskih devojčica, sa ciljem da završe školovanje, kroz projekat „Šanse i izbori za romske devojčice“ (2008-2010).

Cilj istraživanja bio je da se stekne sveobuhvatan uvid u aktuelno stanje osnovnoškolskog obrazovanja romskih devojčica u Srbiji, kako bi ovi podaci poslužili za planiranje i realizaciju programa osnaživanja devojčica iz marginalizovanih grupa u narednom periodu (program «Power Within²»).

Verujemo da će rezultati ove analize poslužiti ne samo za planiranje budućih programa i projekata, već i kao sredstvo zagovaranja za unapređenje obrazovnog statusa romskih devojčica.

Marijana Šerer, rukovoditeljka projekta

O ISTRAŽIVANJU

Istraživanje je realizovano u Novom Sadu (Vojvodina), Kraljevu (centralna Srbija) i Nišu (južna Srbija). U sva tri ciljna grada živi značajan broj Roma, kako domicilnog stanovništva, tako i onih koji su interno raseljeni sa Kosova i Metohije.

U istraživanju smo nastojali da dobijemo odgovore na pitanja u vezi sa dostupnošću i kvalitetom obrazovanja za romske devojčice; u vezi sa predškolskim i osnovnoškolskim obrazovanjem, prelaskom u više razrede i upisom u srednje škole; o mogućnostima za obrazovanje devojčica koje su starije, a koje nisu pohađale osnovnu školu, kao i o rodno senzitivnim politikama i programima u obrazovanju, i njihovom uticaju na školovanje romskih devojčica. Takođe nas je interesovalo da saznamo više o društvenoj uključenosti romskih devojčica, o njihovim socijalnim mrežama i o uzorima koje imaju, kao i kako romska zajednica posmatra uticaj tradicije i običaja na mogućnosti za obrazovanje devojčica. Poseban deo istraživanja posvetili smo detaljnoj analizi strategija, zakonodavstva, politika, istraživanja i studija o obrazovanju Roma u Srbiji.

Istraživanjem je obuhvaćeno devet osnovnih škola u ciljnim gradovima, koje pohađa veći broj učenika iz romske populacije: OŠ „Vuk Karadžić“, OŠ „Sreten Mladenović Mika“ i OŠ „Radoje Domanović“ (Niš), OŠ „Dimitrije Tucović“, OŠ „Četvrti kraljevački odred“ i OŠ „Jova Kursula“ (Kraljevo) i OŠ „Jožef Atila“, OŠ „Dositej Obradović“ i OŠ „Duško Radović“ (Novi Sad). U školama je sprovedeno istraživanje pohađanja nastave romskih učenika, kao i istraživanje znanja, stavova i prakse nastavnog i stručnog osoblja. Takođe su identifikovane romske zajednice u svakom gradu, sa čijim pripadnicima su održane fokus grupe.

Istraživanje je organizovano u četiri međusobno povezane celine:

- a) **Desk istraživanje** o zakonskom okviru za obrazovanje romske dece u Srbiji, dostupnosti obrazovanja i inkluziji učenika iz osetljivih grupa, mehanizmima za sprečavanje diskriminacije u obrazovanju, participaciji i inkluziji. Ovaj deo istraživanja realizovan je uvidom i analizom strategija, zakona, akcionih planova, rezultata istraživanja o obrazovanju Roma u Srbiji, i drugih relevantnih dokumenata;

² Power Within (PW) – CARE USA program ima za cilj da osnaži 10 miliona devojčica širom sveta kako bi završile osnovno obrazovanje i razvile liderske veštine. Pružajući ugroženim i marginalizovanim devojčicama priliku da postignu svoje pune potencijale kroz više aktivnosti, PW namerava da otkloni prepreke i unapredi kvalitet obrazovanja; pruži priliku za vanškolske aktivnosti kojima se razvijaju liderske veštine, socijalne mreže i građanska aktivnost; izgradi koalicije, unapredi pravni okvir i i utiče na javne politike; unapredi kapacitete vlada i civilnog društva da pruže kvalitetno obrazovanje i da štite prava sve dece; i da unapredi praksu u zajednici vezano za rodne norme i stavove.

b) Istraživanje **stavova, znanja i praksi nastavnog i stručnog osoblja** u 9 ciljnih škola, vezano za obrazovanje romske dece i za rodna pitanja, kao i njihov uticaj na obrazovanje.

Za sakupljanje podataka korišćen je standardizovani upitnik, sastavljen iz tri dela:

- Prvi deo namenjen je utvrđivanju prakse i znanja u školama o rodno specifičnom obrazovanju, kao i programima koji se bave tematikom rodne tolerancije i rodne politike generalno;
- Drugi deo upitnika posvećen je problemima i specifičnostima obrazovanja romske dece, ali i problemima inkluzivnog obrazovanja koje je od ove godine uvedeno u škole u Srbiji;
- Treći deo upitnika bavio se utvrđivanjem predrasuda nastavnika, učitelja i stručnih saradnika prema Romima i prema romskim devojkicama, preko skale stavova koja je već uspešno korišćena u istraživanjima na teritoriji Srbije;

Ispitanici su bili osobe koje rade u stručnim službama (pedagog, psiholog i socijalni radnik), profesori razredne nastave svih trećih i četvrtih razreda, i razredne starešine svih sedmih i osmih razreda u školama. Takođe su pedagoški/romski asistenti dostavili svoja zapažanja o funkcionisanju romskih devojkica i dečaka u školi;

c) Istraživanje **pohađanja nastave učenika i učenica romske nacionalnosti** izvedeno je u tri grada Srbije: u Novom Sadu, Nišu i Kraljevu, uvidom u matične knjige škola. U novosadskim školama istraživanje je sprovedeno u periodu mart-maj 2010, a u školama u Nišu i Kraljevu tokom novembra 2010. godine. U svakom gradu obuhvaćene su po tri osnovne škole:

- u školama u Novom Sadu podaci se odnose na period od školske 1994/95 do 2009/10;
- u školama u Nišu podaci se odnose na period od školske 2000/01. do 2009/10;
- u školama u Kraljevu podaci su prikupljeni za period školske 1992/03. do 2009/10.

d) **Fokus grupe** sa romskim devojkicama i dečacima osnovnoškolskog uzrasta i njihovim roditeljima, kao i neromskim đacima i njihovim roditeljima, realizovane su kako bi se dobili kvalitativni podaci vezani za dostupnost obrazovanja, uključenost u život zajednice, socijalne mreže, prepreke u obrazovanju i načine za njihovo prevazilaženje.

Realizovano je 12 fokus grupa (6 u Novom Sadu, 3 u Nišu, 3 u Kraljevu) sa ukupno 157 učesnica/ka. Da bi se omogućilo da svaka grupa nesmetano razgovara i da svi iskažu svoje mišljenje, fokus grupe su sprovedene odvojeno sa devojkicama (4), sa dečacima (4) i sa roditeljima - majkama i očevima zajedno (4). Od ukupnog broja fokus grupa, radi upoređivanja rezultata, tri su održane sa neromskim devojkicama, dečacima i roditeljima. Razgovori u grupama su snimani.

Tokom fokus grupa korišćene su participativne tehnike kao što su grupna diskusija, dnevna linija za dobijanja podataka o rasporedu i količini dnevnih obaveza, sociogram, "ribice i kamenje", i sl. Dnevna linija je participativna tehnika koja se koristi da bi se dobile informacije o rasporedu i trajanju aktivnosti ili događaja u određenom periodu (dan). Tehnika „sociogram“ (socijalna mreža) je korišćena da vidimo koga romske devojkice doživljavaju kao osobe/grupe sa najvećim uticajem na njihovo stvaranje slike o svetu i njihov položaj u društvu.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

I) ROMSKE DEVOJČICE U OBRAZOVNOM SISTEMU U SRBIJI: *pregled strategija, zakonodavstva, politika, istraživanja i studija* Zlatica Jović

Uvod

Postoje brojni problemi i prepreke sa kojima se romska deca suočavaju i koje obrazovanje većini romske dece čini otežanim i nepristupačnim: ograničen pristup obrazovnom sistemu, visoka stopa osipanja i ranog napuštanja obrazovnog sistema, slabiji kvalitet obrazovanja, prevelika uključenost u specijalne škole ili odeljenja, prevelika zastupljenost u školama za obrazovanje odraslih, izloženost različitim oblicima prikrivene ili otvorene diskriminacije i segregacije, nepoštovanje romskog identiteta.

Pored svih nabrojanih poteškoća i prepreka, uočeno je i postojanje specifičnih problema kada je u pitanju školovanje romskih devojčica, koji njihov pristup obrazovanju čine dodatno otežanim.

Romkinje predstavljaju najmanje obrazovanu grupu žena sa najvećim procentom nepismenosti, većina je formalno nepismena ili bez bilo kakve kvalifikacije. U većini slučajeva Romkinje nemaju prava da samostalno odlučuju o svom obrazovanju. Iako postižu bolji školski uspeh u odnosu na dečake, neretko tokom puberteta napuštaju školu pod pritiskom patrijarhalne tradicije i stereotipa da "devojkama ne treba obrazovanje", pogotovo ne ono na višim stepenima. Od devojčica se očekuje da se rano udaju i brinu o porodici i domaćinstvu.

Kombinacija siromaštva i patrijarhalne tradicije često dovodi do toga da Romkinje ostaju u "začaranom krugu siromaštva". Nizak nivo obrazovanja i stručne osposobljenosti smanjuje šanse Romkinja za uspešnu integraciju i doprinosi njihovoj posebnoj ranjivosti, većoj izloženosti diskriminaciji, nasilju i narušavanju zdravlja.

Usvajanje zakona, strategija, akcionih planova, kao i potpisivanje međunarodnih konvencija, preduslov je za sistemsko rešavanje navedenih problema. Srbija je usvojila čitav niz regulativa i strateških dokumenata koji predstavljaju okvir za obrazovanje romskih devojčica, a koje se odnose na poboljšanje položaja Roma, obrazovanje i školstvo, rodnu ravnopravnost, dečija prava i borbu protiv diskriminacije. Usvajanje prvog strateškog dokumenta od strane Vlade Republike Srbije, koji se odnosi na poboljšanje položaja Roma, a koji obrađuje i specifičnu problematiku Romkinja, svakako je pozitivan primer, ali nikako i dovoljan.

Pomaci u boljem pristupu obrazovanju mogući su jedino kroz sistemsku, plansku i koordinisanu akciju svih segmenata društva koji se bave obrazovanjem i položajem Roma i Romkinja.

Ovo istraživanje je preduzeto sa ciljem da se, prikupljanjem i analizom što većeg broja relevantnih izvora i sekundarnih podataka, provere i dokumentuju specifičnosti položaja romskih devojčica u obrazovnom sistemu u Republici Srbiji.

Istraživanje se sastojalo od pregleda literature i dostupnih izvora, kao i prikupljanja sekundarnih podataka, kvantitativnih i kvalitativnih. Pregled literature obuhvatio je analizu dokumenata koji se

bave opštim pitanjima obrazovanja i dokumenata koji se bave obrazovanjem Roma. Proučena je relevantna zakonska i podzakonska regulativa, strategije, akcioni planovi, istraživanja i izveštaji.

Tokom istraživanja suočili smo se sa više ograničenja. Nedostatak relevantnih i pouzdanih podataka o nacionalnoj pripadnosti je problem koji se naglašava u većini strateških dokumenata i izveštaja. U Srbiji, kao i u većini drugih zemalja, o Romima u sistemu obrazovanja nedostaju pouzdani podaci. Glavni razlozi nepostojanja pouzdanih i validnih podataka su: i dalje prisutna suzdržanost Roma da se izjasne kao Romi, što je posledica negativnih predrasuda i stereotipa; pogrešno tumačenje da je svako prikupljanje podataka o nacionalnosti učenika zabranjeno Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2004; jedinstveni informacioni sistem u obrazovanju Republike Srbije²⁾ i dalje je u procesu razvoja, te u ovom trenutku još uvek nije moguće dobiti pouzdane podatke iz ove baze podataka. Dalje, iako je prošlo pet godina od kada je počela Dekada inkluzije Roma (2005-2015), još uvek nije uspostavljena sistemska metodologija praćenja postignutih rezultata u svim oblastima Dekade, uključujući i obrazovanje.

1. Kontekst - osnovni pokazatelji dostupnosti, ograničenja i prepreka za kvalitetno obrazovanje romske dece

1.1. Romska populacija, obrazovni status Roma i procenjeni procenat romske dece koja ne pohađaju školu

Ukupan broj pripadnika romske populacije u Srbiji nije poznat. U skladu sa zakonima i regulativom koja uređuje poštovanje ljudskih i građanskih prava, pripadnikom određene nacionalne zajednice - etničke grupe može se smatrati jedino osoba koja se sama tako izjasni³⁾.

Prema popisu iz 2002. godine, 108.913 ili 1,44% građana Srbije se izjasnilo da su pripadnici romske nacionalne manjine. Nevladine organizacije, ali i sama država, pretpostavljaju da je broj Roma u Srbiji barem duplo veći od broja popisanih. Procene broja Roma značajno se razlikuju od zvaničnih podataka, ali i zavisno od izvora: od 250.000 do 500.000 Roma⁴⁾; 350.000⁵⁾; između 400.000 i 450.000⁶⁾. Neke procene su značajno veće: između 600.000 i 700.000 Roma (Matica Romska⁷⁾). Procenjeni broj oko kojeg je postignuta najveća saglasnost je 450.000, i on se koristi u zvaničnim dokumentima.

Najobimnijim istraživanjem⁸⁾ popisano je 247.591 Roma koji žive u romskim i drugim manjim naseljima. Prema Popisu iz 2002, Romi su treća po veličini, a na osnovu procenjenog broja od 450.000, oni su najveća manjinska nacionalna zajednica i čine oko 6% ukupnog stanovništva.

Romi su najmlađa etnička zajednica u Srbiji, prosečne starosti 27,5 godina (kod opšte populacije prosek je 40,2 godine). Čak 41,2% romske populacije u Srbiji je mlađe od 20, a 71,8% mlađe je od 40 godina⁹⁾.

Postoji značajna razlika između romske i ostale populacije u godinama pohađanja obrazovanja. Nisko obrazovno postignuće je najizraženije kod romske populacije i kasnije postaje jedan od

2 Dostupno na www.mp.gov.rs
3 Vlada Srbije, 2009
4 Open Society Institute, 2007
5 Centar za dečija prava, 2006
6 Kočić, Rakočević & Miljević, 2003.
7 Jakšić & Bašić, 2002.
8 Republički Zavod za statistiku, 2002
9 Republički Zavod za statistiku, 2002.

razloga siromaštva koje se prenosi sa generacije na generaciju. Prema podacima iz popisa 2002. godine, 61,9% Roma nije završilo osnovnu školu, 29% je završilo osnovnu školu, 7,8% je završilo srednju školu, a samo 0,3% je steklo visoko ili više obrazovanje. Obrazovna struktura ukupne romske populacije je verovatno i niža, obzirom na to da su u najmanjem broju popisani upravo stanovnici nekih naselja.

Prosečna dužina školovanja Roma/Romkinja je 5,5 godina, dok se ostalo stanovništvo sa kojim žive u susedstvu školuje prosečno 11 godina¹⁰.

Obrazovna struktura Roma je znatno niža u odnosu na većinsku populaciju i većinu drugih manjina, osim Albanaca, Vlaha i Muslimana. Niže obrazovanje žena u odnosu na muškarce je još izraženije nego kod drugih zajednica¹¹.

Romkinje predstavljaju najmanje obrazovanu grupu žena, sa najvećim procentom nepismenosti – čak oko 80% Romkinja je formalno nepismeno, sa gornjom granicom od četiri razreda osnovne škole, bez bilo kakve kvalifikacije¹².

S obzirom na to da nije poznato kolika je romska populacija, broj dece i mladih koji bi trebalo da se školuju na različitim obrazovnim nivoima računa se primenom starosne strukture tokom popisa 2002. na procenjeni broj od 450.000 Roma. Tako procenjena ukupna populacija na predškolskom uzrastu mogla bi biti oko 70.000; na osnovnoškolskom uzrastu oko 74.000; na srednjoškolskom oko 41.000. Ima i drugih procena, npr. istraživanje Instituta za otvoreno društvo, zasnovano na sekundarnim izvorima podataka, procenjuje da bi broj romske dece mlađe od 18 godina mogao biti između 44.375 i 194.818.¹³

Teško je proceniti koliko se dece romske nacionalnosti nikad ne upiše u škole, a koliko njih napusti započeto školovanje. Prema podacima iz različitih izvora, izvesno je da je taj broj izrazito veliki:

- Deca koja ne pohađaju obavezni pripremni predškolski program (38%);¹⁴
- Deca koja ne pohađaju osnovnu školu (26%);¹⁵
- Deca koja su napustila osnovnu školu (74% upiše osnovnu školu, a 73% od tog broja napusti školu);
- Deca koja napuste srednju školu (38%).¹⁶

Razlozi za neuključivanje i/ili kasnije napuštanje škole su mnogobrojni i raznovrsni, i uključuju porodičnu materijalnu situaciju, neprilagođenost obrazovnih institucija i visok nivo diskriminacije u njima, kao i nedostatak pomoći deci za savladavanje preobimnog gradiva. Isključenost iz obrazovnog sistema samo je jedan od pokazatelja opšte marginalizacije romske zajednice.

1.2. Obuhvat na predškolskom nivou

U predškolsko vaspitanje i obrazovanje mogu se uključiti deca uzrasta od šest meseci do pet i po godina, ono nije obavezno i roditelji plaćaju deo troškova u zavisnosti od primanja. U periodu između pet i po i šest i po godina, deca pohađaju obavezni predškolski pripremni program koji se odvija u predškolskim ustanovama ili osnovnim školama. Deca se upisuju u prvi razred u uzrastu između šest i sedam godina.

10 Podaci na osnovu ankete kojom je obuhvaćeno 1.580 Roma, UNDP, 2005.

11 Svetska Banka, 2004.

12 Izazovi dekade Roma, Bahtalo drom, 2005.

13 Open Society Institute, 2006.

14 56 Liga za Dekadu inkluzije Roma, 2007.

15 Multiple Indicator Cluster Surveys – MICS 3.

16 Romska deca u specijalnom obrazovanju u Srbiji, Fond za otvoreno društvo, 2010.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, 34% dece mlađe od sedam godina je pohađalo predškolske ustanove u 2006. godini.¹⁷⁾ Ukupan procenat obuhvata dece svim oblicima institucionalnog predškolskog vaspitanja i obrazovanja je u porastu (2002/03. godine 32%, 2007/08. godine 35,4%). Zvanični podaci Republičkog zavoda za statistiku svedoče o malom obuhvatu dece institucionalnim predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem: 2007/08. obuhvaćeno je 178.389 dece u 8.345 vaspitnih grupa, odnosno 35,4%, u odnosu na zvanični podatak o broju rođene dece odgovarajućeg uzrasta.

Prema Studiji o životnom standardu AŽS/2007. predškolske ustanove pohađa 38,1% dece uzrasta 3-5 godina (39% dečaka i 37% devojčica). Predškolske ustanove pohađa 83% dece uzrasta 6-7 godina (81% dečaka i 85% devojčica). Preko 96% dece pohađa državne ustanove.¹⁸⁾

Romska deca pohađaju predškolsko obrazovanje osam puta manje od ostatka populacije. Prema podacima *MICS 3*¹⁹⁾, u Srbiji, svako treće dete uzrasta od 3 do 5 godina pohađa neki oblik organizovanog programa obrazovanja u ranom detinjstvu.

Mali obuhvat na nacionalnom nivou je još manji kod Roma - 3,9% dece iz romskih naselja uključeno je u programe predškolskih ustanova na uzrastu od 36 do 59 meseci, za razliku od 33,4% dece iz drugih zajednica. Nema podataka da je i jedno romsko dete uzrasta do 3 godine obuhvaćeno predškolskim obrazovanjem i vaspitanjem. Kada je u pitanju pohađanje predškolskog programa godinu dana pre prvog razreda, najveća razlika u obuhvatu u odnosu na druge populacije je obuhvat romske dece i dece iz najsiromašnijih domaćinstava: samo 62% romske dece i 77% najsiromašnije dece je pohađalo predškolske programe godinu dana pre prvog razreda.

U ovoj studiji nisu utvrđene nikakve značajne razlike u pogledu pola deteta, regiona i vrste naselja, kada je u pitanju obuhvat obrazovnim programima u predškolskom uzrastu.

Od školske 2006–2007. godine je uveden *Pripremni predškolski program (PPP)*²⁰⁾, besplatan i obavezan za svu decu uzrasta od pet i po do šest i po godina, u najmanjem trajanju od četiri sata dnevno tokom šest meseci. Od 2009. PPP je produžen na najmanje devet meseci. Program se realizuje neposredno pre početka školovanja i na osnovu pohađanja deca dobijaju potvrdu koja je uslov za upis u prvi razred osnovne škole.

Nacionalni prosvetni savet je 2006. usvojio *Pravilnik o Opštim osnovama predškolskog programa*, koji obuhvata i PPP.

U *Izveštaju o analizi uticaja uvođenja PPP*²¹⁾ navodi se da postoje značajne razlike u podacima o ukupnom obuhvatu dece sa PPP u školskoj 2007–2008. godini, zavisno od izvora, i kreću se od 83% do 99,6%. Izveštaj navodi podatke Ankete o životnom standardu iz 2008. godine, da je obuhvat romske dece iz uzorka bio 45%, ali i preliminarne podatke evaluacije primene i efekata PPP (ZUOV, 2008), da je svega 20% vaspitnih grupa iz uzorka uključilo romsku decu. Autori zaključuju da nije poznato koliki je broj romske dece obuhvaćen, tj. nije obuhvaćen, kao ni koliko je osipanje dece; da je trajanje PPP za romsku decu po pravilu zakonski minimum, a za jedan broj dece i kraće; da romski roditelji nisu visoko motivisani za slanje dece u PPP; da status romskog asistenta u nastavi koji, po mišljenju realizatora PPP, doprinosi boljem, kvalitetnijem i

17 Pešikan & Ivić, 2008.

18 Studija o životnom standardu - Srbija 2002-2007.,

19 Multiple Indicator Cluster Survey – MICS 3 u Srbiji su realizovali Zavod za statistiku Republike Srbije i Strategic Marketing, uz podršku UNICEF-a. Upitnik je kreiran za potrebe MICS projekta i namenjen prikupljanju podataka o položaju dece i žena u zemljama širom sveta

20 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2003.

21 Pešikan & Ivić, 2008.

lakšem radu sa romskom decom nije regulisan; da osnove predškolskog programa nisu dovoljno razrađene niti prilagođene radu sa romskom decom, i da se efekat pohađanja PPP na dečije postignuće u školi još uvek ne može tačno utvrditi.

U Izveštaju *Lige za Dekadu*²²⁾ navodi se da je u 2006–2007. školskoj godini PPP-om obuhvaćeno 89% dece iz opšte, a 62% dece iz romske populacije. Ovaj procenat bi bio manji da nije aktivnosti romskih i drugih nevladinih organizacija, i projekata u kojima je uspostavljena saradnja između predškolskih ustanova i romske zajednice. Postoje primeri da neke predškolske ustanove izdaju potvrde i na osnovu neredovnog i znatno kraćeg pohađanja, ili na zahtev lokalnih uprava organizuju tokom leta skraćeni program za decu romske nacionalnosti.

1.3. Osnovnoškolsko obrazovanje

Prema poslednjim saopštenjima Ministarstva prosvete²³⁾ i drugih predstavnika Vlade RS²⁴⁾, od ove školske godine (2010/2011.), primenom odredbi Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, znatno je olakšan pristup obrazovanju za decu iz vulnerabilnih grupa: upis u prvi razred osnovne škole za decu sa smetnjama u razvoju povećan je za 6,57% u odnosu na prethodnu školsku godinu a za oko 9,87% povećan je obuhvat romske dece.

Puni podaci o obuhvatu učenika romske nacionalnosti dostupni su na osnovu internih podataka Ministarstva prosvete²⁵⁾ samo za školsku 2002–2003. godinu i pokazuju da je tada u redovnim osnovnim školama bilo upisano 14.232 učenika. Prema broju Roma na popisu iz 2002, to bi značilo da je oko 90% učenika relevantnog uzrasta obuhvaćeno, ali prema procenjenoj ukupnoj populaciji manje od 20% romske dece pohađa osnovnu školu.

Prema podacima MICS 3²⁶⁾, 66% romske dece i 94% dece iz ukupne populacije upiše prvi razred osnovne škole u odgovarajućem uzrastu; 74% dece romske nacionalnosti, a 98% dece u ukupnoj populaciji, uzrasta od 7 do 14 godina, pohađa osnovnu školu; 28% romske dece, a 98% dece iz ukupne populacije, pohađa VIII razred.²⁷⁾

Slično kao u slučaju rezultata koji se tiču stope upisa, jedina kategorija kod koje je taj procenat znatno niži je kategorija romske dece. Stopa pohađanja osnovne škole kod ove populacije je 74%.

U proseku, nema značajnih razlika između dečaka i devojčica u pogledu pohađanja osnovne škole, kada je ukupna populacija u pitanju. Međutim, izuzeci su romska domaćinstva, kod kojih 76% dečaka u odnosu na 71% devojčica pohađa osnovnu školu. Među romskom decom, uzrast deteta ima veliki uticaj na stopu pohađanja nastave. Stopa pohađanja je najniža u prvom razredu. Maksimalna vrednost se postiže kod dece uzrasta od 8 i 10 godina, a nakon toga se uočava značajan pad kod devojčica uzrasta od 11 godina i kod dečaka od 12 godina.

Skoro sva deca koja pođu u prvi razred, stignu do petog razreda. Jedini izuzetak su deca iz romskih naselja. Podaci ukazuju na to da svega 50% romske dece koja pođu u prvi razred, dođu do petog razreda. Nisu uočene nikakve druge značajne razlike. Napominjemo da ovaj broj obuhvata i decu koja ponavljaju razred, ali koja konačno uspeju da dođu do petog razreda. U periodu kada je sprovedeno istraživanje²⁸⁾, 91% dece uzrasta u kojem bi već trebalo da su završili osnovnu školu (14 godina), pohađalo je poslednji razred osnovne škole. Znatno manji procenat romske dece (28%) je pohađalo poslednji razred osnovne škole.

22 Godišnji izveštaj Lige za Dekadu 2007.

23 Implementacija akcionog plana za integraciju Roma u preduniverzitetskom obrazovanju, dr Tinde Kovač-Cerović, 2010.

24 Inkluzivno obrazovanje u Srbiji, Tanja Ranković, 2010.

25 Svetska banka, 2004.

26 MICS daje primarne podatke, većina ostalih dokumenata koristi sekundarne ili tercijarne podatke iz drugih studija.

27 Multiple Indicator Cluster Surveys – MICS 3.

28 Multiple Indicator Cluster Surveys – MICS 3, 2005.

Ovom studijom utvrđeno je da većina dece koja uspešno završe poslednji razred osnovne škole, nastave školovanje i pohađaju prvi razred srednje škole. Nije uočen nikakav značajan uticaj na nastavak obrazovanja u pogledu pola, regiona ili socio-ekonomskih uslova. Kada je odnos devojčica i dečaka u pitanju u ukupnoj populaciji, utvrđeno je da ne postoji razlika u pohađanju osnovne škole (ovaj indikator se penje na značajne vrednosti kada je u pitanju srednja škola). Nejednakost devojčica i dečaka je jedino izražena kod Roma u romskim naseljima, kod kojih GPI indeks²⁹⁾ za osnovnu i srednju školu iznosi 0,94, odnosno 0,42.

Nabrojane probleme u školovanju romskih devojčica potvrđuju i rezultati istraživanja koje je sprovedeno tokom 2009 godine³⁰⁾. Istraživanje pokazuje da se jedan deo identifikovanih prepreka u školovanju romskih devojčica odnosi na generalne prepreke kada je školovanje romske dece u pitanju, bilo da su to devojčice ili dečaci. Specifične prepreke koje pogađaju isključivo romske devojčice povezane su sa rodnom ulogom devojčica, odnosno žena, u romskoj zajednici: tradicionalni rodni obrasci prema kojima se ne podstiče obrazovanje žena, nedostatak šire podrške nastavku obrazovanja devojčica, čuvanje nevinosti i rana udaja, kao i specifični poslovi u kući (čuvanje mlađe dece).

1.4. Srednjoškolsko obrazovanje

Procenjuje se da samo 10% učenika iz romskih naselja pohađa srednju školu (nasuprot 84% u opštoj populaciji)³¹⁾. I u ovom slučaju, kod učenika romske nacionalnosti značajne su razlike među polovima: procenat dečaka koji idu u srednju školu je dvostruko veći od procenta devojčica (14% i 6%), što je potpuno suprotno u odnosu na ostatak populacije, kod koje je procenat devojčica koje idu u srednju školu malo veći.

Među najsiromašnijim slojevima društva, manje od dve trećine dece pohađa srednju školu, a među decom iz romskih naselja, srednju školu pohađa svega 4,8% devojčica i 12,2% dečaka.³²⁾

Romi koji nastave školovanje uglavnom se upisuju u srednje stručne škole za koje nije potrebno polagati kvalifikacioni ispit, a koje mogu trajati 2, 3 ili 4 godine. Veoma mali broj romske dece upisuje gimnazije i srednje stručne škole koje su više cenjene i pružaju bolje mogućnosti za dalje školovanje i zapošljavanje.³³⁾

Motivacija romskih učenika prema srednjoškolskom obrazovanju ne samo da je niska, već skoro i ne postoji u strukovnom obrazovanju, a pogotovo u strukama koje su najpopularnije u većinskoj populaciji (medicinske, prehrambene, dizajnerske). Najveći broj učenika romske nacionalnosti je u školama tehničkih struka – saobraćajne, mašinske, tehnološke, zatim u školama za obradu i oblikovanje tekstila, kožarskim, frizerskim i administrativnim. Najmanje ih je u gimnazijama (u kojima gotovo da ih i nema), medicinskim, hemijskim i farmaceutskim strukama, odnosno poljoprivrednim i prehrambenim.³⁴⁾

Prema podacima REF-a³⁵⁾, 8,3% mladih Roma upisalo je trogodišnje i četvorogodišnje srednje obrazovanje 2004. godine. Prema istraživanju Centra za prava deteta samo 0,96% mladih iz romske zajednice završi srednju školu (u uzorku koji je ispitivan).

29 Gender Parity Index (GPI): Indikator postojanja razlike u vrednostima dobijenim kod žena i muškaraca, GPI od 1 ukazuje na postojanje pariteta među polovima, GPI koji je između 1 i 0 znači disparitet u korist dečaka a GPI veći od 1 ukazuje na disparitet u korist devojčica

30 Istraživanje u okviru projekta „Šanse i izbori za romske devojčice“ u Srbiji, finansiran od strane CARE USA – PCTFI Fond, implementirali su CARE Srbija i Novosadski humanitarni centar.

31 Multiple Indicator Cluster Surveys – MICS 3.

32 Stanje dece u Srbiji, UNICEF, 2006.

33 Romska deca u specijalnom obrazovanju u Srbiji, 2010.

34 Škola jednakih šansi - Minimum pedagoške intervencije za uspešnu inkluziju učenika u srednjoškolsko obrazovanje, Fond za otvoreno društvo, 2010.

35 Vlada Republike Srbije, 2007.

Podaci Ministarstva prosvete (MP) ukazuju da samo 16% Roma, nasuprot 95–96% svih završenih osnovnoškolaca iz opšte populacije, upiše srednju školu. Prema podacima MP, 551 mladić/devojka iz romske zajednice je od školske 2004–2005. godine upisao/la srednju školu primenom mera afirmativne akcije koju sprovodi MP u saradnji sa Nacionalnim savetom romske nacionalne zajednice, Sekretarijatom za romsku nacionalnu strategiju, i uz podršku romskih NVO-a na terenu.

U istraživanju *Mere afirmativne akcije za Rome u Srbiji*³⁶⁾, navodi se da je oko 500 romske omladine upisano u srednje škole zahvaljujući primeni ovih mera, od toga 185 u školskoj 2008.–2009. godini, što je mali broj učenika u odnosu na procenjenu populaciju Roma. Način na koji se ova mera za sada realizuje onemogućava mlade Rome da upišu prestižnije srednje škole, jer zbog slabog uspeha u osnovnoj školi, i posle dodatih 30 bodova, ne mogu da dostignu broj koji je potreban za upis. U ovom istraživanju se naglašava potreba definisanja postupaka i mehanizama za primenu mera afirmativne akcije, podrške učenicima prilikom upisa i praćenja njihovog postignuća tokom školovanja.

Prema podacima Sekretarijata za sprovođenje strategije za unapređenje položaja Roma³⁷⁾, broj srednjoškolaca romske nacionalnosti koji su se upisali u srednje škole putem afirmativnih mera ima trend rasta u poslednjih osam godina: 2003. godine broj upisanih učenika romske nacionalnosti bio je svega 30, dok je 2010. godine taj broj iznosi 250.

Osim mera afirmativne akcije prilikom upisa, drugi projekat/politika po značaju, i sistemskog karaktera, je stipendiranje i mentorska podrška srednjoškolcima romske nacionalnosti u AP Vojvodini, po kojem je učetrostručen broj upisanih učenika u četiri projektne godine (2006/2007. godine broj učenika romske nacionalnosti je iznosio 158, a školske 2009/2010. taj broj je 633), osipanje učenika sa vrednosti od preko 7% smanjeno je na oko 3% i značajno je povećan školski uspeh učenika stipendista.³⁸⁾

Srednje stručno obrazovanje je veoma značajno za Rome, s obzirom na to da većina mora što ranije da nađe posao. Važnost srednjeg stručnog obrazovanja naglašena je i u Strategiji za smanjenje siromaštva u Republici Srbiji, jer je ustanovljeno da su siromašni i nezaposleni upravo oni građani koji su bez škole, bez struke/profesije ili sa zanimanjem koje nije traženo na tržištu rada. Strategija razvoja srednjeg stručnog obrazovanja u Republici Srbiji usvojena je 2006. godine. U skladu sa vizijom i misijom budućeg stručnog obrazovanja, postavljen je sledeći cilj: stručno obrazovanje i obuke treba da pruže svakom pojedincu mogućnost pune socijalne participacije, unapređivanje kvaliteta života, lični izbor, zapošljavanje, mogućnost kontinuiranog profesionalnog razvoja i mogućnost kvalitetnijeg života u zdravoj životnoj sredini.

1. 5. Obrazovanje odraslih Roma

Podaci REF-a za 2004. pokazuju da je samo 0,9% mladih Roma obuhvaćeno tercijarnim obrazovanjem³⁹⁾. Istraživanje *Mere afirmativne akcije za Rome u Srbiji* navodi da je manje od 200 romskih studenata upisano na državne fakultete. Primena ovih mera nailazila je na niz teškoća, a jedna od njih je kasniji upis Roma u odnosu na druge studente, nakon početka školske godine.

Obrazovanje odraslih je niz godina bilo potpuno zapostavljeno u Srbiji, gotovo nepostojeće u formalnom, i sa slabom ponudom u neformalnom sistemu obrazovanja. Ideja celoživotnog

36 Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja, 2010.

37 Primena afirmativnih mera pri upisu romskih učenika i studenata, Ljuan Koko, 2010.

38 Marija Aleksandrović, Pojekat "Inkluzija romskih učenika u srednjim školama u AP Vojvodini", 2010.

39 Vlada R. Srbije, 2007.

učenja, kao i potreba za dokvalifikacijom i prekvalifikacijom, uslovile su donošenje *Strategije obrazovanja odraslih u Republici Srbiji 2006. godine*⁴⁰. Ova Strategija pod obrazovanjem podrazumeva sve formalne i neformalne oblike obrazovanja namenjene osobama starijim od 18 godina koje nemaju status učenika, odnosno studenta, u formalnom ili neformalnom obrazovanju.

Romi su značajno zastupljeni u školama za osnovno obrazovanje odraslih. Pomenute škole su namenjene osobama koje nisu pohađale ili nisu završile obavezno osnovno obrazovanje, a starije su od 15 godina, što je zakonska granica za pohađanje redovnih osnovnih škola.

1.6. Školsko postignuće dece iz romske zajednice

Centar za prava deteta je 2006. godine sproveo istraživanje na uzorku od 76 škola. Prema njihovim podacima, od ukupnog broja učenika koji su ponavljali razred, od 13% do 57% su bili romski učenici.

Prema podacima Ministarstva prosvete za školsku 2002–2003. godinu, broj učenika romske nacionalnosti od prvog do osmog razreda se trostruko smanjio, sa 3.206 u prvom razredu na 944 u osmom razredu. Iako se ne zna koliko je u svakoj generaciji učenika krenulo u prvi razred, jasan je trend smanjivanja broja učenika.

Podaci na nacionalnom testiranju učenika na kraju trećeg razreda školske 2003–2004. godini, koje je vodio Centar za vrednovanje kvaliteta obrazovanja, pokazuju da učenici romske nacionalnosti, u odnosu na opštu populaciju, imaju znatno slabiji uspeh: opšta prosečna ocena romskih učenika je bila 3,25 (drugih učenika 4,36); prosečna ocena romskih učenika za srpski jezik bila je 2,79 (drugih učenika 4,01); prosečna ocena romskih učenika za matematiku je bila 2,79 (drugih učenika 3,75)⁴¹.

Skoro šezdeset procenata romskih učenika je bilo u kategoriji 20% učenika sa najslabijim rezultatom na testu srpskog jezika i matematike. Na testu matematike samo je 4,1% romskih učenika bilo među dvadeset procenata najboljih učenika. Na testu iz srpskog jezika, 2,1% romskih učenika bilo je među 20% učenika sa najboljim rezultatom.

Jedan od mogućih pokazatelja uspeha Roma u obaveznom obrazovanju jeste broj romskih učenika u pojedinačnim razredima osnovne škole. Izveštaj REF-a za Srbiju, *Needs Assessment*, daje podatke o broju romskih učenika u pojedinim razredima osnovne škole za školsku 2002/03. godinu. Ovi podaci ukazuju na to da veliki broj učenika romske nacionalnosti koji se upiše u prvi razred, ne prođe u drugi i treći razred, već u prva dva razreda oko četrdeset posto đaka Roma se ispiše iz škole. Između 50 i 60% onih koji se upišu u prvi razred, zaista prođe u treći, četvrti i peti razred, dok šesti razred pohađa oko 40% učenika romske nacionalnosti koji su se prvobitno upisali. Ovaj broj se smanjuje na svega 30% učenika koji prođu u sedmi i osmi razred osnovne škole. Prema ovim podacima moglo bi se zaključiti da svega oko 30% učenika romske nacionalnosti koji se upišu u prvi razred, stvarno i završi osnovnu školu.

Drugi mogući pokazatelj školskih rezultata učenika romske nacionalnosti jesu školske ocene. Na osnovu jednokratnog testiranja na reprezentativnom uzorku škola (*Nacionalno testiranje učenika trećeg razreda osnovne škole*) prikupljeni su podaci o školskim ocenama učenika romske i neromske populacije u prva tri razreda osnovne škole.⁴² Ovi podaci ukazuju na

40 Strategija obrazovanja odraslih u Republici Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2005. Dostupno na <http://www.mps.sr.gov.rs>

41 Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Open Society Institute. 2007.

42 Baucal, Nacionalno testiranje učenika, Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Open Society Institute. 2007.

veoma značajnu razliku u školskim postignućima romskih i neromskih učenika u matematici i srpskom jeziku. Na kraju školske godine većina učenika romske nacionalnosti (45–55%) ima najnižu prolaznu ocenu (2). Samo između 5 i 10% učenika Roma dobija najvišu ocenu (5), dok preko 40% neromskih učenika dobija ovu ocenu u prva tri razreda, i to iz oba predmeta. Razlika u školskim postignućima takođe je vidna po broju učenika koji su na kraju školske godine dobili ocenu 1. Među učenicima romske nacionalnosti to je između 7 i 11% za srpski i između 10 i 14% za matematiku, dok je među neromskim učenicima taj broj manji od 1%.

Pol je važan faktor u školskim postignućima Roma i neroma. I romske i neromske devojčice imaju veći uspeh od dečaka, iako napredak romskih devojčica, kako se približava treći razred, takođe koincidira sa vremenom kada mnogo njih napušta sistem obrazovanja.

Treći mogući pokazatelj školskog postignuća učenika romske nacionalnosti jesu njihovi rezultati na standardizovanim testovima koji se koriste na Nacionalnom testiranju. Prosečan uspeh učenika Roma na testu iz matematike iznosi 366 poena, tj. 134 poena ispod nacionalnog proseka, dok je njihov prosečan uspeh iz srpskog jezika 346 poena, tj. 154 poena ispod nacionalnog proseka. Međunarodne studije (kao što su TIMSS i PISA) došle su do nalaza da jedna godina školovanja dovodi do napretka učenika u proseku od 60 poena na skali koja je korišćena u okviru Nacionalnog testiranja. Posle tri godine školovanja otprilike 50% učenika romske nacionalnosti nije savladalo najosnovnija znanja i elementarne pojmove, te nije sposobno da primeni matematičko znanje u jednostavnim situacijama. Analiza postignuća učenika Roma na nacionalnom testiranju iz srpskog jezika pokazuje sličnosti sa testiranjem iz matematičkih veština. Ni posle tri godine školovanja, oko 56% učenika Roma nije steklo osnovna znanja i veštine iz srpskog jezika (ispod nivoa E), dok se na nacionalnom nivou to dešava u 14% slučajeva.

Četvrti pokazatelj školskih postignuća učenika romske nacionalnosti jeste broj učenika koji ponavljaju razred. Raspoloživi podaci pokazuju da je na nacionalnom nivou stopa ponavljanja 1%, dok je među učenicima Romima u prva tri razreda osnovne škole ta stopa 11%.⁴³⁾

Ova četiri pokazatelja upućuju na to da postoji značajno slabiji uspeh u školi učenika Roma u prva tri razreda osnovne škole. Veoma je verovatno da se ovaj jaz dodatno produbljuje u višim razredima škole. Moguće objašnjenje za slabiji uspeh jeste njihovo socijalno poreklo: oni su iz siromašnijih porodica i imaju roditelje čiji je nivo obrazovanja niži u odnosu na roditelje druge dece. Međutim, analiza postignuća u matematici romskih i neromskih učenika sa sličnim socio-ekonomskim poreklom ukazuje da razlika u postignućima postoji, mada se oko 60% utvrđene razlike u postignućima romskih i neromskih učenika ne može objasniti socio-ekonomskim faktorima. Ovi nalazi ukazuju da se jedan deo objašnjenja zašto romska deca postižu niže rezultate može sastojati i u nižem kvalitetu obrazovanja koje se pruža romskoj deci u osnovnim školama⁴⁴⁾.

1.7. Diskriminacija i segregacija Roma u obrazovanju

1.7.1. Diskriminacija prema Romima u sistemu obrazovanja

Rezultati istraživanja Javno mnjenje o diskriminaciji i nejednakosti u Srbiji pokazuju da je diskriminacija Roma u Srbiji prisutna i da je javnost toga svesna. Pored Roma, najviše diskriminirane osobe u Srbiji su siromašni i osobe sa invaliditetom. Pripadnici ovih grupa osećaju diskriminaciju na polju zapošljavanja, karijere, ostvarivanja zdravstvene, pravne i socijalne zaštite, političke aktivnosti, obrazovanja, i stanovanja.⁴⁵⁾

43 Baucal, Nacionalno testiranje učenika, Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Open Society Institute. 2007.

44 Baucal, Nacionalno testiranje učenika, Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Open Society Institute. 2007.

45 Istraživanje Javno mnjenje o diskriminaciji i nejednakosti u Srbiji realizovano je u okviru projekta Podrška

U *Strategiji za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji* navodi se da je diskriminacija jedna od glavnih prepreka jednakoj dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome. Romi su izloženi različitim oblicima diskriminacije, kao što su neopravdano upućivanje u specijalne škole, nejednak tretman od strane nastavnika i uprava škola, pa čak i uznemiravanje ili zlostavljanje od strane druge dece i roditelja neromske nacionalnosti.

Neki oblici diskriminacije su vidljivi i očigledni (na primer, upućivanje romske dece na uzrastu od 8–9 godina u škole za obrazovanje odraslih), ali postoje i oni oblici diskriminacije koji nisu tako otvoreni (na primer, kada nastavnici ne podstiču romsku decu da uče i napreduju, najčešće zbog negativnih stereotipa o Romima; nastavnici često imaju manja očekivanja od romskih u odnosu na druge učenike, što utiče da njihovi rezultati budu slabiji). U svakom slučaju, postoje indicije da je u obrazovnom sistemu diskriminacija prema Romima izražena i da je ona jedan od glavnih razloga zašto su mnoga romska deca isključena iz obrazovnog sistema i zašto mnoga od njih rano napuštaju školovanje ili završavaju školu sa niskim obrazovnim postignućima. Iako se često otpisuju kao „dečija zadirkivanja“, sukobi s vršnjacima čine školsku sredinu negostoljubivom prema romskim učenicima.

Anketa sprovedena u porodicama iz 56 romskih naselja sa 2.737 dece, koja pohađaju 78 škola⁴⁶⁾, daje podatke o tome koliko se dece požalilo roditeljima na vređanje zbog nacionalne pripadnosti. Roditelji su procenili da je škola preduzela adekvatne mere u 226 od 345 prijavljenih slučajeva vređanja od strane druge dece, odnosno u 35 od 56 slučajeva vređanja od strane nastavnika. Da nastavnici romsku decu tretiraju ravnopravno misli 70% roditelja, dok 30% smatra da prema njima imaju drugačiji odnos nego prema drugoj deci.

Fokus grupe sa Romima u Bugarskoj, Rumuniji, Srbiji i BJR Makedoniji⁴⁷⁾ takođe su istakle da školski sistem posvećuje vrlo malo pažnje, ako je uopšte i posvećuje, kulturi romske dece. Ovaj institucionalni propust predstavlja direktno kršenje člana 29 Konvencije o pravima deteta koji javno obrazovanje usmerava na „razvijanje poštovanja prema roditeljima deteta, kulturnom identitetu samog deteta, njegovom jeziku i sistemu vrednosti, prema nacionalnim vrednostima države u kojoj dete živi... prema civilizacijama različitim od njegove sopstvene“.

Istraživanje u Srbiji otkrilo je neka od objašnjenja za to što naročito romske devojčice prerano napuštaju školu. Siromaštvo i troškovi za obrazovanje i dalje su visoko rangirani, ali se tu pojavljuju i problemi vezani za tradicionalno ženske uloge. U domaćinstvima koja mogu da odvoje sasvim malo sredstava za školovanje dece, najveći su izgledi da se ono uskrati devojčici, budući da obrazovanje žena ima nizak prioritet. Pred devojčice se čak postavljaju viši zahtevi u pogledu nivoa kvaliteta obrazovanja kako bi se one zadržale u školi. Nedostatak „pristojne odeće“ je izuzetno visoko rangiran razlog da devojčice ne idu u školu, a to opet ukazuje na vrlo slabo samopouzdanje koje one imaju u školi.

Razlozi za napuštanje škole:

- neromska deca ponašala su se loše prema njoj (50)
- ne govori srpski jezik (46)
- ne želi da ide u školu (45)
- udala se (57)
- čak i ako završi školu, neće dobiti posao (59)
- škola je vrlo daleko (33)
- kod kuće je naučila sve što joj treba (39)

sprovedenju antidiskriminacionog zakonodavstva i medijacije u Srbiji, Ministarstvo rada i socijalne politike i UNDP, 2009.

46 Angelina Skarep, savetnica u ŠU Valjevo i koordinatorka Tima MP za implementaciju Akcionog plana za obrazovanje Strategije unapređivanja položaja Roma

47 Raskinuti lanac isključenosti, UNICEF, 2007.

- nastavnici su se u školi prema njoj odnosili loše (69)
- već je naučila sve što joj treba (30)
- mora da pomaže u gajenju mlađe dece (30)
- nema pristojnu odeću (61)

Fokus grupe koje je Svetska banka sprovela 2005. godine takođe su ukazale na to da su nasilje kome su deca izložena i osećaj nesigurnosti u školi značajni razlozi za napuštanje škole među romskom decom. Zbog socijalne isključenosti i zbog toga što su im osnovne socijalne usluge nedostupne, Romi su bili prisiljeni da stvore i održavaju sopstvenu strukturu sigurnosti i bezbednosti. Zaštitu koju ne dobijaju od vlade, oni nastoje da kompenzuju unutar sopstvene zajednice. To direktno utiče na decu, pogotovo na devojčice, i određuje uzrast do kog će je roditelji pustiti da odlazi u školu. Zlostavljanje devojčica u školi je jedan od problema na koji se naišlo u fokus grupama, u razgovorima sa Romkinjama.

Diskriminišući stavovi koje nastavnici ispoljavaju prema učenicima romske nacionalnosti u praksi se često odražavaju u obliku sniženih očekivanja od učenika Roma, što zatim povlači i pružanje nižeg kvaliteta obrazovanja. Ovakvo ponašanje ima dalekosežne posledice, čak i onda kada nastavnici smatraju da je to što rade dobro ili da dete od toga ima koristi. Na primer, kao jedan od glavnih razloga za slabiji uspeh romske dece u školi, neki nastavnici u Valjevu naveli su „način života“, „navike“, različite „mentalne i fizičke sposobnosti“, pa čak i „slabije pamćenje u poređenju s drugom decom“. Jedan psiholog u Nišu izneo je tvrdnju da je romska kultura obeležena „dominacijom desne hemisfere mozga“. Ona je okrenuta pokretu, ritmu i telu, a ne simboličkom verbalnom izražavanju, pa to, kako se navodi, utiče na školski uspeh romske dece.⁴⁸⁾

Postoje navodi da nastavnici ponekad izražavaju predrasude prema Romima veoma otvoreno, čak i pred ostalim učenicima u odeljenju, govoreći da romska deca „nisu dovoljno inteligentna“, da njima „ne treba ništa drugo osim da nauče da čitaju i pišu“, da romske devojčice treba da se udaju što pre, „zato što su Romkinje stvorene da bi rađale“ i tako dalje. Uprkos takvoj praksi otvorenog izražavanja predrasuda, do donošenja Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2009.) jedva da je bilo nekih pravnih ili administrativnih postupaka za sankcionisanje diskriminacije u obrazovanju u Srbiji, a postojeći antidiskriminatorni mehanizmi su nedelotvorni u suprotstavljanju diskriminaciji Roma. Skrivanje romskog identiteta zato izgleda kao prirodan mehanizam odbrane od sveprisutnog podvođenja pod negativne stereotipe.

Romi su zvanično priznati kao nacionalna manjina, a romski kao maternji jezik nacionalne manjine. U praksi, obrazovanje na romskom jeziku postoji samo kao izborni predmet u osnovnoj školi – i donedavno samo u Autonomnoj pokrajini Vojvodini.

Nastavni plan i program u Srbiji ne pokazuje mnogo osetljivosti na vrednosti multikulturalizma i identiteta nacionalnih manjina, a predviđene promene nastavnog plana i programa koje bi uključile multikulturalizam i elemente romske kulture i jezika, u većini slučajeva još nisu realizovane.

U školskim udžbenicima Romi se navode u najboljem slučaju u kontekstu Drugog svetskog rata i holokausta, ali se češće pominju na stereotipan i negativan način.⁴⁹⁾

1.7.2. Oblici segregacije u obrazovanju u Srbiji

U Srbiji segregacija nije rezultat strateškog pristupa, već je posledica uticaja više faktora kao što su: stambena segregacija Roma; nedovoljna pristupačnost obrazovnog sistema; izražena socijalna distanca i diskriminacija od strane nastavnog kadra, druge dece i njihovih roditelja; biranje ili prelazak u škole koje su naklonjenije Romima; neopravdano upućivanje dece u

48 Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Open society institute, 2007.

49 Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, 2007.

specijalne škole; prebacivanje dece iz redovnih u specijalne škole. Ponekad je segregacija posledica zakasnelog upisa romske dece u školu (krajem septembra), kada su sva odeljenja već formirana.

Nema podataka o broju učenika u raznim oblicima segregisanih odeljenja i škola u Srbiji. Obrazovna politika u Srbiji eksplicitna je u zahtevu da se pri formiranju odeljenja poštuje princip nesegregacije. Ako su već oformljena segregisana odeljenja, predviđeno je uvođenje programa desegregacije.

Postoji opravdana bojazan među kreatorima i realizatorima obrazovne politike da će veći obuhvat romskih učenika u budućnosti doprineti povećanju raznih oblika segregacije, ukoliko se ne primeni niz neophodnih pripremnih mera i aktivnosti, kako u okviru sistema obrazovanja, tako i u romskoj zajednici.

Mnoga istraživanja ukazuju na činjenicu da su romska deca u prevelikom broju zastupljena u specijalnim školama širom Centralne i Istočne Evrope. Tako velika zastupljenost pripadnika jedne nacionalne zajednice u ovim institucijama je alarmantna, jer statistički nije verovatno da bilo koja grupa ljudi u tako velikom procentu ima potrebu za specijalnim obrazovanjem. Ova činjenica ukazuje na to da su romska deca u značajnom broju pogrešno upućena u specijalne škole tokom upisa i kasnije preusmeravana iz redovnih škola, što je potrebno otkriti i promeniti.

U literaturi se najčešće pominje da u školama za učenike sa teškoćama u mentalnom razvoju romska deca čine između 50% i 80% učenika⁵⁰. Ministarstvo prosvete nema zvanične podatke o učenicima na osnovu nacionalne pripadnosti, ni u redovnim ni u specijalnim školama (očekuje se da sa Jedinostvenim informacionim sistemom, koji je još u fazi razvoja i reformisanja, takva vrsta podataka bude dostupna).

Istraživanje "Romska deca u specijalnom obrazovanju u Srbiji"⁵¹ potvrdilo je pretpostavku da postoji prevelika zastupljenost romskih učenika u specijalnom obrazovanju, međutim ona nije na ranije procenjivanim procentima. Na osnovu ove studije, zastupljenost romskih učenika u specijalnim školama je 32%, a u specijalnim odeljenjima pri redovnim školama čak 38%.

Ovo istraživanje je utvrdilo da specijalne škole pohađaju romski dečaci u većem procentu nego devojčice. Ova razlika u zastupljenosti devojčica i dečaka uočena je i na osnovnoškolskom i na srednjoškolskom uzrastu. U osnovnim školama u školskoj 2007–2008. godini, 43% svih romskih učenika bile su devojčice a 57% dečaci. U školskoj 2008–2009. godini, 38% romskih učenika čine devojčice a 50% dečaci, dok za 12% romskih učenika nema podataka o polnoj pripadnosti. Autori studije iznose pretpostavku da je manji broj devojčica možda uslovljen činjenicom da se neke devojčice/devojke Romkinje ne školuju zbog rane udaje, i to obrazlažu manjim procentom devojaka na srednjoškolskom nivou u odnosu na osnovnoškolski, kada Romkinje već stupaju u brak (u srednjim školama, u školskoj 2007–2008. godini, 30% učenika iz romske zajednice bile su devojke, 59% mladići, a za 11% učenika nema podataka. U školskoj 2008–2009. godini, 28% romskih učenika bile su devojke, 52% mladići, dok za 20% učenika nema podataka).

Međutim, kada se pogledaju Podaci o školama i odeljenjima⁵² u ukupnoj populaciji učenika koji pohađaju specijalne škole u Srbiji, broj i procenat dečaka iz ukupne učeničke populacije je u podjednakoj srazmeri veći u odnosu na devojčice kao i u populaciji romskih dečaka i devojčica.

50 Romski obrazovni fond, 2007., UNICEF, 2001.

51 Fond za otvoreno društvo, 2010.

52 Statistički godišnjak R. Srbije, 2007.

Takođe, u specijalnim odeljenjima redovnih škola, u školskoj 2007–2008. godini veći je procenat romskih devojčica nego dečaka (52% - 48%), suprotno nego u specijalnim školama.⁵³⁾

Veliki broj Roma pohađa škole za obrazovanje odraslih, a mnogi od njih su mlađi od 15 godina, što znači da bi trebalo da se školuju u redovnim osnovnim školama. Obrazovanje odraslih u okviru formalnog sistema obrazovanja namenjeno je odraslima koji nisu pohađali ili završili osnovno obavezno obrazovanje, a stariji su od 15 godina (što je starosna granica do koje je moguće školovanje u redovnoj osnovnoj školi). Program je sveden na opismenjavanje i osnovna matematička znanja, te oni koji steknu ovu formalno validnu diplomu, nemaju znanja potrebna za dalje školovanje.

Zvanični podaci govore da Romi čine od 75% do 80% polaznika škola za obrazovanje odraslih,⁵⁴⁾ a takođe i UNICEF naglašava ovaj problem⁵⁵⁾. Istraživanje Centra za prava deteta i Save the Children pokazuje da su u tri škole za obrazovanje odraslih u školskoj 2005–2006. godini, Romi činili 98% ukupnog broja polaznika. Na osnovu tog istraživanja, 66% polaznika koji su završili ove škole u školskoj 2004–2005. godini bili su Romi.

2. Obrazovna politika, programi i mehanizmi za obezbeđivanje sprovođenja politika i unapređivanja obrazovanja Roma

2.1. Zakonski i strateški okvir

Srbija je usvojila čitav niz propisa i strateških dokumenata (strategija i akcionih planova) koji predstavljaju okvir za sistemsko rešenje problema u pristupu obrazovanju romske dece, a koji se odnose na poboljšanje položaja Roma, obrazovanje, rodnu ravnopravnost, prava deteta i borbu protiv diskriminacije.

Zakonodavni i strateški okvir sistema obrazovanja i unapređivanja položaja Roma/kinja u obrazovnom sistemu u najvećoj meri određuju sledeća zakonodavna akta i strateški dokumenti:

1. *Ustav Republike Srbije*⁵⁶⁾;
2. *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*⁵⁷⁾ (za sve nivoe obrazovanja, a za oblast predškولstva je jedini važeći zakon);
3. *Zakon o osnovnoj školi*⁵⁸⁾;
4. *Zakon o srednjoj školi*⁵⁹⁾;
5. *Zakon o visokom obrazovanju*⁶⁰⁾;
6. *Zakon o zabrani diskriminacije*⁶¹⁾;
7. *Strategija za smanjenje siromaštva*;
8. *Nacionalni plan akcije za decu*;
9. *Strategije za integraciju i davanje većih ovlašćenja Romima*;
10. *Predlog Strategije unapređivanja obrazovanja Roma u Republici Srbiji i Jedinstveni akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Republici Srbiji*;
11. *Nacionalna strategija za unapređenje položaja Roma i prateći Akcioni planovi*;
12. *Strategija Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije za 2005-2010*;

53 Fond za otvoreno društvo, 2010.

54 Vlada R. Srbije, 2007.

55 Prekinuti lanac isključenosti, UNICEF, 2007.

56 Službeni glasnik RS 98/06

57 http://www.parlament.gov.rs/content/cir/akta/akta_detalji.asp?id=382&t=Z#

58 http://www.parlament.gov.rs/content/cir/akta/akta_detalji.asp?id=382&t=Z

59 Službeni glasnik RS, br. 22/02.

60 Službeni glasnik RS, br. 23/2002, 62/2003. i 64/2003.

61 Službeni glasnik RS, 2009.

13. *Strategija razvoja stručnog obrazovanja;*
14. *Strategija razvoja obrazovanja odraslih;*
15. *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova.*

Navedeni dokumenti su u potpunosti ili delimično usmereni na unapređivanje obrazovnog statusa Roma i poboljšanje njihovog životnog standarda. Većina navedenih strategija koje se odnose na unapređivanje obrazovanja Roma, odnose se na obrazovanje Roma uopšte, a specifičnosti obrazovanja Romkinja su u drugom planu, odnosno gotovo da ih i nema⁶².

Regulative, strategije i akcioni planovi, i međunarodni i domaći, koji su suštinski povezani sa poboljšanjem pristupa obrazovanju Romkinja, odnose se na zaštitu prava deteta, rodnu ravnopravnost i zabranu diskriminacije.

Ustav Republike Srbije iz 2006. u članu 71 navodi: „*Svako ima pravo na obrazovanje. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno, a srednje obrazovanje je besplatno. Građani Republike Srbije jednaki su u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje, bez obzira na pol, rasu, nacionalnu, versku i jezičku pripadnost, uzrast, fizičku i psihičku konstituciju, socijalno i kulturno poreklo, imovno stanje, političko opredeljenje ili drugo lično svojstvo.*“

Dugoročni prioriteti obrazovne politike u Srbiji, koji su u osnovi svih dosadašnjih i predstojećih reformskih koraka su: ravnopravnost, pravičnost i socijalna pravda, naročito u pogledu dostupnosti obrazovanja; kvalitet i konkurentnost u evropskom okviru i efikasnost obrazovnog sistema.⁶³

Obrazovanje dece, učenika i studenata iz osetljivih grupa, kao deo ukupnog obrazovnog sistema, regulisano je Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2009) koji je zasnovan na principima dostupnosti obrazovanja, kvalitetnog obrazovanja za sve i na zabrani diskriminacije.

U postupku izrade i donošenja navedenih zakonskih i podzakonskih akata uvažavaju se i konkretizuju odredbe međunarodnih deklaracija, konvencija i povelja koje je potpisala i ratifikovala naša država, i koja imaju pravno obavezujući karakter. Međunarodna dokumenta koja predstavljaju okvir za zakonske i podzakonske propise u našoj zemlji su:

- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima,
- Konvencija o pravima deteta,
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjena u skladu sa dodatnim protokolima,
- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama,
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina,
- Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima,
- Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena,
- Konvencija o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete,
- Konvencija o priznavanju kvalifikacija iz oblasti visokog obrazovanja u evropskom regionu,
- Bolonjska deklaracija o evropskom prostoru visokog obrazovanja,
- Milenijumski ciljevi razvoja Ujedinjenih nacija.

U okviru *Milenijumskih ciljeva razvoja Ujedinjenih nacija*, koje je naša zemlja kao članica potpisala, postoje dva cilja koja imaju veze sa pravom na kvalitetno obrazovanje za romske devojčice:

62 Osim Nacionalne strategije za unapređenje položaja Roma, jedino su još Jedinjenim akcionim planom za unapređivanje obrazovanja Roma, odnosno revizijom akcionog plana koja je urađena 2008/2009. godine, predviđene i planirane posebne aktivnosti za romske devojčice

63 Strategija obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji 2005-2010., dostupno na www.mp.gov.rs

1. Postizanje univerzalnog osnovnog obrazovanja i 2. Promovisanje jednakosti polova, odnosno eliminisanje nejednakosti polova u osnovnom i srednjem obrazovanju po mogućstvu do 2005, i na svim nivoima do 2015. ⁶⁴⁾

U skladu sa Milenijumskim ciljevima razvoja Ujedinjenih nacija, *Nacionalni milenijumski ciljevi i zadaci* ⁶⁵⁾ u obrazovanju u Republici Srbiji su da do 2015. svi dečaci i devojčice završe osnovno obrazovanje. U okviru toga definisani su sledeći zadaci:

1. *Zadatak:* Povećanje obuhvata decu osnovnim obrazovanjem
 - da 100% dečaka i devojčica upiše osnovno obrazovanje,
 - da 98% dečaka i devojčica završi osnovno obrazovanje,
 - smanjiti osipanje dece pri prelasku u 5. razred ispod 1%,
 - do 2015. da 70% dece (od 3 do 7 godina) bude obuhvaćeno predškolskim obrazovanjem, s posebnim akcentom na decu iz rizičnih grupa (deca na selu, romska deca, deca sa smetnjama u razvoju),
 - duplirati broj predškolskih institucija, uz njihovu ravnomernu geografsku distribuciju.
2. *Zadatak:* Sticanje zanimanja, promovisanje koncepta doživotnog učenja i dostupnost visokog obrazovanja
 - da 95% učenika i učenica završi neki vid srednjeg obrazovanja,
 - do 2015. da 100% mladih uzrasta od 15 do 24 godine bude pismeno.
3. *Zadatak:* Poboljšanje kvaliteta obrazovanja koje dobijaju deca u osnovnoj školi.
4. *Zadatak:* Uspostavljanje dodatnih baza podataka za praćenje i evaluaciju ostvarivanja nacionalnog cilja i zadataka.

Kao potpisnica *Konvencije Ujedinjenih nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena*, u kojoj se definiše šta predstavlja diskriminaciju žena i propisuje šta treba učiniti na nacionalnom planu da bi se okončala ta diskriminacija, naša zemlja se obavezala na poštovanje odredbi ove konvencije. Na osnovu izveštaja o sprovođenju Konvencije koji je naša zemlja podnela, kao i na osnovu izveštaja ženskih nevladinih organizacija o stanju ženskih prava u Srbiji, Komitet Ujedinjenih nacija izdao je 2007. godine smernice za unapređenje položaja žena u različitim oblastima. Neki od ovih zahteva neposredno se odnose na poboljšanje položaja Romkinja u obrazovanju: Komitet zahteva da država ugovornica započne proces prikupljanja podataka potrebnih za uspostavljanje jasne osnove za praćenje stvarnog ostvarivanja prava žena i devojčica na obrazovanje bez diskriminacije. Komitet preporučuje preduzimanje hitnih mera s ciljem obezbeđivanja jednakog pristupa obrazovanju za oba pola, na svim nivoima obrazovanja. Komitet zahteva da se posebna pažnja usmeri na ostvarivanje jednakog pristupa obrazovanju za marginalizovane grupe žena i devojčica, a naročito pripadnice romske manjinske zajednice, sa posebnim naglaskom na osnovno obrazovanje. Komitet takođe preporučuje da se obezbede programi opismenjavanja i stručnog osposobljavanja za Romkinje, posebno starije i nepismene, kao i za druge marginalizovane grupe žena koje su u sličnoj situaciji. ⁶⁶⁾

Strategija za smanjenje siromaštva, Nacionalni plan akcije za decu i druga relevantna dokumenta bave se obrazovanjem Roma sa stanovišta prava deteta, povećanja zapošljivosti i smanjenja siromaštva.

64 United Nations Millenium Declaration, 2000. dostupno na www.un.org

65 Dostupno na www.nps.gov.rs

66 Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena: Republika Srbija, Komitet za eliminaciju diskriminacije žena – trideset osma sednica, 14. maj – 1. jun 2007. godine, str. 6-7

Počev od 2003. godine, u Republici Srbiji se putem saradnje vladinog i nevladinog sektora sprovede mnoge aktivnosti koje za cilj imaju poboljšanje položaja Roma u Srbiji. Nacrt *Strategije za integraciju i davanje većih ovlašćenja Romima* sačinjen je još 2002. na inicijativu tadašnjeg *Ministarstva za manjine i etničke grupe SRJ*, ali ona nije zvanično usvojena.

Predlog *Strategije unapređivanja obrazovanja Roma u Republici Srbiji*, u delu koji se bavi obezbeđivanjem kvalitetnog obrazovanja, predviđa i aktivnosti na obezbeđivanju obrazovnih programa koji prate potrebe romske dece i mladih u okviru kojih i razvijanje različitih programa i oblika rada sa grupama sa specifičnim potrebama, kao što su romske devojčice koje ranije napuštaju školovanje zbog udaje.

Srbija je članica međunarodne inicijative nazvane *Dekada inkluzije Roma 2005-2015*, uz Crnu Goru, Hrvatsku, Makedoniju, Mađarsku, Rumuniju, Bugarsku, Republiku Češku i Slovačku, i učestvuje u ovom međunarodnom programu u cilju poboljšanja položaja romske populacije. Tokom priprema za Dekadu inkluzije Roma, 2004. godine, sačinjeni su Akcioni planovi za obrazovanje (*Jedinstveni akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Republici Srbiji – JAP*), zdravlje, stanovanje i zapošljavanje koje je Vlada R. Srbije usvojila kao deo pomenute strategije.

Od kada je početkom 2005. godine Vlada usvojila Akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma, Ministarstvo prosvete počelo je sa njegovim sprovođenjem, koji nalaže veće uključivanje Roma u obrazovni sistem i obezbeđivanje kontinuiteta i kvaliteta njihovog obrazovanja. Revizija akcionog plana urađena je 2008/2009. godine na osnovu analize planiranih i realizovanih aktivnosti, postignutih rezultata i trenutnog stanja obrazovnog sistema, a u okviru postavljenih ciljeva i mera. Akcioni plan je sastavni deo Nacionalne strategije za unapređivanje položaja Roma, koju je usvojila Vlada Republike Srbije u aprilu 2009. godine. *Strategija za integraciju i davanje većih ovlašćenja Romima* dopunjena je i usvojena na sednici Vlade Republike Srbije 2009. godine, pod novim nazivom *Nacionalna strategija za unapređenje položaja Roma*.

Ovaj strateški dokument bavi se posebno pitanjem Romkinja, a u okviru njega je i akcioni plan za žene, kojim se predviđaju razne afirmativne mere i akcije radi unapređenja položaja Romkinja. Njima je obuhvaćeno obrazovanje, zdravstvo, stanovanje, zapošljavanje, borba protiv diskriminacije nad Romkinjama, učešće u javnom i političkom životu, borba protiv nasilja nad ženama, protiv maloletničkih ugovorenih brakova, prodaje nevesta i trgovine ženama, kao i sistemsko rešavanje problema dece ulice.

Akcioni plan za implementaciju *Strategije* sadrži 13 akcionih planova, uključujući i *Akcioni plan za obrazovanje koji predstavlja dopunjeni Jedinstveni akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Republici Srbiji*.

Akcioni plan za obrazovanje opisuje mere u okviru četiri cilja:

1. Uključivanje Roma u obrazovni sistem i obezbeđivanje kontinuiteta školovanja;
2. Obezbeđivanje kvaliteta obrazovanja;
3. Razvijanje tolerancije i uvažavanja različitosti;
4. Negovanje kulturnog identiteta

Projekat realizacije Akcionog plana usmeren je na nekoliko ciljnih grupa. Prvu čine deca romske nacionalnosti koja će, kroz aktivnosti fokusirane na interakciju s vršnjacima, bolju saradnju s vaspitačima, nastavnicima i pedagoškim asistentima, dobiti kvalitetnije obrazovanje. Drugu grupu čine obrazovno-vaspitne ustanove koje će, uključivanjem u projekat, učestvovati u planiranju i implementaciji aktivnosti koje treba da unaprede obrazovanje romske dece. Treću grupu čine nastavnici i vaspitači koji će kroz obuke i seminare unaprediti svoje kompetencije

za rad s decom iz osetljivih grupa i imati prilike da učestvuju u realizaciji drugih projekata koji se oslanjaju na Akcioni plan. Najzad, i roditelji dobijaju mogućnost da učestvuju u radu obrazovno-vaspitnih ustanova i da zastupaju interese romske zajednice i potrebe svoje dece.

Ministarstvo prosvete je osnovalo stručni tim za implementaciju Akcionog plana za obrazovanje koji obuhvata predstavnike svih odeljenja Ministarstva, a širi tim okuplja i predstavnike nevladinih i međunarodnih organizacija. Pored razvijanja niza mera i aktivnosti usmerenih na prevenciju neopravdanog upisivanja romske dece u specijalne škole, planira se i promena postupka rekategorizacije dece i njihovo upućivanje iz specijalnih u redovne škole. Takođe, inovirani Akcioni plan za obrazovanje (2009) u prioritetima, kao što su aktivnosti na povećanju obuhvata i dostupnosti na osnovnoškolskom i srednjoškolskom uzrastu, prepoznaje da u obezbeđivanju fondova za stipendiranje romskih učenika posebnu pažnju treba posvetiti romskim devojkama.

Sa strateške tačke gledišta, glavni pravci delovanja u unapređivanju obrazovnog sistema su:

1. Obezbeđivanje dostupnosti obrazovanja – povećanje obuhvata decu/učenike na svim nivoima obrazovanja;
2. Sprečavanje diskriminacije u obrazovanju;
3. Obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja za svu decu (uključujući i romsku decu, decu koja su marginalizovana, decu pod uticajem nepovoljnih okolnosti i decu sa smetnjama u razvoju);
4. Razvijanje stručnog obrazovanja u skladu sa potrebama privrede;
5. Obezbeđivanje sticanja zvanja i stvaranje uslova za kontinuirano učenje i pristup visokom obrazovanju;
6. Razvoj sistema visokog obrazovanja;
7. Uspostavljanje savremenog sistema finansiranja;
8. Uspostavljanje sistema obezbeđivanja kvaliteta, monitoringa i evaluacije⁶⁷).

Jedan od prioriteta Vlade Republike Srbije i Ministarstva prosvete je povećanje dostupnosti obrazovanja svakom detetu u Republici Srbiji i istovremeno stvaranje uslova za kvalitetno obrazovanje u skladu sa njegovim potrebama i sposobnostima. Cilj inkluzivnog obrazovanja je uklanjanje svih vidova barijera i diskriminacija, koje bi se odnosile na pol, nacionalnu pripadnost, versko i socio-ekonomsko poreklo, sposobnosti, zdravstveno stanje ili bilo koje drugo lično svojstvo pojedinca, kao i omogućavanje društvene kohezije. Očekuje se da izmene u sistemu obrazovanja usmerene na povećanje inkluzivnosti u znatnoj meri povećaju dostupnost i kvalitet obrazovanja za decu iz socijalno nestimulativnih sredina - romske, siromašne, seoske, raseljene, dece i odraslih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, dece sa teškoćama u učenju, pre svega u okviru redovnog sistema obrazovanja.

Inkluzivna praksa u obrazovnom sistemu Republike Srbije je, do usvajanja Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja⁶⁸ u avgustu 2009. godine bila malo razvijena, obzirom da nije bilo sistemskih rešenja u ovoj oblasti. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja uvodi brojne novine koje se odnose na unapređivanje pravednosti obrazovanja, povećanje nivoa uključenosti marginalizovanih grupa, pravedniju upisnu politiku, zabranu diskriminacije, itd.

Najvažniji principi i rešenja koje Zakon daje u ovom pogledu su sledeće:

- Jednakopravnost i dostupnost obrazovanja;
- Kvalitetno i uravnoteženo obrazovanje i vaspitanje;
- Puno poštovanje prava deteta, učenika i odraslog;

67 Unesco izveštaj o inkluziji 2008

68 Službeni glasnik RS, br. 72/09

- Obrazovanje i vaspitanje koje izlazi u susret različitim potrebama učenika;
- Jednake mogućnosti obrazovanja i vaspitanja u skladu sa potrebama i interesovanjima;
- Pristup svim nivoima obrazovanja deci, učenicima i odraslima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom;
- Za učenika kome je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta i drugih razloga to potrebno, posebni standardi postignuća mogu da se prilagođavaju svakom pojedinačno;
- Škola može da utvrdi potrebu za donošenjem individualnog obrazovnog plana ili dodatnom podrškom za obrazovanje;
- U školu za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju mogu da se upišu deca na osnovu preporuke izabranog lekara iz nadležnog doma zdravlja, a na osnovu procene potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške učeniku, isključivo uz saglasnost roditelja.

Suština promene je da se redovne škole otvore za svu decu a ne da, kao do sada, budu zatvorene za decu iz marginalizovanih grupa. Istovremeno, specijalne škole bi trebalo da se zatvore za tu decu, a otvore za decu sa višestrukom ometenošću kojoj je to zaista jedina opcija za školovanje.

U prvi razred osnovne škole upisuje se svako dete koje do početka školske godine ima najmanje šest i po, a najviše sedam i po godina. Ispitivanje deteta upisanog u školu vrše psiholog i pedagog škole na maternjem jeziku deteta, primenom standardnih postupaka i instrumenata, preporučenih od nadležnog zavoda, odnosno ovlašćene stručne organizacije. Ako ne postoji mogućnost da se ispitivanje deteta vrši na maternjem jeziku, škola angažuje prevodioca na predlog nacionalnog saveta nacionalne manjine (član 98).

Zakon ne pominje mogućnost osnivanja specijalnih odeljenja u redovnim školama, tako da su ona na ovaj način ukinuta, i time je segregacija romskih učenika predupređena. Kao alternativa, sa učenicima kojima je potrebna dodatna podrška, radi se individualno ili grupno. Podrška deci tokom školovanja obezbeđena je u redovnim školama u skladu sa potrebama i procenom interesorne komisije i inkluzivnog tima škole. Ovaj tim, koji osniva direktor škole, bavi se po potrebi i izradom individualnog obrazovnog plana u saradnji sa roditeljima i drugim stručnjacima. *Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku i Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*⁶⁹⁾ daju dalja uputstva i razrađuju ovu problematiku definisanu Zakonom.

U Zakonu je zabrana diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja eksplicitna i detaljno razrađena (članovi 44 i 45). *Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje*⁷⁰⁾ dalje precizira obavezujuće procedure postupanja, kao i odgovornosti zaposlenih u obrazovno-vaspitnim ustanovama, a u pripremi je i Pravilnik o zabrani diskriminacije u obrazovanju.

Osnovne škole i predškolske ustanove mogu da angažuju pedagoškog asistenta, što omogućava zapošljavanje „romskih“ asistenata. Pedagoški asistent pruža pomoć nastavnicima, vaspitačima i stručnim saradnicima u vannastavnim i nastavnim aktivnostima, kao vid dodatne podrške deci i učenicima, u skladu sa njihovim potrebama, član 117 .

Zakon iz 2009. godine pruža osobi iz osetljivih društvenih grupa, mlađoj od 17 godina, mogućnost sticanja srednjeg obrazovanja ili obrazovanja za rad u svojstvu vanrednog učenika, ukoliko opravda nemogućnost redovnog pohađanja nastave. Takođe, učenik može biti oslobođen plaćanja školarine i na taj način ostvariti punu ravnopravnost u sticanju obrazovanja, član 91.

69 "Službeni glasnik RS" broj 63/2010

70 "Službeni glasnik RS", maj 2010.

U toku je izrada *Zakona o predškolskom obrazovanju* i prilagođavanje *Zakona o osnovnoj školi* i *Zakona o srednjoj školi* novom *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* iz 2009. godine.

Takođe, pripremljeno je niz podzakonskih akata koji će mnoge novine donete u odredbama *Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* precizirati i omogućiti mehanizme za implementaciju zakonskih rešenja.

Na kraju, u dokumentu *Obrazovanje u Srbiji: kako do boljih rezultata*⁷¹⁾, koji je izradio Nacionalni prosvetni savet krajem 2010. godine, i koji predstavlja nacrt strategije razvoja obrazovanja do 2020. godine u Republici Srbiji, a čije usvajanje je planirano do kraja 2011. godine, takođe se predviđaju aktivnosti na daljem unapređivanju pravednosti obrazovanja, sugeriše se potreba za aktivnostima na povećanju obuhvata na svim nivoima obrazovanja i izdvajaju se deca iz osetljivih društvenih grupa uključujući i romsku decu, kao i potreba za povećanjem dostupnosti i smanjenjem razlika između dostupnosti srednjoškolskog obrazovanja devojkama i dečacima.

2.2. Antidiskriminativne mere i obezbeđivanje pravednosti i kvaliteta obrazovanja za romsku decu

Diskriminacija Roma u okviru obrazovnog sistema prepoznaje se kao značajan problem i postoji saglasnost između nevladinih organizacija i donosioca odluka u pogledu toga da su Romi diskriminirani u procesu obrazovanja.⁷²⁾

Diskriminacijom se bave relevantna strateška dokumenta: *Nacionalna strategija za unapređivanje položaja Roma* iz 2009. godine i *Akcioni plan za obrazovanje*. U okviru ove strategije sagledani su i problemi diskriminacije i segregacije u okviru 3. cilja: *Uvažavanje različitosti i razvijanje multikulturalnih vrednosti*. Ne postoje izdvojene, posebne mere i mehanizmi za Romkinje kada su u pitanju antidiskriminativne mere i mehanizmi u obezbeđivanju veće pravednosti i kvaliteta obrazovanja, već su one obuhvaćene predviđenim, opštim merama i mehanizmima koji se jednako odnose i na romske dečake i na romske devojkice.

Skupština Srbije je 2009. usvojila *Zakon o zabrani diskriminacije* kojim se uređuje opšta zabrana diskriminacije, oblici i slučajevi diskriminacije, kao i postupci zaštite od diskriminacije (član 1). U članu 2 se detaljno navode lična svojstva na osnovu kojih se ne sme vršiti diskriminaciono ponašanje. Prema članu 19, naslovljenom *Diskriminacija u oblasti obrazovanja i stručnog osposobljavanja*, navodi se da:

- Svako ima pravo na predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje i stručno osposobljavanje pod jednakim uslovima, u skladu sa zakonom.
- Zabranjeno je licu ili grupi lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, otežati ili onemogućiti upis u vaspitno-obrazovnu ustanovu, ili isključiti ih iz ovih ustanova, otežati ili uskratiti mogućnost praćenja nastave i učešća u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, razvrstavati učenike po ličnom svojstvu, zlostavljati ih i na drugi način neopravdano praviti razliku i nejednako postupiti prema njima.
- Zabranjena je diskriminacija vaspitnih i obrazovnih ustanova koje obavljaju delatnost u skladu sa zakonom i drugim propisom, kao i lica koja koriste ili su koristila usluge ovih ustanova u skladu sa zakonom.

71 Dostupno na www.nps.gov.rs

72 Indikatori jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome, 2010.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja koji je usklađen sa Zakonom o zabrani diskriminacije, doneo je značajne promene i nove elemente anti-diskriminacione regulative u oblasti obrazovanja:

- U ustanovi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu ili izdvajaju lica, odnosno grupe lica, po osnovu: rasne, nacionalne, etničke, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičkih i psihičkih svojstava, smetnji u razvoju i invaliditeta, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja, i podsticanje ili nesprečavanje takvih aktivnosti, kao i po drugim osnovima utvrđenim zakonom kojim se propisuje zabrana diskriminacije.
- Pod diskriminacijom lica ili grupe lica smatra se svako neposredno ili posredno, na otvoren ili prikriven način, isključivanje ili ograničavanje prava i sloboda, nejednako postupanje ili propuštanje činjenja, odnosno neopravdano pravljenje razlika povlađivanjem ili davanjem prvenstva, član 44.
- Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju.
- U ustanovi je zabranjeno: fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje dece i učenika; fizičko kažnjavanje i vređanje ličnosti, odnosno seksualna zloropotreba dece i učenika ili zaposlenih, član 45. Za socijalno nasilje smatra se isključivanje deteta i učenika iz grupe vršnjaka i različitih oblika socijalnih aktivnosti ustanove.

Očekuje se da pripremljeni *Pravilnik o zabrani diskriminacije* u obrazovanju dalje reguliše ovu problematiku i predvidi i precizira mehanizme koji bi obezbedili stvaranje antidiskriminativne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

Kao podrška inkluzivnom obrazovanju, ostvaruju se četiri tipa mera: mere i sredstva podrške za razvoj škole; mere i sredstva podrške za zaštitu prava deteta u sistemu obrazovanja; mere i sredstva podrške učeničkom standardu u sistemu obrazovanja, mere socijalne zaštite u obrazovanju i ostale mere. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predviđa nekoliko mehanizama kojima se preventivno deluje i sprečava osipanje dece – napuštanje i/ili neopravdano premeštanje u specijalne škole (što je u ranijem periodu bila praksa kada su u pitanju romski učenici):

- Pedagoški asistenti prate školovanje učenika iz marginalizovanih grupa i preventivno deluju;
- Menja se opterećenje nastavnika, nastavnici u razrednoj nastavi kao i nastavnici u predmetnoj nastavi imaju obavezna 24 sata rada nedeljno u neposrednom radu sa decom u redovnoj, dopunskoj i dodatnoj nastavi, kao i u individualnom radu;
- Eksplicitno se zabranjuje diskriminacija učenika, a Ministarstvo prosvete planira niz aktivnosti kojima će rešavati ovaj problem;
- Škola, tj. direktor postaju odgovorni za postignuća učenika;
- U školama u kojima se obrazuju pripadnici nacionalnih manjina i učenici sa teškoćama u razvoju, u savetu roditelja srazmerno će biti zastupljeni predstavnici njihovih roditelja.

Nadalje, u slučajevima rešavanja problema diskriminacije i uznemiravanja Roma od strane vršnjaka i nastavnika na osnovu nacionalnog identiteta, predviđene su i sledeće mere:

- Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, Posebni protokol za zaštitu dece/učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, (kao i Priručnik za primenu posebnog protokola koji je MP publikovalo u saradnji sa UNICEF-om, Britanskim savetom i Građanskim inicijativama) obavezuje škole da u okviru svog svakodnevnog rada primenjuju preventivne aktivnosti i utvrđene procedure za rešavanje pojava nasilja u školama, a sve predškolske ustanove, osnovne i srednje škole su u obavezi da izrade Programe zaštite dece od nasilja i formiraju školske timove za zaštitu dece od nasilja. Školski timovi imaju obavezu redovnog izveštavanja Školske uprave o stanju i sprovedenim aktivnostima u ovoj oblasti.
- Priručnik za pružanje podrške razvoju antidiskriminacione kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama sadrži indikatore i deskriptore (tj. pokazatelje oblika diskriminacije – poželjne situacije bez diskriminacije), njihove opise, i procedure za podsticanje i održavanje kulture antidiskriminacionog ponašanja. Priručnik sadrži i opisane uloge pojedinih aktera života i rada škole, čime se daju smer-nice za zaštitu učenika od nasilja. Priručnik je kreiran u okviru projekta Zaštita dece romske nacionalnosti od diskriminacije koji su realizovali MP i Centar za prava manjina, uz podršku REF-a. Priručnik dopunjava opis nivoa kvaliteta rada škola datih u Priručniku za samovrednovanje i vrednovanje rada škole. Priručnik za roditelje – Podrška razvoju antidiskriminacione kulture i rešavanje slučajeva diskriminacije je takođe kreiran i distribuiran školama.
- Pravilnik o stručno-pedagoškom nadzoru iz 2007. godine uređuje način vršenja stručno-pedagoškog nadzora i merila za vrednovanje kvaliteta rada obrazovno-vaspitnih ustanova. Prosvetni savetnici u okviru stručno-pedagoškog nadzora u obavezi su da vrednuju kvalitet rada i utvrde stepen razvoja antidiskriminacione kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

Ministarstvo prosvete je najavilo planove za dalje sistematsko bavljenje problemom pravednosti i kvaliteta, uz posvećivanje posebne pažnje antidiskriminacionom pristupu svim učenicima pri ostvarivanju kvaliteta nastavnog procesa.

Upravni i stručno-pedagoški nadzor nad radom ustanova vrši Ministarstvo prosvete. Školske uprave su organizacione jedinice van sedišta ministarstva i obavljaju stručno-pedagoški nadzor, pomažu školama oko razvojnog planiranja i prate ostvarenje kvaliteta rada. Poslove stručno-pedagoškog nadzora vrše prosvetni savetnici, a ministar prosvete propisuje način vršenja stručno-pedagoškog nadzora, merila za vrednovanje kvaliteta rada ustanove i način vrednovanja rada prosvetnog savetnika. Prosvetni savetnici prate i vrednuju rad ustanova i zaposlenih, i predlažu mere za unapređivanje rada i otklanjanje nepravilnosti.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2009, dodatno reguliše rad prosvetnog savetnika, koji „...savetuje i pruža stručnu pomoć ustanovi u obezbeđivanju zaštite dece, učenika i zaposlenih od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovi” (član 151). Inspeksijski nadzor rada ustanove obavlja opštinska uprava i Pokrajinska prosvetna inspekcija (na teritoriji AP Vojvodine), preko prosvetnih inspektora koji nadgledaju: zakonitost rada, ispunjavanje uslova za rad, ostvarivanje prava i obaveza učenika, roditelja i zaposlenih. Inspekcija vrši eksterni nadzor nad radom ustanove i nalaže mere za otklanjanje nepravilnosti u radu ustanove.

Školske uprave prate upis dece, evidenciju koju vodi ustanova i diplome koje izdaje. Ministarstvo prosvete, odnosno Pokrajinska prosvetna inspekcija, vrši neposredan inspekcijski nadzor ukoliko ga opštinska, odnosno gradska inspekcija ne obavlja, i rešava žalbe na prvostepena rešenja opštinske, odnosno gradske uprave, doneta tokom vršenja inspekcijskog nadzora.

Nacionalni prosvetni savet je decembra 2010. godine usvojio *Standarde za vrednovanje kvaliteta rada škola u Republici Srbiji* čija puna implementacija je najavljena za školsku 2012/2013. godinu.

U okviru predviđenih domena kvaliteta rada škola, definisani su standardi i indikatori kvaliteta. Indikatori koji se dovode u vezu sa zaštitom od diskriminacije i pravima deteta, posebno dece iz osetljivih grupa, nalaze se u oblastima Školski program i godišnji program rada, Podrška učenicima i Etos. Dakle, ocena kvaliteta rada škola će biti značajno određena i uslovljena aktivnostima u oblasti podrške koju škola pruža učenicima iz marginalizovanih grupa i koliko uspešno razvija antidiskriminativnu kulturu unutar sopstvenog etosa.

2.3. Afirmativne mere u obrazovanju, inicijative i programi za unapređivanje obrazovanje Roma

Ministarstvo prosvete je do sada, u saradnji sa vladinim, međunarodnim i nevladinim organizacijama, u okviru *Dekade inkluzije Roma*, realizovalo brojne aktivnosti, programe i inicijative, u prvom redu sledeće: afirmativne mere za upis u srednje škole i fakultete, program ogleđa *Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma*, projekat *Zaštita romske dece od diskriminacije u obrazovanju*, imenovanje i obuka prosvetnih savetnika koji su zaduženi za unapređivanje obrazovanja Roma, sprovođenje lokalnih akcionih planova za unapređivanje obrazovanja Roma, povećan je upis romske dece u predškolske ustanove, osmišljen je model uvođenja romskih asistenata u škole, i druge sistemske mere za poboljšanje obrazovnih šansi romske populacije.

Aktivnosti koje su realizovane u obrazovnim institucijama bile su usmerene na povećanje obuhvata dece redovnim obrazovanjem, unapređivanje kvaliteta obrazovanja koje dobijaju, kao i davanje podrške učenicima za uspešno i kontinuirano školovanje.

U skladu sa Okvirnom konvencijom za zaštitu nacionalnih manjina, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava zajedno sa Ministarstvom prosvete od 2003. godine preduzelo je *Afirmativne mere* kako bi što više povećalo stopu upisa romske dece u srednje škole. U slučajevima kada bi romsko dete položilo kvalifikacioni ispit, ali bez dovoljnog broja bodova za željeni obrazovni profil, tada bi se ukupan broj bodova na ispitu povećao za 30 bodova i na taj način bi se omogućilo da učenik dostigne potrebne bodove za željeni obrazovni profil. Dodatni kriterijumi dopuštaju mogućnost raspoređivanja jednog romskog učenika (koji je na taj način upisan) u jedan razred svakog obrazovnog profila. Broj upisanih kandidata u školskoj 2007/2008. godini (512) bio je dva i po puta viši nego broj kandidata koji su se upisali školske 2005/2006. godine (196). U delu u kome je prikazan obuhvat romskih učenika na srednjoškolskom nivou, već je navedeno da je broj srednjoškolaca romske nacionalnosti koji su se upisali u srednje škole putem afirmativnih mera u porastu u poslednjih osam godina: 2003. godine broj upisanih učenika romske nacionalnosti putem afirmativnih mera bio je svega 30, dok je u 2010. godini taj broj 250.

Afirmativne akcije koje se odnose na upis romske dece u osnovno obrazovanje su predložene u martu 2007. godine, i one obuhvataju sledeće: preporuke školskim upravama za upis romske dece u škole i onda kada nemaju odgovarajuća dokumenta (škola bi trebalo da informiše roditelje o potrebnim dokumentima i da posreduje u ostvarivanju kontakata sa relevantnim opštinskim organima, posebno u slučajevima deportacije iz zemalja Zapadne Evrope u skladu sa Sporazumom o readmisiji).

Romski asistenti u nastavi u osnovnim školama

Ministarstvo prosvete je 2006. započelo projekat uvođenja romskih asistenata u nastavi u osnovne škole, u saradnji sa OEBS-om i uz stručnu podršku Centra za interaktivnu pedagogiju. Na samom početku edukovana su 54 asistenta, a zbog finansijskih ograničenja samo njih 28 je radilo u školama u periodu mart–jun 2007. U 2008, od pomenutih 28, MP je iznova angažovalo 24 asistenta. Obuka asistenata (prve generacije) nastavljena je 2008. i 2009. na seminarima u kojima su zajedno sa njima učestvovali i predstavnici škola u kojima rade. U 2009, novih 26 asistenata (druga generacija) je započelo edukaciju, koja je delom zajednička sa nastavnim kadrom. OEBS je obezbedio sredstva za honorare asistenata, opremanje škola i treninge. Godine 2009, započeta je obuka treće generacije asistenata, a oktobra 2010. godine u 128 ustanova (80 škola i 48 ustanova) angažovano je 128 pedagoških/romskih asistenata u okviru projekta IPA 08 – Obrazovanje za sve. Predviđeno je da od februara 2011. ovi asistenti uđu u sistematizacijom određena mesta u ustanovama i da dalje budu finansirani iz budžeta Republike Srbije. Decembra 2010. godine pripremljena je publikacije o radu asistenata u saradnji OEBS-a, CIP-a i MP, čiji je cilj promocija uloge asistenata, motivisanje škola i lokalnih vlasti da ih zapošljavaju radi unapređivanja dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za decu iz romske zajednice.⁷³⁾

Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma

Ovaj program je pilotiran u sedmom i osmom razredu u školskoj 2006–2007. godini. Osnovni cilj bio je kreiranje sistemskih uslova za osnovno obrazovanje Roma, a kasnije i drugih odraslih građana sa sličnim problemom. Razvijen je strateški, programski i obrazovni okvir za kreiranje i kontinuirano prilagođavanje funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih, uglavnom Roma. Program je realizovao Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, u saradnji sa Ministarstvom za rad i socijalnu politiku, Ministarstvom prosvete, Kancelarijom za ljudska prava – odeljenje za pitanja Roma, Nacionalnim savetom romske nacionalne manjine i Timom za implementaciju Strategije za smanjenje siromaštva. U program je bilo uključeno 275 Roma, uzrasta od 15 do 35 godina, od kojih je osnovno obrazovanje završilo njih 212; stručne obuke završilo je 168 polaznika, od kojih se 53 zaposlilo. Razvijeni su i zvanično odobreni: programi funkcionalnog osnovnog obrazovanja za sedmi i osmi razred, treninzi za nastavnike i asistente, i program stručnog obrazovanja. Ukupno 390 polaznika je završilo 7. i 8. razred osnovne škole a 276 polaznika je pohađalo stručnu obuku.

Druga šansa- Razvoj sistema za funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih u Srbiji

Cilj projekta je uspostavljanje sistema za funkcionalno osnovnoškolsko obrazovanje odraslih koji su napustili školovanje pre sticanja prve kvalifikacije i/ili funkcionalne pismenosti. Drugim rečima, projekat će obezbediti sistemski rešenja za uključivanje odraslih u proces osnovnog obrazovanja, pružajući im šansu da završe svoje započeto osnovno obrazovanje i da nastave dalje školovanje u srednjem obrazovanju, bilo kroz sistem kontinuiranog obučavanja za potrebe tržišta rada ili kroz sistem srednjeg obrazovanja po programima koji su primereni potrebama odraslih. Polaznici će po završetku prvog i drugog ciklusa dobijati svedočanstva o završenim razredima osnovnog obrazovanja, a oni koji uđu u treći ciklus (VII i VIII razred) pohađaće i polagati stručnu obuku, čime stiču sertifikat o stručnoj obučenosti. Dobijanjem svedočanstava i sertifikata povećaćće se stepen zapošljivosti polaznika i time otvoriti mogućnost za izlazak iz siromaštva i napuštanje društvene margine. Priprema i realizacija oglednog programa odvijaćće se u redovnim osnovnim školama u saradnji sa srednjim stručnim školama, lokalnim samoupravama i Nacionalnom službom za zapošljavanje

73 Romski pedagoški asistenti i asistentkinje kao nosioci promene 2010: značaj i smisao uloge, oblasti delovanja i uticaj na promene u školi i romskoj zajednici, Nikola Duvnjak i dr., Misija OEBS u Srbiji, 2010.

Primena mera usmerenih na *povećanje dostupnosti i jačanje inkluzivnog obrazovanja* započela je u svim školama u Srbiji od početka školske 2010/11. godine, odnosno od 1. septembra 2010. godine. Najvažnije pripremne aktivnosti za uspešnu primenu ovih mera bile su: oktobar 2009. – maj 2010. godine: razvijanje i primena delotvornog modela inkluzivnog obrazovanja u pilot školama u Srbiji; februar 2010 – maj 2010. godine: Upis svakog deteta u školu na osnovu Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja; mart 2010. godine: donošenje intersektorskog Pravilnika o radu Komisije za procenu potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene i socijalne podrške deci. Prvi podaci Ministarstva prosvete pokazuju da je primenom ovih mera obuhvat od školske 2010/2011. povećan, a za romsku decu čak oko 10%⁷⁴).

Projekat *Stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole* bio je namenjen smanjenju diskriminacije u obrazovanju redukcijom broja romske dece u specijalnim školama i stvaranjem uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole. Ciljevi projekta uključivali su: analizu postojeće prakse koja se primenjuje tokom ispitivanja/testiranja dece za polazak u školu (metodologija ispitivanja, sadržaj testa koji se primenjuje, uslovi u kojima se odvija i eventualna priprema za testiranje), iz ugla stručnih saradnika škole i romske zajednice; formulisanje preporuka na osnovu sprovedene analize i njihovo upućivanje u predškolske ustanove i osnovne škole, romskoj zajednici i stručnoj javnosti. Finansijska sredstva za realizaciju projekta su obezbeđena kroz Instrument za pretpristupnu pomoć Evropske unije (IPA 2008).

Nacionalni savet romske nacionalne manjine i MP realizovali su projekat *Povećanje dostupnosti predškolskog obrazovanja romskoj deci*, uz podršku REF-a. Kao jedna od mera programa uvedeni su romski koordinatori kao veza između roditelja, nastavnika i lokalnih vlasti. Projekat se odvijao u tri faze.

- januar–avgust 2006. kada je 632 dece obuhvaćeno predškolskim programom, od kojih je 473 upisano u septembru u prvi razred osnovne škole;
- januar–jul 2007. kada je 767 dece upisano u predškolski program;
- septembar 2008 – jun 2009. kada je oko 450 pohađalo predškolske ustanove.

Uključivanje Roma u obrazovanje i podrška za kontinuirano školovanje kroz povezivanje institucija i NVO-a na lokalnom nivou – Razvojno obrazovni centri u 10 opština na jugu Srbije: aktivnosti se odvijaju od 2005. godine, a podržane su iz sredstava opština i UNICEF-a. Realizuju se u romskim naseljima, osnovnim školama, u prostorima RNVO-a ili mestima koje obezbedi lokalna samouprava. Oko 3.000 dece je obuhvaćeno programom, a aktivnosti uključuju obrazovni rad sa predškolskom decom, dopunsku nastavu, rad sa roditeljima, obrazovnim institucijama i lokalnim samoupravama.

Zajedno do jednakosti - Projekat je realizovalo MP uz podršku Vlade Kraljevine Norveške, 2006. godine, i njime je podržana izrada dva dokumentarna filma o obrazovanju Roma, formiranje i opremanje šest klubova u školama i RNVO-a. Direktnih korisnika bilo je 318, a indirektnih 1.600.

Modul obuke nastavnika za program Aktivna nastava/učenje u radu sa učenicima iz etničkih i marginalizovanih sredina: aktivnosti se realizuju od 2005. uz podršku UNICEF-a. Rezultati: razvijen modul koji se primenjuje u školama.

74 Inkluzivno obrazovanje u Srbiji, Tanja Ranković, koordinatorka za obrazovanje i razvoj ljudskog kapitala, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Kabinet potpredsednika Vlade za EU, Vlada RS

Projekat *Jednake šanse u srednjoškolskom obrazovanju* se realizuje u saradnji između Fonda za otvoreno društvo, CIP - Centra za interaktivnu pedagogiju, Udruženja građana Srpsko-romsko prijateljstvo „Stablo“ i Udruženja studenata Roma, uz finansijsku podršku Fonda za otvoreno društvo i Dečije fondacije Pestaloci (I ciklus 2005–2007, II ciklus 2008–2010, i III ciklus 2011–2013). Ciljevi projekta su razvijanje modela srednjoškolskog obrazovanja koje odgovara mladima iz romske zajednice i doprinosi razvoju inkluzivnih obrazovnih politika. Istražuju se načini inkluzije romskih učenika u srednje stručne škole i otvaranje sistema obrazovanja za sistemske promene. Filozofija istovremenog ostvarivanja jednake dostupnosti i kvalitetnog školskog uspeha izražena je kroz promenu obrazovnih iskustava romskih učenika. Cilj je ostvarivanje boljih uslova za školovanje, povećanjem dostupnosti i kvaliteta obrazovanja, primenom savremenih metoda rada, poštovanjem vrednosti društvene pravde i uspostavljanjem saradnje između romske i većinske zajednice. To uključuje nastavnu praksu fokusiranu na dete, stvaranje klime socijalne pravde u srednjim školama i saradnji između romske i većinske zajednice.

Projekat *Romska deca povratnici – od jezičkih barijera ka društvenom kapitalu*, koji je vodio Roma IDP Forum, u saradnji sa MP i uz podršku REF-a (2007–2008), bavio se ovim pitanjima. Rezultati projekta obuhvataju definisanje procedura i predloga zakonske regulative u saradnji sa MP, razvijanje standarda i modela za učenje srpskog jezika kao drugog jezika koji će izučavati romska deca povratnici.

Kao i druge nacionalne manjine, i Romi imaju pravo da pohađaju izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture*. Program je primenjivan manje ili više uspešno tokom proteklih godina, zavisno od sredine. U 2007–2008. godini, Romski informativni centar, uz podršku MP, radio je na razvijanju nastavnog programa ovog predmeta od prvog do četvrtog razreda osnovne škole i njegovom uvođenju u starije razrede.

MP je stipendiralo uspešne romske učenike: 117 srednjoškolaca i 182 studenta u školskoj 2008–2009. godini. *Vladinim programom 1.000 stipendija za siromašne srednjoškolce*, u okviru sprovođenja *Strategije za smanjenje siromaštva*, podržano je školovanje učenika iz socijalno ugroženih porodica u školskoj 2007–2008. godini. Pripadnost romskoj zajednici definisana je kao jedan od kriterijuma za bodovanje prijavljenih učenika.

Tri stotine srednjoškolaca iz Beograda i Niša dobilo je stipendije preko projekta *Stvaranje uslova za povećanje obuhvata i uspešnosti romskih učenika u srednjoj školi*, koji su vodili Romski edukativni centar i Dečiji romski centar u školskoj 2007–2008. godini, uz podršku REF-a. Iste organizacije realizovale su i projekat *Stvaranje uslova za proširenje pristupa državnim stipendijama i povećanje uspeha romske dece u srednjim školama*, 2008–2009, u koji je uključeno 330 romskih učenika i 400 roditelja.

U okviru Projekta *Inkluzija romskih učenika u srednjim školama u AP Vojvodini*, koji je vodio Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu u saradnji sa Savetom za integraciju Roma u AP Vojvodini i Udruženjem romskih studenata, obezbeđena je finansijska i mentorska podrška za 353 učenika, pripadnika romske nacionalne zajednice koji su u školskoj 2007–2008. godini upisali ili već bili učenici srednjih škola, sve do završetka njihovog školovanja.

Pored projekta *Obrazovanje za sve: Unapređivanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za decu iz marginalizovanih grupa*, druga inicijativa na nacionalnom nivou, značajna za inkluzivno obrazovanje, je projekat *Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou DILS*. DILS se priprema i biće realizovan u saradnji sa Ministarstvom zdravlja, Ministarstvom prosvete i Ministarstvom rada i socijalne politike. Aktivnosti su podržane preko zajma Svetske banke/ Međunarodne banke za obnovu i razvoj (2009–2012). Osnovni cilj projekta odnosi se na jačanje kapaciteta ustanova u sektorima zdravlja, prosvete i socijalne zaštite na lokalnom

nivou za pružanje delotvornijih, a ujedno korisnicima pristupačnijih usluga ujednačenog kvaliteta, finansiranih po principu „novac prati korisnika“, u decentralizovanom okruženju koje vodi računa o potrebama ranjivih grupa korisnika. Unapređivanje obrazovanja Roma jedan je od prioriteta DILS projekta, u okviru kojeg će se realizovati obuke za donosioce politika i nastavni kadar, i finansijska pomoć školama za realizaciju malih projekata.

Projekat *Šanse i izbori za romske devojčice* sprovode kancelarija CARE Srbija u Beogradu i Novosadski humanitarni centar tokom 2009/2010. godine. Cilj projekta je da doprinese dostupnosti i kvalitetu obrazovanja romskih devojčica, kroz unapređenje podrške institucija koje se bave obrazovanjem i njihovu veću dostupnost, i kroz povećanje nivoa svesti i znanja o značaju obrazovanja romskih devojčica u romskoj zajednici. Projekat je višeslojan i obuhvata različite aktivnosti: participativno istraživanje glavnih razloga napuštanja škole od strane romskih devojčica, i izradu predloga praktične politike za poboljšanje dostupnosti kvalitetnog osnovnog obrazovanja za romske devojčice, u okviru koje je napravljena analiza zakona, strategija i konvencija koje regulišu ovu oblast. U okviru projekta formirana je lobi grupa koja zastupa i promovise pravo na obrazovanje romskih devojčica, koju sačinjavaju predstavnici institucija, NVO-a i romske zajednice. Takođe, 12 romskih devojčica, srednjoškolki, osnaženo je kroz učešće u forum teatar radionicama da progovori o preprekama u obrazovanju sa kojima se susreću romske devojčice, kako u institucijama, tako i unutar same zajednice.

Kao što se iz gornjeg pregleda može videti, samo se poslednji opisani projekat suštinski bavi romskim devojčicama, prepoznajući ih kao dodatno osetljivu grupu sa svim specifičnostima njihovog posebnog položaja unutar etničke grupe Roma kojima se većina programa bavi. Velika je verovatnoća da mnogi od gore navedenih programa i mera, kao i istraživanja, imaju podatke o proceni učešća devojčica, ali se to u dostupnim izveštajima i dokumentima ne vidi i ne navodi.

2.4. Participacija romskih učenika i roditelja u obrazovno-vaspitnim ustanovama

Inkluzivna škola podrazumeva direktnu participaciju svih interesnih grupa – od učenika, preko nastavnika, do roditelja.

Konvencija o pravima deteta priznaje pravo na participaciju, tj. pravo deteta da bude saslušano i konsultovano u vezi sa svim stvarima i odlukama koje ga se neposredno tiču. Pravo na participaciju podržavaju i pravo na informisanje, slobodu okupljanja, slobodu izražavanja, pravo na privatnost, obrazovanje koje će promovisati vrednosti ljudskih prava i demokratije, pravo na slobodu mišljenja i veroispovesti. Bez participacije ni jedan način primene, zaštite i ostvarivanja prava deteta nije potpun, jer se jedino ličnim uvidom u navedene mogućnosti upotpunjuje i ostvaruje kvalitet i postiže pun razvoj.

Participacija učenika u školi je proces u kome učenik ima pravo da izrazi svoje mišljenje, da njegovo mišljenje bude saslušano, da mu se posveti dužna pažnja, kao i da preduzima aktivnosti u svim stvarima i postupcima koji ga se tiču. Indikator postojanja participacije učenika bilo bi postojanje organizovanih oblika angažovanja uključivanja učenika u život škole, kao i činjenica da su učenici nosioci nekih vannastavnih aktivnosti (vršnjačke edukacije i sl.). Afirmativni programi osmišljeni u školskom okruženju omogućuju učenicima uključenost u proces sopstvenog odrastanja, kao i mogućnost da kvalitetno i kontinuirano rade na sopstvenom rastu i razvoju.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predviđa učeničku participaciju - u kategoriji Prava deteta i učenika (član 103.) i po pitanju organizacije Učeničkog parlamenta (član 105). Škola je dužna da obezbedi učeniku blagovremenu i potpunu informaciju o pitanjima od značaja za njegovo

školoavanje; informacije o njegovim pravima i obavezama; učestvovanje u radu organa škole; slobodu udruživanja u različite grupe, klubove i organizovanje učeničkog parlamenta.⁷⁵⁾

Programi poput *Škola jednakih šansi*⁷⁶⁾, koji imaju komponentu podrške participaciji učenika romske nacionalnosti, i uopšte, osnaživanje mladih da participiraju u različitim oblastima školskog života kao važan preduslov za kreiranje atmosfere u kojoj će se osećati dobro i sigurno u sebe, potvrđuju da podsticanje participacije, adekvatno informisanje, konsultovanje i učešće u procesu odlučivanja donosi veću motivisanost i učešće učenika na svim poljima. Takođe, ovakvi programi daju pozitivne rezultate u smeru smanjenja diskriminacije i povećanja inkluzivnosti i participacije u nastavi. Međutim, ulogu đачkih parlamenata je potrebno dalje jačati, jer po mišljenju većine učenika, ti parlamenti uglavnom imaju dekorativnu funkciju i nisu stvarni predstavnici učenika⁷⁷⁾.

Odgovornost za obrazovanje učenika iz romske zajednice sa škole se najčešće i isključivo prebacuje na roditelje, posebno kada su nepohađanje i slabija postignuća učenika u pitanju. Iza ovakve ocene često se kriju predrasude da Romi nisu zainteresovani za školovanje, da ne vole da rade. Budući da su romski roditelji u značajnijem broju nepismeni ili nižeg obrazovanja, nastavnici ih ne vide kao adekvatne saradnike u obrazovanju dece, a nepoznavanje romske kulture i razumevanja problema romske zajednice sprečava ih da nađu adekvatne pristupe motivisanja i angažovanja romskih roditelja.

Sa druge strane, činjenica je da zbog svog socio-ekonomskog položaja siromašni Romi manje vrednuju obrazovanje, odnosno kada i govore o važnosti obrazovanja, njihova motivacija za obrazovanje dece je manja s obzirom na to da školovanje zahteva dugoročna i neizvesna ulaganja, a da njihova porodica mora da rešava egzistencijalne probleme koji ne trpe odlaganje. Ipak, nasuprot opšteprisutnoj predrasudi da Romi nisu suštinski zainteresovani za obrazovanje, kvalitativne studije su pokazale da najveći broj njih obrazovanje smatra vrlo važnim za svoju decu, ali da oni nailaze na nepremostive prepreke uzrokovane siromaštvom i diskriminacijom. Romski roditelji su često vrlo kritični prema kvalitetu obrazovanja koje stižu njihova deca i smatraju da je diskriminacija, i u školi i šire u društvu, glavni uzrok slabijeg napredovanja u učenju njihove dece.

Međutim, škola može da organizuje podršku porodicama u riziku, može da kreira programe podrške u skladu sa procenjenim zahtevima i potrebama porodica. Najefikasniji su oni programi podrške koje škola planira zajedno sa roditeljima. Cilj svih programa je da se premoste i ublaže najveći problemi u školovanju i odrastanju dece iz marginalizovanih grupa, ali i da se osnaže porodice za probleme koje donosi odrastanje. Jedan od osnovnih preduslova da ovi programi funkcionišu i donesu rezultate je saradnja između porodice i škole koja mora biti dvosmerna. Uspešna inkluzivna škola postiže razumevanje na svim nivoima u saradnji i komunikaciji sa roditeljima: kakva je porodična kultura, kako dete živi u porodici, sa kim se druži, kako provodi slobodno vreme. Ovakva škola traga za najefikasnijim formama komunikacije, posebno sa porodicama sa visokim rizicima i marginalizovanim porodicama. Na školi je inicijativa da mobilise porodice pod rizikom za uključivanje u saradnju. Škola i nastavnici pronalaze i razvijaju različite mogućnosti angažovanja i participacije roditelja u školi. Uspostavljanjem klime saradnje i participacije i učenika i roditelja, unapređivanjem školskog planiranja učešćem roditelja u planiranju Godišnjeg plana rada, Programa zaštite učenika od nasilja, programa stručnog usavršavanja, Školskog razvojnog planiranja (čije procedure donošenja predviđaju učešće predstavnika roditelja), škola stvara uslove za participaciju.

75 Učenički parlament se organizuje u poslednja dva razreda osnovne škole i u srednjoj školi i ima sledeće ingerencije: davanje mišljenja i predloga stručnim organima škole, Savetu roditelja i direktoru o pravilima ponašanja, merama bezbednosti, godišnjem planu rada, školskom razvojnom planu, školskom programu, slobodnim i vannastavnim aktivnostima i sl. Parlament razmatra odnose i saradnju učenika i nastavnika i atmosferu u školi i obaveštava učenike o pitanjima od posebnog značaja za njihovo školovanje i sl. Parlament čine po dva učenika svakog odeljenja a biraju ih učenici odeljenjske zajednice svake godine.

76 Fond za orvoreno društvo Srbija i Pestaloci dečja fondacija, 2010.

77 Dr Jelena Vranješević, Dostupnost kvalitetnog obrazovanja iz ugla nastavnika, roditelja, učenika i aktivista lokalnih NVO, Projekat jednake šanse, 2010.

Jedan od efikasnijih načina je tzv. indirektna participacija koja se ostvaruje aktiviranjem roditelja na češće dolaženje u školu po različitim osnovama i sa različitim sadržajima i mogućnostima: radionice o veštinama roditeljstva, sportski turniri roditelji/nastavnici/učenici, klub za roditelje, prezentacije i sl.

Participacija roditelja se može podržati i saradnjom sa drugim službama i mehanizmima za podršku porodici. Kada je romska porodica u pitanju, mehanizmi koji u Srbiji funkcionišu su:

- Pedagoški asistent u osnovnim školama
- Romski zdravstveni medijator
- Centri za socijalni rad i socijalni radnik – voditelj slučaja
- Romski koordinator pri lokalnim samoupravama
- Lokalne nevladine organizacije sa programom podrške

Praksa i istraživanja potvrđuju da je, uprkos predrasudama, romska porodica kao manjinska i marginalizovana, odnosno porodica sa izraženim rizicima, sposobna za kvalitetnu saradnju i participaciju u školi. Manjinska i marginalizovana populacija nema ništa protiv toga da se njen glas čuje, spremna je da se uključi u najviši nivo saradnje sa školom koju pohađa njeno dete, kada se razvije odnos poverenja, razumevanja i prihvatanja razlika u stavovima, vrednostima i kulturama. Zadatak škole je da zastupa potrebe svojih učenika i porodica kao i njihovo pravo na podršku i participaciju. Participacija je proces i razvija se postupno. Kada je roditelj spreman za veći angažman, treba ga uključiti u više nivoa participacije kao što je odlučivanje i kreiranje politike škole.

Kao dobar način participacije, preporučuje se da manjinske i marginalizovane porodice dobiju svog predstavnika u savetu roditelja. Ukoliko ih tokom izbora odeljenske zajednice ne uključe u izbornu proceduru, preporučuje se da direktor i školski odbor obezbede dodatno mesto u ovim telima proporcionalno broju. Na taj način se uspostavlja ravnoteža moći i zadovoljava pravo svih na participaciju u odlučivanju.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2009. uvodi novine kojima se unapređuje učešće roditelja. Propisano je da roditelji dece iz manjinskih zajednica, kao i dece sa smetnjama u razvoju, srazmerno budu zastupljeni u savetu roditelja⁷⁸ ; savet roditelja učestvuje u postupku izbora udžbenika, razmatra školske planove i vrednuje njihovo ostvarivanje (član 58).

Učešće roditelja romske dece u savetu roditelja oduvek je bilo izazovno, i oni su veoma retko uključeni u njihov rad. Projekat *Obrazovanje Roma: Rešenje za budućnost* koji je imao za cilj uključivanje roditelja Roma u školske odbore i savete roditelja, uspešno je realizovan u pet osnovnih škola u Valjevu. Projekat je vodio Romski centar za demokratiju u saradnji sa školama, Školskom upravom Valjeva i lokalnom samoupravom, uz podršku REF-a.

U okviru projekta, roditelji Romi su bili uključeni u savete roditelja i školske odbore primenom mera afirmativne akcije. Roditelji su obučavani za učešće u radu ovih tela, a formiran je i Forum roditelja Roma. Škole u kojima je realizovan projekat, analizirale su potrebe romske zajednice i u skladu sa njima dopunile svoje školske razvojne planove. Planirano je širenje aktivnosti ovog projekta u škole u drugim sredinama.

78 Savet roditelja škole okuplja po jednog predstavnika svakog odeljenja. Savet roditelja svoje predloge, pitanja i stavove upućuje školskom odboru, direktoru i stručnim organima ustanove. Savet roditelja škole predlaže predstavnike roditelja u školski odbor, obezbeđuje kvalitet i unapređenje obrazovno-vaspitanog rada i predlaže izborne predmete. Pored toga, savet roditelja razmatra korišćenje dodatno ostvarenih sredstava, uslove za rad i bezbednost učenika, a daje saglasnost za ekskurzije i program nastave u prirodi i sl.

Rezime i zaključci

Od početka Dekade inkluzije Roma, obrazovanje Roma je jedan od prioriteta Ministarstva prosvete i drugih vladinih institucija. Problemi obrazovanja Roma postali su deo tokova državne politike, romsko pitanje ušlo je u strateška dokumenta koja se tiču obrazovanja, kao i opštih i sektorskih strategija i akcionih planova koji se tiču razvoja Srbije i procesa pridruživanja Evropskoj uniji.

Ipak, do 2009. godine i donošenja Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, raskorak između opredeljenih ciljeva i njihove implementacije u praksi je bio vidljiv i nesporan: iako se osmišljavaju obećavajuće inicijative, identifikovan je niz prepreka čijem se rešavanju ne pristupa na adekvatan način. Svi dokumenti nacionalne politike u ovoj oblasti ukazuju da su glavne prepreke koje obrazovanje čine nepristupačnim za Rome: niska dostupnost obrazovanja, visoka stopa osipanja, slabiji kvalitet obrazovanja, prevelika uključenost u specijalne škole i odeljenja ili škole za obrazovanje odraslih, diskriminacija i segregacija i nepoštovanje romskog identiteta.

Kao i u većini drugih zemalja, u Srbiji o Romima u sistemu obrazovanja nema pouzdanih podataka. Postojeće procene u kojima se i Vlada i NVO generalno slažu je da u Srbiji živi oko 500.000 Roma. Ranija istraživanja ukazivala su da se u prethodnom periodu samo oko 2% romske dece odgovarajućeg uzrasta nalazilo u sistemu predškolskog vaspitanja, a manje od 40% je bilo uključeno u osnovno obrazovanje, kao i to da se čak 70 do 90% romske dece koja se upišu u osnovnu školu, u nekom momentu ispisuju iz nje. Noviji podaci ukazuju na porast u obuhvatu - prema poslednjim saopštenjima Ministarstva prosvete i vladinih predstavnika, od ove školske godine (2010/2011.), primenom odredbi Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, znatno je olakšan pristup obrazovanju, a u odnosu na prethodnu školsku godinu za oko 10% povećan je obuhvat romske dece u predškolskim ustanovama i osnovnim školama.

Međutim, i dalje postoje ozbiljna ograničenja dostupnosti obrazovanja Romima. Najpre, fizički kapaciteti postojećih predškolskih ustanova nisu dovoljni da zadovolje potrebe dece predškolskog uzrasta generalno, a to posebno pogađa romsku decu, koja čine veliki procent ove starosne grupe. Administrativne i pravne barijere, kao i skriveni troškovi obrazovanja, i dalje predstavljaju važne prepreke za pristup Roma osnovnom obrazovanju. Minimalan kvalitet, nedovoljno učenje, troškovi i diskriminacija u školi i u širem okruženju, glavni su razlozi zbog kojih romska deca rano napuštaju školovanje. Većina odustane pre nego što stigne do srednjoškolskog nivoa, a „drugu šansu“ za naknadno sticanje osnovnog, opšteg srednjeg, stručnog i profesionalnog obrazovanja u formalnom sistemu, odrasli polaznici ne koriste u dovoljnoj meri, jer su škole svojom organizacijom, metodama rada i nefunkcionalnošću sadržaja nedovoljno prilagođene odraslima.

Diskriminacija Roma se nastavlja uprkos donetim antidiskriminacionim merama. Na svim nivoima obrazovanja Romi su sistematski izloženi nižem kvalitetu obrazovanja. Mnogi Romi žive u siromašnim naseljima, gde nema adekvatne infrastrukture i lokalnih budžetskih ulaganja. Iako zvanični podaci o tome ne postoje, mnogi izvori ukazuju na to da je i kvalitet školskih zgrada kojima gravitiraju romska deca lošiji od proseka. Nastavnici u školama sa pretežno romskom decom formalno su kvalifikovani jednako kao i drugi, ali je prisutan fenomen „seobe belih“ iz tih škola i on pogađa i učenike i nastavni kadar koji koristi prvu priliku da napusti ovakvu školu. Sve to dovodi do sniženih očekivanja i nižeg kvaliteta nastave, kao i lošijih postignuća romske dece, što pokazuju rezultati standardizovanih testova. Polovina romske dece testirane u jednoj studiji nije savladala osnovno matematičko znanje posle trećeg razreda, a taj procenat je još veći kada je osnovno znanje gramatike srpskog jezika u pitanju.

Predrasude nastavnika igraju značajnu ulogu u snižavanju kvaliteta obrazovanja za učenike Rome. Nastavnici, kako navode neka istraživanja, zanemaruju rasističko nasilništvo prema Romima i maltretiranje Roma od strane njihovih neromskih vršnjaka i njihovih roditelja, a često i sami pokazuju diskriminirajuće stavove prema Romima, manifestujući predrasude koje su duboko ukorenjene u lokalnoj zajednici i društvu u celini. Saradnja škola i romskih roditelja, ukoliko uopšte postoji, površna je i svakako na nezadovoljavajućem nivou.

Iako ne postoje podaci o razmerama segregacije romske dece u obrazovanju u Srbiji, postoje svedočanstva koja ukazuju na njeno postojanje. Najčešći oblici segregacije su sledeći: segregacija dece u posebna odeljenja u redovnim školama; segregacija dece u specijalne škole za mentalno nedovoljno razvijenu decu – često kao posledica neprikladnih procedura kategorizacije; segregacija kroz uključivanje u sistem za obrazovanje odraslih, gde se romska deca mlađa od 15 godina smeštaju u škole za obrazovanje odraslih, koje rade po skraćenom nastavnom planu i programu.

Za razliku od ukupne populacije kod koje u proseku nema značajnih razlika između dečaka i devojčica u pogledu pohađanja osnovne škole, kada su romska deca u pitanju, značajno je više dečaka u odnosu na devojčice koji pohađaju osnovnu školu. Među romskom decom, uzrast deteta ima veliki uticaj na stopu pohađanja nastave i ona je najniža u prvom razredu, maksimalna vrednost se postiže kod dece uzrasta od 8 i 10 godina, a nakon toga se uočava značajan pad kod devojčica uzrasta od 11 godina i kod dečaka od 12 godina.

Značajan broj mladih ostaje bez završenog nekog vida srednje škole, što im značajno sužava mogućnost zaposlenja, a romska populacija je i dalje najugroženija, posebno devojčice koje se u značajno manjem procentu upisuju u srednje škole. Procenat dečaka koji idu u srednju školu je dvostruko veći od procenta devojčica (14% i 6%), što je potpuno suprotno u odnosu na ostatak populacije, kod koje je procenat devojčica koje idu u srednju školu nešto veći u odnosu na dečake.

Istraživanja i studije pokazuju da se jedan deo identifikovanih prepreka u školovanju romskih devojčica odnosi na generalne prepreke kada je školovanje romske dece u pitanju, bilo da su to devojčice ili dečaci. Specifične prepreke koje pogađaju isključivo romske devojčice povezane su sa rodnom ulogom devojčica, odnosno žena, u romskoj zajednici: tradicionalni rodni obrasci prema kojima se ne podstiče obrazovanje žena, nedostatak šire podrške nastavku obrazovanja devojčica, čuvanje nevinosti i rana udaja, kao i specifični poslovi u kući, čuvanje mlađe dece i sl. Dvostruka diskriminacija učenica povećava rizik od vršnjačkog nasilja prema njima, ali i od strane školskog kadra. Zlostavljanje ili rizik od zlostavljanja devojčica u školi je još jedan razlog za rano napuštanje nastave na osnovnoškolskom nivou.

Po velikom broju i intenzitetu aktivnosti Ministarstva prosvete, ali i drugih vladinih institucija na polju inkluzivnog obrazovanja i obrazovanja Roma u poslednjih godinu dana, može se zaključiti da u Srbiji počinju da se stvaraju institucionalni mehanizmi za implementaciju obrazovnih politika koje omogućuju jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za sve i obezbeđuju ostvarivanje pravednosti u obrazovanju. Donošenje novog Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja stvorilo je uslove za sistematsko delovanje. Kada je u pitanju obrazovanje Roma, to se posebno odnosi na regulative koje se tiču inkluzivne upisne politike u prvi razred osnovne škole, uvođenje pedagoškog asistenta, mere afirmativne akcije, sankcionisanje diskriminacije i finansiranje obrazovanja po učeniku. Zakon donosi izmene i kada je pravo učenika na učešće u pitanju, kroz definisanje uloge i značaja Učeničkog parlamenta i izmene i napredak kada je učešće roditelja u pitanju, posebno kroz savet roditelja.

Ovim značajnim novinama treba dodati i finansiranje inkluzivnog obrazovanja i posebno obrazovanja Roma kroz DILS projekat Svetske banke i IPA fondova (predpristupni fondovi

EU), te se može se zaključiti da institucije sistema preuzimaju odgovornost na obezbeđivanje uslova za ostvarivanje prava na jednaku dostupnost kvalitetnog obrazovanja za sve.

Međutim, programi koji prepoznaju specifične teškoće na koje nailaze romske devojčice i uključuju posebne aktivnosti na podršci ovoj dvostruko marginalizovanoj i diskriminiranoj populaciji, i dalje su malobrojni i svakako nedovoljni.

Obaveza je na strani države da obezbedi kvalitetno obrazovanje za svu decu, naročito za socijalno ugroženu i marginalizovanu decu. Organi vlasti na svim nivoima (nacionalnom, regionalnom i lokalnom) treba da sprovode zakone i politike koje su usvojene, i da obezbede širu društvenu podršku obrazovanju romskih devojčica, što podrazumeva rodnu senzibilizaciju romske zajednice, nastavnog i stručnog osoblja škola, učenika/ca, lokalne samouprave itd.

Postojeće strukture vlasti treba da nađu mehanizme i obezbede odgovarajuća finansijska sredstva kojima bi se zakoni, strategije i akcioni planovi koji imaju veze sa boljim položajem romskih devojčica, i uopšte romske dece u obrazovanju, primenjivali u praksi.

Izuzetno je važno da formalni obrazovni sistem razvije i uspostavi potpune mehanizme koji će omogućiti optimalan obuhvat na predškolskom i osnovnoškolskom nivou, sprečiti osipanje dece iz škole i omogućiti njihovo vraćanje u redovan školski sistem. Potrebno je proširiti kapacitete predškolskih ustanova i omogućiti besplatno pohađanje celodnevnog programa za romsku decu na što ranijim uzrastima, a ne samo tokom obaveznog predškolskog programa. Ovo se svakako smatra jednom od najznačajnijih mera kada je u pitanju poboljšanje obrazovnog statusa Roma, jer se ranim uključivanjem u obrazovno-vaspitne programe mogu prevazići negativni aspekti uticaja socijalne depriviranosti, između ostalog i slabog poznavanja jezika sredine. Na taj način su deca pripremljenija za polazak u školu i praćenje nastave. Za devojčice koje već pohađaju osnovnu školu to bi bilo od posebne koristi, jer ne bi morale da izostaju iz škole zbog čuvanja mlađe braće i sestara, o kojima bi se brinula obrazovno-vaspitna institucija. Lokalne, pokrajinske i republičke vlasti treba da obezbede sredstva za realizaciju ove mere, ili iz svojih budžeta, ili uz pomoć donatorskih sredstava.

Trebalo bi razviti afirmativne mere kojima bi se, uz odgovarajuću asistenciju, povećalo učešće romskih devojčica u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju, bilo da su u pitanju one koje su školu napustile zbog prerane udaje ili trudnoće, bilo da se radi o časovima opismenjavanja žena. Lokalne, pokrajinske i republičke strukture vlasti treba da obezbede stipendije za osnovno i srednjoškolsko obrazovanje romskih devojčica i dečaka, u okviru kojih će posebne kvote biti obezbeđene za obrazovanje romskih devojčica, a sa ciljem smanjenja razlika u obrazovnom nivou Romkinja, kako u odnosu na muškarce romske nacionalnosti, tako i u odnosu na žene iz većinske populacije.

Potrebno je pratiti primenu antidiskriminacione politike planirane Akcionim planom za obrazovanje Strategije unapređivanja položaja Roma. Radna grupa za praćenje implementacije ovog plana bi trebalo da sagleda status različitih aktivnosti planiranih za ostvarenje antidiskriminacione politike i prakse, i da pokrene dalje aktivnosti.

Škola treba adekvatno i pravovremeno da reaguje na svaku pojavu diskriminacije i kroz različite aktivnosti da podstiče razvoj tolerancije kod svih učenika (kako romskih tako i neromskih): kroz vršnjačke edukacije o toleranciji, predrasudama, stereotipima i rodnoj ravnopravnosti; kroz obezbeđivanje uslova i motivisanje romskih devojčica i dečaka za učešće u vannastavnim školskim aktivnostima i sl.

Potrebno je informisati, senzibilisati i edukovati nastavno osoblje o specifičnim problemima s kojima se romska deca, naročito devojčice, suočavaju tokom školovanja i odrastanja, o diskriminaciji i rodnoj ravnopravnosti, a sa ciljem smanjenja predrasuda prema romskoj zajednici i odgovaranja na obrazovne i psihološke potrebe romskih devojčica. Posebno je važno staviti akcenat na adekvatnu psihološku podršku romskim devojčicama, radi prevladavanja adolescentskih i drugih kriza, a sa ciljem smanjenja osipanja romskih devojčica iz osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja.

Ministarstvo prosvete treba jasno da preporuči i obezbedi obuku nastavnog kadra za programe protiv predrasuda. Potrebno je raditi na tome da se školski sistem i nastavnici osposobe za interkulturalno razumevanje, te za inkluzivno i rodno senzitivno prenošenje znanja. Ovi programi bi trebalo da postanu sastavni deo profesionalnog školovanja nastavnika i obavezni deo obuke savetnika u školskim upravama i školskih inspektora, kako bi umeli da prepoznaju predrasude i preduzmu odgovarajuće korake kada ih uoče.

Nepoštovanje zakonske regulative mora da povlači jasno definisane sankcije koje će se dosledno primenjivati. Podzakonskim aktima potrebno je precizno razjasniti nove odredbe i time onemogućiti izbegavanje njihove primene.

Savetnici iz školskih uprava i prosvetni inspektori, lokalne samouprave, NVO i roditelji, bi trebalo posebno da obrate pažnju na osipanje i diskriminaciju romskih učenica, da u svom postupanju posebno izdvoje antidiskriminacionu politiku i praksu škola. Potrebno je stručno osnaživati prosvetne savetnike za aktivnosti u ovoj oblasti.

Kvalitetan sistem kontrole se može uspostaviti i unapređivanjem učeničke i roditeljske participacije. Glas romske dece treba da se čuje i uvaži onda kada se pokreću inicijative za unapređenje obrazovanja i na lokalnom i na nacionalnom nivou, a edukativni sistemi moraju biti inkluzivni i moraju da uvažavaju realnost i uslove u kojima živi svako dete. Roditelji treba da budu pitani za mišljenje o uslugama koje dobijaju, a pitanjima antidiskriminacije bi trebalo da se bave i školski odbori i saveti roditelja. Roditelji i predstavnici lokalne samouprave u školskom odboru bi trebalo da budu aktivniji u praćenju pojava diskriminacije i pokretanju preventivnih mera.

Na kraju, da bi se definisale adekvatne mere za unapređivanje obrazovanja Roma/kinja i da bi se obezbedilo praćenje i vrednovanje njihovog sprovođenja, neophodno je da se obezbede pouzdani podaci o Romima/kinjama u sistemu obrazovanja. U tom smislu škole bi morale stalno da ažuriraju svoje informacione sisteme, vodeći preciznu evidenciju i prateći svu decu sa svog područja, sa naročitim naglaskom na decu iz rizičnih grupa.

Literatura i izvori

1. Strategija za smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije, 2002.
2. Nacionalni plan akcije za decu, Vlada Republike Srbije, 2004.
3. Milenijumski ciljevi razvoja u Republici Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2006.
4. Nacionalna strategija unapređivanja položaja Roma u Republici Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2009.
5. Kvalitetno obrazovanje za sve – Put ka razvijenom društvu, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2002.
6. Kvalitetno obrazovanje za sve – Izazovi reforme obrazovanja u Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2004.
7. Nacrt Strategije unapređivanja obrazovanja Roma u Republici Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2003.
8. Analiza obrazovnih potreba dece sa teškoćama u razvoju, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2003.
9. Jedinstveni akcioni plan unapređivanja obrazovanja Roma u Republici Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2004.
10. Nacrt strategije za integraciju Roma i davanje novih ovlašćenja Romima,
11. Strategija obrazovanja odraslih u Republici Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2005. Dostupno na <http://www.mps.sr.gov.rs>
12. Razvoj politike i strategije stručnog obrazovanja u Republici Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2005., dostupno na <http://www.prsp.sr.gov.rs/engleski/dokumenta.jsp>
13. Strategija razvoja Ministarstva prosvete i sporta za period 2005–2010, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
14. Obrazovanje u Srbiji: kako do boljih rezultata – Pravci razvoja i unapređivanja kvaliteta predškolskog, opšteg srednjeg i umetničkog obrazovanja i vaspitanja 2010-2020., Nacionalni prosvetni savet, 2011.
15. Svet po meri dece, UN Rezolucija, 2002., A/RES/S-27/2. Dostupno na http://www.unicef.org/specialsession/docs_new/documents/A-RES-S27-2E.pdf
16. Nacionalna strategija za mlade, 2008
17. Pravci razvoja obrazovanja i vaspitanja dece i učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. 2007., Dostupno na <http://www.reformaobrazovanja.com/english/mediji.php?vest=26&detalj=1>
18. Okvir nacionalne strategije protiv nasilja
19. Ustav Republike Srbije, 2006. Dostupno na http://www.parlament.gov.rs/content/eng/akta/ustav/ustav_1.asp
20. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2003, 2004. i 2009. „Službeni glasnik“, br. 62/03, 64/03, 58/04 i 62/04. Dostupno na http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=676&t=Z#
21. Zakon o zabrani diskriminacije, 2009. Dostupno na http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=676&t=Z#
22. Zakon o osnovnoj školi, 1992, 2003. Dostupno na http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=676&t=Z#
23. Zakon o srednjoj školi, 2002, 2003. „Službeni glasnik“, br. 23/2002, 62/2003 i 64/2003. Dostupno na http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=676&t=Z#

24. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju
25. Opšte osnove pripremnog predškolskog programa
26. Opšti protokol za zaštitu za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja
27. Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u vaspitno-obrazovnim imstytucijama
28. Pravilnik o protokolu postupanja u odgovoru na nasilje
29. Pravilnik o programu obuke za pedagoškog asistenta
30. Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku, "Službeni glasnik RS" broj 63/2010
31. Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje
32. Inkluzivno obrazovanje: put razvoja, Nacionalni izveštaj Republike Srbije, Ministarstvo prosvete, 2008.
33. Mere afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja, Centar za primenjene evropske studije, 2010.
34. Romska deca u "specijalnom" obrazovanju u Srbiji - prezastupljenost, niska postignuća i uticaj na razvoj, Fond za otvoreno društvo, 2010.
35. Indikatori jednake dostupnosti kvalitetnom obrazovanju, Fond za otvoreno društvo Srbija. 2010.
36. Više od nezvanične procene – položaj romske dece u Srbiji, Centar za prava deteta, 2006. Dostupno na <http://www.cpd.org.rs>
37. Primena Konvencije o pravima deteta u Srbiji, Centar za prava deteta & Koalicija NVO iz Srbije, 2007, Dostupno na <http://www.cpd.org.rs/izvestaji.html>
38. Prvi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji , Vlada Republike Srbije, 2006., Dostupno na <http://www.prsp.sr.gov.rs/engleski/dokumenta.jsp>
39. Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2007. Dostupno na <http://www.prsp.sr.gov.rs/engleski/dokumenta.jsp>
40. Centar za prava manjina. 2001. Kršenje prava Roma u Srbiji. Dostupno na http://www.mrc.org.rs/index_e.php?sta=publikacije&jezik=en
41. Centar za prava manjina. 2008. Godišnji izveštaj lige za Dekadu 2007. Dostupno na http://www.mrc.org.rs/index_e.php
42. Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Open Society Institute. 2007.
43. Stanovništvo i domaćinstva u Srbiji prema Popisu 2002., Zavod za statistiku RS. 2002. Dostupno na <http://webzrs.statserb.sr.gov.rs/axd/Zip/VJN3.pdf>
44. Unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji – situacija u zemlji i radna strategija REF Romski obrazovni fond. 2007. Unapređivanje. Dostupno na <http://www.romaeducationfund.org>
45. Istraživanje Javno mnjenje o diskriminaciji i nejednakosti u Srbiji, Ministarstvo rada i socijalne politike i UNDP, uz podršku Evropske komisije, 2009.
46. Procena zrelosti za školu – Kako pristupiti problemima procene zrelosti i adaptacije marginalizovane dece na školu, Tovilović Snežana & Aleksandar Baucal. 2007.
47. Sveobuhvatna analiza osnovnog obrazovanja u SRJ, UNICEF Belgrade. 2001. Dostupno na <http://www.un.org.rs>
48. Raskinuti lanac isključenosti – romska deca u Jugoistočnoj Evropi, UNICEF, 2007. Dostupno na: www.unicef.org/serbia
49. Stanje dece u Srbiji 2006 – siromštvo i socijalna isključenost dece, UNICEF, 2007. Dostupno na: www.unicef.org/serbia

50. Needs Assessment Study for the Roma Education Fund: Background Paper – Serbia, Svetska banka, Milena Mihajlović, 2004., Dostupno na http://www.wds.worldbank.org/external/default/main?menuPK=64187510&pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64154159&searchMenuPK=64258544&theSitePK=523679&entityID=000160016_20060210172821&searchMenuPK=64258544&theSitePK=523679
51. Inkluzivno obrazovanje: put razvoja, Nacionalni izveštaj Republike Srbije, Ministarstvo prosvete, 2008.
52. Vodič za unapređivanje inkluzivne obrazovne prakse, Darinka Radivojević I dr., Fond za otvoreno društvo, 2008.
53. Romski pedagoški asistenti i asistentkinje kao nosioci promene 2010: značaj i smisao uloge, oblasti delovanja i uticaj na promene u školi i romskoj zajednici, Nikola Duvnjak i dr., Misija OEBS u Srbiji, 2010.
54. Priručnik za pružanje podrške razvoju antidiskriminativne culture u obrazovno-vaspitnim ustanovama, Ministarstvo prosvete, Centar za prava manjina, 2008.
55. Vodič za roditelje – pružanje podrške razvoju antidiskriminativne culture i rešavanje slučajeva diskriminacije, Angelina Skarep i dr., Centar za prava manjina, 2008.
56. Uloga pedagoškog asistenta u pružanju dodatne obrazovne podrške, priručnik za škole I predškolske ustanove, Ministarstvo prosvete, 2010.
57. Informator o razvojnim programima i projektima u oblasti predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja, Ministarstvo prosvete RS, 2010.
58. Škola jednakih šansi - Minimum pedagoške intervencije za uspešnu inkluziju učenika u srednjoškolsko obrazovanje, Fond za otvoreno društvo, 2010.
59. Predlozi za poboljšanje dostupnosti I kvalitetnog osnovnog obrazovanja za romske devojčice, Novosadski humanitarni centar, 2009.
60. Pravo na obrazovanje za svako dete: Uklanjanje barijera i unapređivanje inkluzije romske dece, Izveštaj sa Međunarodne konferencije Beograd 2-3. jun 2009., dostupno na www.unicef.org/serbia/1_Izvestaj_sa_konferencije_Nacrt_4
61. Pristup obrazovanju Roma zasnovano na ljudskim pravima, Lynn Davies, Centar za međunarodno obrazovanje i istraživanje Univerziteta u Birmingemu, materijal sa Konferencije Pravo svakog deteta na obrazovanje: Uklanjanje barijera i unapređivanje inkluzije romske dece, Beograd, 2-3. jun 2009.
62. Uslovni novčani transferi i socijalna inkluzija Roma, Christian Bodewig, ppt, Svetska banka, 2009. dostupno na www.unicef.org/serbia/1_Izvestaj_sa_konferencije_Nacrt_4
63. Kvalitetna sredina u učionici i školi, Tatjana Vonta, prezentacija na konferenciji Pravo svakog deteta na obrazovanje: Uklanjanje barijera i unapređivanje inkluzije romske dece, Beograd, 2-3. jun 2009., dostupno na www.unicef.org/serbia/1_Izvestaj_sa_konferencije_Nacrt_4
64. Nacionalna strategija za mlade i aktivno učešće mladih, Snežana Klačnja, prezentacija sa Konferencije Učenički parlament, pravo i obaveza srednje škole, Beograd 26.maj 2010., dostuono na www.mp.gov.rs
65. Od prava na participaciju do prave participacije, Tinde Kovač Cerović, prezentacija sa Konferencije Učenički parlament, pravo i obaveza srednje škole, Beograd 26.maj 2010., dostupno na www.mp.gov.rs
66. Izlaganje ministra prosvete prof. dr Žarka Obradovića na Konferenciji o koordinisanom pristupu inkluziji Roma na lokalnom nivou u obrazovnom i zdravstvenom sektoru , Beograd 23. 09.2010, dostupno na www.mp.gov.rs
67. Izlaganje ministra prosvete prof. dr Žarka Obradovića na Konferenciji o Inovacije u preduniverzitetskom obrazovanju, Beograd 29. 11. 2010, dostupno na www.mp.gov.rs

68. Obrazovanje za sve: Poboljšanje dostupnosti i unapređivanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja za decu iz marginalizovanih grupa, Mr Zoran Kostić, pomoćnik ministra, prezentacija na Konferenciji o Inovacije u preduniverzitetskom obrazovanju, Beograd 29. 11. 2010, dostupno na <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=93>
69. Implementacija akcionog plana za integraciju Roma u preduniverzitetskom obrazovanju, dr Tinde Kovač Cerović, državni sekretar , prezentacija na Konferenciji o Inovacije u preduniverzitetskom obrazovanju, Beograd 29. 11. 2010, dostupno na <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=93>
70. Primena afirmativnih mera pri upisu romskih učenika i studenata, Ljuan Koko, Kancelarija za sprovođenje nacionalne strategije Roma, prezentacija na Konferenciji o Inovacije u preduniverzitetskom obrazovanju, Beograd 29. 11. 2010, dostupno na <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=93>
71. Inkluzivno obrazovanje u Srbiji, Tanja Ranković, koordinatorka za obrazovanje i razvoj ljudskog kapitala, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Kabinet potpredsednika Vlade za EU, Vlada RS, prezentacija na Konferenciji o Inovacije u preduniverzitetskom obrazovanju, Beograd 29. 11. 2010, dostupno na <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=93>
72. Osnove strategije i pravaca razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020, prof dr Ivan Ivic, prezentacija na Konferenciji o Inovacije u preduniverzitetskom obrazovanju, Beograd 29. 11. 2010, dostupno na <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=93>
73. Pojekat "Inkluzija romskih učenika u srednjim školama u AP Vojvodini" , dostupno na http://www.obrazovanje.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=26&lang=sr#o_projektu
74. "Inkluzija romskih učenika u srednjim školama u AP Vojvodini", Marija Aleksandrović, , prezentacija na Konferenciji o Inovacije u preduniverzitetskom obrazovanju, Beograd 29. 11. 2010, dostupno na <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=93>
75. Stanovništvo i domaćinstva u Srbiji prema Popisu 2002., Zavod za statistiku RS, dostupno na <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/god.htm>
76. Multiple Indicator Cluster Surveys – MISC 3, Zavod za statistiku Republike Srbije, 2005.
77. Godišnjak 2010. Zavod za statistiku Republike Srbije, dostupno na <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/god.htm>
78. Godišnjak 2009. Zavod za statistiku Republike Srbije, dostupno na <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/god.htm>
79. Učenici osnovnih škola u Republici Srbiji, po opštinama – Početak 2009/2010. školske godine, Saopštenje broj 80, Statistika društvenih delatnosti, dostupno na <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/god.htm>
80. Baza podataka o učenicima romske nacionalnosti, Vesna Acković, savetnik u Odeljenju za razvoj i strategiju obrazovanja, Ministarstvo prosvete (neobjavljeno)
81. Ukupan broj učenika Roma po opštinama na teritoriji AP Vojvodine u periodu 2001-2010., Slavica Baturan, Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje (neobjavljeno)
82. Baza podataka o učenicima romske nacionalnosti u školama u Novom Sadu, Kraljevu i Nišu, NSHC (neobjavljeno)

II) Stavovi, znanje i praksa nastavnog i stručnog osoblja osnovnih škola u vezi sa rodnim pitanjima i njihovim uticajem na obrazovanje romskih devojčica

Prof. dr Vladimir Mihić

Uvod

Istraživanje prikazano u ovom izveštaju sprovedeno je sa ciljem da se stekne uvid u stavove, znanje i praksu nastavnog i stručnog osoblja iz 9 osnovnih škola sa teritorije Novog Sada, Kraljeva i Niša, u kontekstu rodnih pitanja i njihovog uticaja na obrazovanje romske dece.

U istraživanju su učestvovali nastavnici, učitelji i stručni saradnici (uglavnom psiholozi i pedagozi) iz ciljnih škola, koje su odabrane zbog visokog procenta učenika i učenica romske etničke pripadnosti. U uzorak su ušli učitelji i učiteljice trećeg i četvrtog razreda, kao i razredne starešine sedmog i osmog razreda iz svake škole, pod pretpostavkom da su upravo oni osobe koje su u najdirektnijem i najintenzivnijem kontaktu sa đacima, te su stoga njihovi stavovi najinteresantniji za istraživače.

Upitnik koji smo koristili u istraživanju sastoji se iz tri dela. Prvi deo namenjen je utvrđivanju prakse i znanja u školama o rodno specifičnom obrazovanju, kao i programima koji se bave tematikom rodne tolerancije i rodne politike generalno. Drugi deo upitnika posvećen je problemima i specifičnostima obrazovanja romske dece, ali i problemima inkluzivnog obrazovanja koje je od ove godine uvedeno u škole u Srbiji. Treći i poslednji deo upitnika bavio se utvrđivanjem predrasuda nastavnika, učitelja i stručnih saradnika prema Romima i prema romskim devojčicama preko skale stavova koja je već uspešno korišćena u istraživanjima na teritoriji Srbije.

Rezultati su, radi preglednosti, predstavljeni u dva dela. Prvi deo obuhvata pregled rezultata vezanih za zaposlene u stručnim službama, dok drugi deo obuhvata pregled rezultata vezanih za nastavnike i učitelje, ali i utvrđivanje razlika u stavovima, mišljenjima i obrazovnom radu između ove grupe i stručnih saradnika.

Stručne službe škola

U našem istraživanju učestvovala su 22 stručna saradnika (psiholozi, pedagozi i socijalni radnici) iz devet škola sa teritorije Srbije. Od toga, po 6 saradnika su zaposleni u školama sa teritorije grada Niša i Novog Sada, a deset u školama sa teritorije grada Kraljeva. Polna struktura je očekivano nesrazmerna, tako da su u uzorak ušla samo trojica saradnika (13.6%) i devetnaest saradnica (86.4%).

Prosečan broj godina radnog staža stručnih saradnika iznosio je 20 (najkraći staž iznosio je 2 godine, a najduži čak 37 godina). Kada se u obzir uzme samo radni staž u školama u kojima smo vršili istraživanje, prosečna dužina radnog staža iznosila je 16 godina, dok su najkraći i najduži radni staž u ovim školama 1, odnosno 34 godine. Prosečna starost naših ispitanika iznosila je 48,7 godina. Najmlađi ispitanik stručni saradnik imao je 31, a najstariji 60 godina.

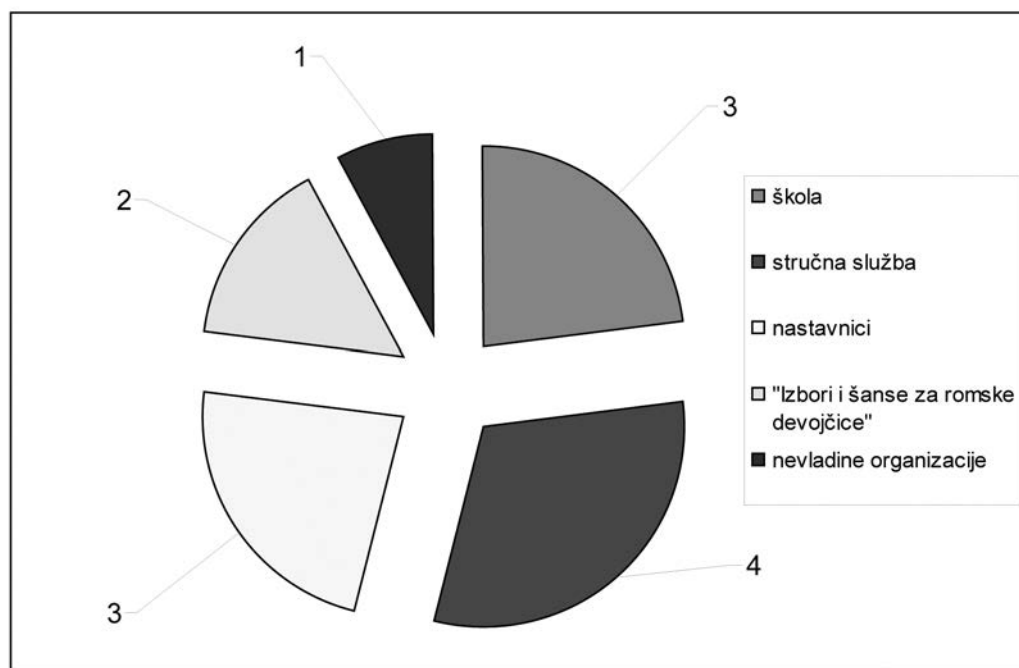
Rodna pitanja i rodna ravnopravnost

Prvi deo upitnika ticao se nivoa upoznatosti stručnih saradnika sa razlikom između termina „rod“ i „pol“, ali još važnije, pokušali smo da uočimo pravilnosti u bavljenju rodnim pitanjima u ispitivanim školama.

Prva stvar koju smo uočili jeste da skoro dve trećine stručnih saradnika ne razume u potpunosti razliku između roda i pola, proglašavajući rod biološkom karakteristikom jedinke (čak 54,5%), ili pol promenljivom kategorijom u toku života (31,8%). Samo troje ispitanika je tačno identifikovalo rod kao socijalnu karakteristiku osobe, ne uvek u skladu sa njenom polnom pripadnošću.

Bez obzira na ovo, u skoro svim školama (osim jedne) u prošlosti je organizovan bar jedan od programa koji su usmereni na rodno senzitivna pitanja, mada je zanimljivo da u svakoj od ispitanih škola bar jedan od stručnih saradnika nije čuo za ove programe. U okviru iste škole neki stručni saradnici govore o nekom od organizovanih programa, dok drugi tvrde da takvih programa nije ni bilo. Uočljivo je da nijedan program nije organizovan od strane Ministarstva prosvete, dok je približno jednak broj onih koje je organizovala škola, stručna služba škole i sami nastavnici, mada je u nekim školama bilo više organizatora ovakvih programa. Ovi podaci predstavljeni su na grafikonu 1. Zbog malog broja odgovora, u grafikonu su date frekvence odgovora onih stručnih saradnika koji su naveli postojanje takve vrste programa.

Grafikon 1: Ko je organizovao programe koji su usmereni na rodno senzitivna pitanja?

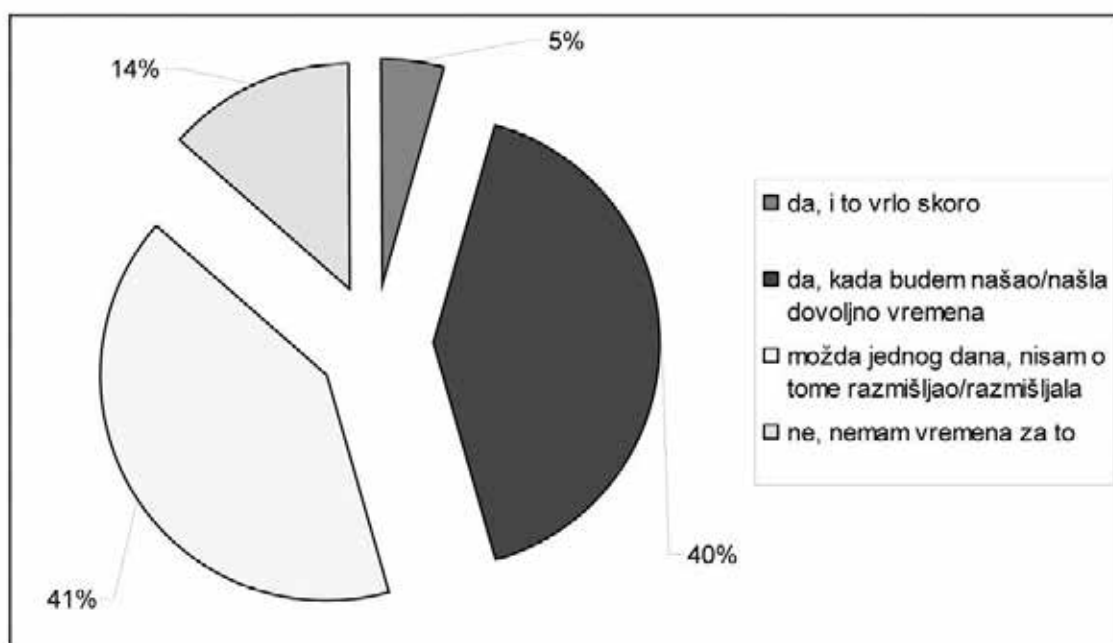
Međutim, podatak da se trenutno samo u jednoj školi sprovodi program usmeren na rodno senzitivna pitanja i politiku, pokazuje da ova tema nije previše aktuelna za naše školstvo. Primetno je da u dve škole jedan od stručnih saradnika smatra da se ovi programi trenutno organizuju u njihovoj školi, i to da ih ili organizuju sami nastavnici, ili da u njihovoj organizaciji učestvuje i stručna služba, dok ostali stručni saradnici iz iste škole tvrde da trenutno nema ovakvih programa. U jedinoj školi gde se oba stručna saradnika slažu da se sprovodi program usmeren na rodnu senzitivnost, ispitanici navode naziv programa («Izbori i šanse za romske devojčice»), ali ne i organizatora.

Kao sadržaje rodno senzitivnih programa, stručni saradnici najčešće navode edukativne filmove, edukaciju o toleranciji i promenama u pubertetu, a u jednom slučaju i poseban rad sa devojčicama iz romske populacije koje rano napuštaju školu, uz isticanje značaja obrazovanja kao šanse za dobijanje socijalnog statusa.

Sve navedeno vezano za organizaciju programa ukazuje nam na činjenicu da stručni saradnici nisu u potpunosti sigurni da li se programi koji su se odvijali, ili se trenutno odvijaju u njihovoj školi zaista bave rodno senzitivnim pitanjima. Naročitu zabunu unose odgovori stručnih saradnika iz iste škole koji su suprotni, čak i kada je u pitanju trenutno održavanje ovih programa. Pretpostavljamo da u nekim slučajevima stručni saradnici daju društveno poželjne odgovore i izjavljuju da su se programi odvijali i kada nisu bili rodno senzitivni, dok u nekim slučajevima saradnici sadržaje, koje sami nastavnici prenose svojim učenicima, proglašavaju programima koji se tiču rodni pitanja.

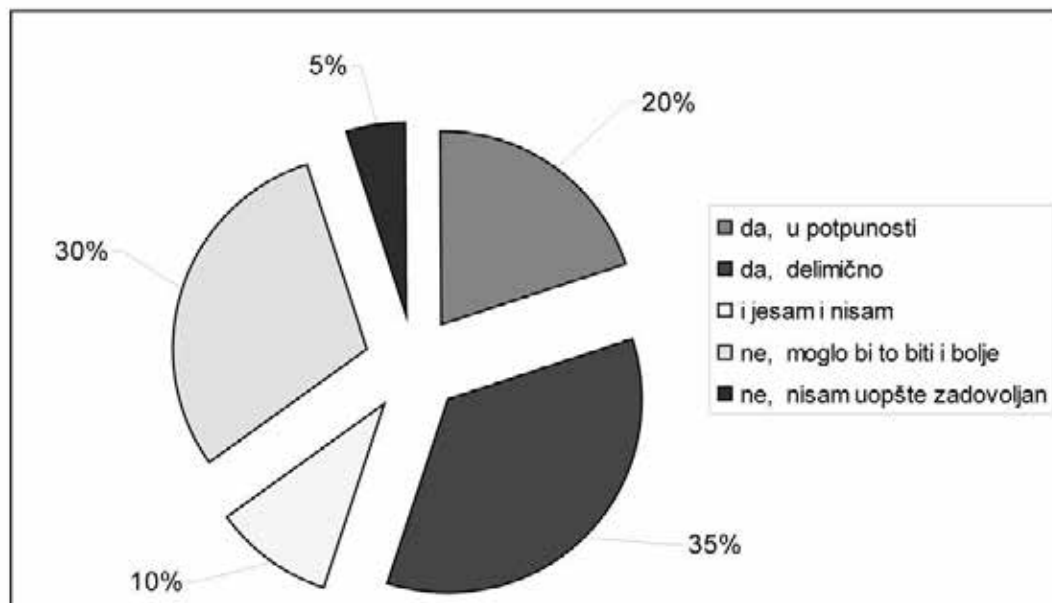
Lična iskustva stručnih saradnika o programima ovog tipa su više nego skromna. Samo tri ispitanika (od toga, dva iz iste škole) su uopšte prošla neku edukaciju o rodnim pitanjima i bili prilično zadovoljni njima. S druge strane, 19 od 22 stručna saradnika nije nikada prošlo edukaciju o rodnim pitanjima, pa se i ovaj podatak nadovezuje na prethodni, na osnovu kojeg smo zaključili da stručni saradnici nisu sigurni kako uopšte izgledaju programi koji se tiču rodne senzitivnosti i rodne politike generalno. Kao osnovni razlog nepohađanja ovih edukacija, ali i neplaniranja da se one pohađaju, ispitanici navode nedostatak vremena. Samo jedan stručni saradnik planira da pohađa neku vrstu edukacije o ovim pitanjima u skoroj budućnosti (grafikon 2).

Grafikon 2. Da li planirate da prođete kroz neku edukaciju koja se bavi rodnim pitanjima?

Kada se govori o odnosu između stručne službe i nastavnika škole, primetno je da je više od polovine stručnih saradnika delimično ili potpuno zadovoljno koliku pažnju tematici rodno senzitivnih pitanja pridaju nastavnici njihovih škola. Istovremeno, međutim, više od jedne trećine stručnih saradnika nije zadovoljno pažnjom posvećenom ovoj tematici od strane nastavnika. Detaljniji podaci su dati na grafikonu 3.

Grafikon 3. Da li ste Vi, kao stručnjak, zadovoljni koliko pažnju ovoj temi posvećuju nastavnici Vaše škole?

Ni jedan od ispitanih stručnih saradnika ne smatra da se obrazovanje i njegovi ishodi kod učenika u njihovoj školi razlikuju obzirom na rod učenika, mada je jedna stručna saradnica na ovom mestu navela da roditelji romskih devojčica ne dozvoljavaju školovanje svojim ćerkama, što nije ni bio deo ovog pitanja, ali se može podvesti pod razlike u obrazovanju koje proističu iz rodne pripadnosti.

Slučajevi uznemiravanja kolega i kolegica se, po izjavama stručnih saradnika, ne dešavaju u školama u kojima smo vršili istraživanje. Samo u jednom slučaju, stručni saradnik je priznao da je ovakvih pritužbi bilo, dok se niko od ostalih saradnika nije suočavao sa ovom vrstom pritužbi. Čini nam se malo verovatno da je ovaj rezultat tačan i verovatno je pre rezultat želje da se problemi zadrže unutar škole, ali i nedovoljne osvećenosti nastavnika i saradnika o tome šta se može svrstati u uznemiravanje osobe drugog pola.

Na kraju, na otvoreno pitanje da i sami nešto dodatno kažu na temu rodne ravnopravnosti, neki od stručnih saradnika (istina, samo mali broj njih) dodao je svoja zapažanja da sadržaji udžbenika ne poštuju rodnu ravnopravnost, ali i da je osnovno rodno pitanje u njihovim školama nemogućnost romskih učenica i učenica islamske veroispovesti da završe svoje obrazovanje, čak i ono osnovno, dok se ovaj problem nije navodio kod učenika iz ovih grupa.

Marginalizovane grupe

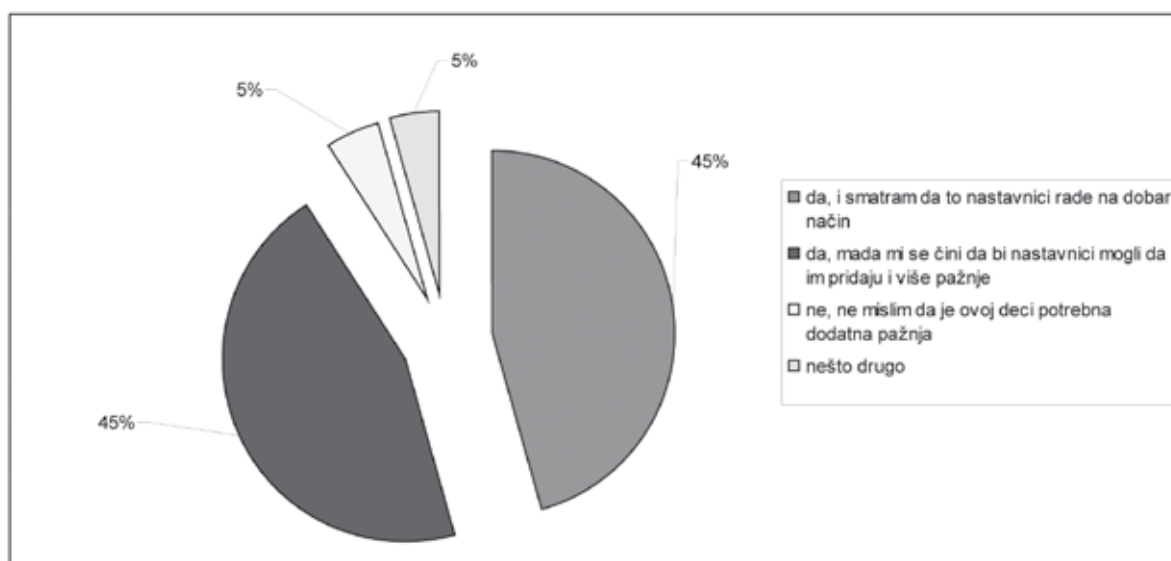
Odluka Ministarstva prosvete da od školske 2009/2010. godine u svim školama uvede program inkluzivnog obrazovanja potvrđena je i u našem istraživanju činjenicom da u svim školama ovaj program funkcioniše. Deca koja su deo inkluzivnog obrazovanja u ovim školama imaju veoma heterogene probleme ili posebne potrebe - od problema sa sluhom i vidom, problema sa govorom, do intelektualnih teškoća. Detaljniji uvid u ove odgovore dali smo u tabeli 1.

Tabela 1. Deca koja su deo programa inkluzivnog obrazovanja

PROBLEM/POSEBNA POTREBA	FREKVENCA ODGOVORA
Deca sa intelektualnim problemima	6
Autistična deca	5
Romska deca	4
Deca sa problemima u govoru	4
Deca sa ADHD sindromom ili hiperaktivna deca	3
Mešovite razvojne smetnje	3
Problemi sa vidom	3
Deca na bolničkom lečenju	2
Edukativna zanemarenost.	2
Problemi u učenju	2
Problemi u ponašanju	2
Telesna invalidnost	2
Problemi sa sluhom	1
Komunikacijske poteškoće (jezik, emocionalne i socijalne)	1
Problemi vezani za modele ponašanja koje usvajaju u porodici	1
Cerebralna paraliza	1
Problemi u govoru	1
Disleksija	1

Na pitanje da li nastavnici u školi, po mišljenju stručne službe, pridaju dodatnu pažnju romskim đacima, gotovo svi ispitani saradnici smatraju da je njima dodatna pažnja potrebna i da nastavnici njihove škole tu dodatnu pažnju pružaju na adekvatan način. Samo jedan saradnik smatra da ovoj deci nije potrebna dodatna pažnja, što se vidi i na grafikonu 4.

Grafikon 4. Kada se govori o romskim đacima u Vašoj školi, da li Vam se čini da je ovoj deci potrebna dodatna pažnja njihovih učitelja i nastavnika?

Sigurno da su stručne službe najopremljenije da procene potencijalne probleme sa kojima se susreću deca iz marginalizovanih grupa, pa smo zbog toga naše ispitanike pitali da navedu najčešće probleme sa kojima se sreću romske devojčice i dečaci u njihovoj školi. Rezultati ove analize dati su u tabeli 1.

Tabela 1. Šta smatrate da su najveći problemi specifično vezani za romske učenice i učenike u Vašoj školi?*

PROBLEM	DEČACI	DEVOJČICE
Nedovoljno poznavanje jezika sredine	54,5	45,5
Nedovoljno interesovanje roditelja za školovanje deteta	86,4	90,9
Rana ženidba/udaja	0	59,1
Loša finansijska situacija porodice	59,1	45,5
Nedovoljna pažnja koja im se posvećuje u školi	27,3	22,7
Diskriminacija i omalovažavanje od strane druge dece	13,6	4,5

* - Saradnici su imali mogućnost da izaberu tri problema. U tabeli su navedeni procenti saradnika koji problem smatraju bitnim.

Očekivano i veoma upadljivo, kao najveći problem i dečaka i devojčica romske nacionalnosti vidi se nedovoljno interesovanje roditelja za njihovo školovanje, dok se najmanje bitnim smatraju problemi vezani za odnos sredine (škole i druge dece) prema njima. Takođe je uočljiva disproporcija između problema koji predstavlja rana udaja i rana ženidba, pošto je ovo kod devojčica приметно kao veliki problem (odmah posle nezainteresovanosti roditelja), dok se kod dečaka ovaj problem uopšte ne uočava (nijedan saradnik nije naveo ovo kao problem učenika). Možda je zanimljivo i to da otprilike polovina saradnika vidi nepoznavanje jezika sredine kao veliki problem, kako devojčica (nešto manje), tako i dečaka (nešto više), koji odmaže uspehu u obrazovanju. Ovaj problem je naročito приметан u školama sa teritorije Novog Sada u kojima je samo jedan saradnik izjavio da ovo nije problem (i to samo za devojčice), dok su svi drugi saradnici ovo naveli kao jedan od tri najveća problema romskih učenica, a naročito učenika.

Na ovom mestu treba istaći da smo u našem istraživanju za mišljenje pitali i romske ili pedagoške asistente iz svih škola, i da se njihovi odgovori u mnogome poklapaju sa odgovorima stručne službe, bar što se osnovnih problema u obrazovanju romske dece tiče. I asistenti kao najveće probleme vide lošu finansijsku situaciju romskih porodica i ranu udaju devojčica, ali i negativan stav druge dece, pa čak i nastavnika prema romskoj deci. Takođe, kao veliki problem uočava se rano napuštanje škole od strane devojčica romske nacionalnosti od kojih se očekuje pomoć u kućnim poslovima i čuvanju mlađe dece, dok to nije slučaj sa dečacima. Ovo dovodi do toga da devojčice, iako imaju bolji školski uspeh od dečaka, ređe završavaju osnovnu školu.

Jedno od najbitnijih pitanja kada je reč o uticaju na uspeh u obrazovanju romske dece, jeste i ono kojim smo zamolili stručne saradnike da rangiraju institucije i osobe koje mogu doprineti rešavanju ovog problema. Zanimljivo je da nijedan ispitanik nije sebe stavio na prvo mesto po važnosti, a da se kao najodgovorniji za rešenje vide država i sama romska zajednica (tabela 2).

Tabela 2. Značaj osoba i institucija koje bi mogle da utiču na bolje šanse za uspeh u obrazovanju romske dece *

	Maksimalna važnost	Minimalna važnost	Prosečan rang
Država	1	4	1,50
Romi	1	4	1,91
Škola	1	4	2,86
Vi	2	4	3,73

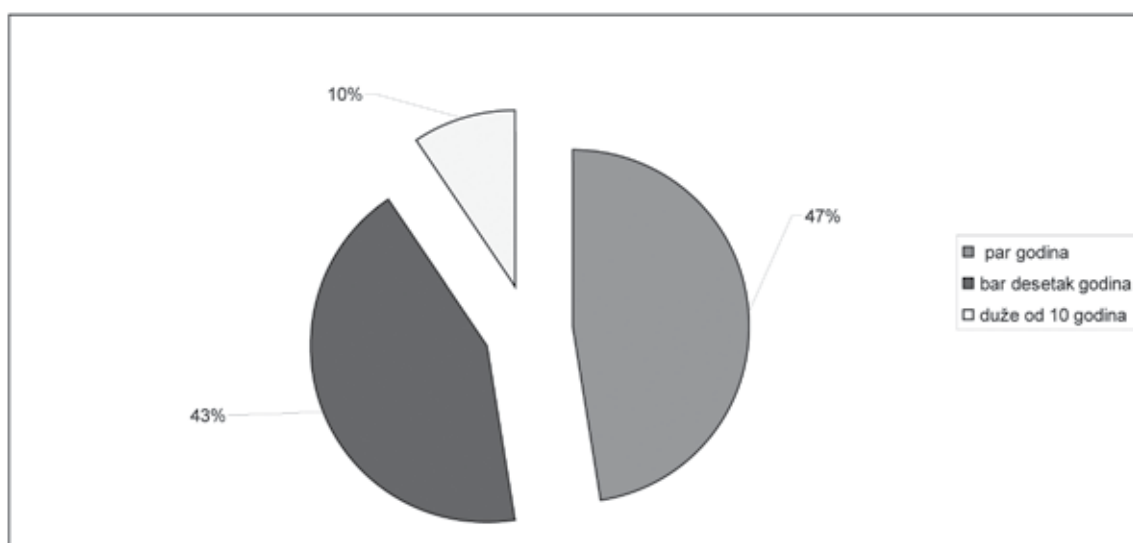
*- Rang je varirao od 1 (najvažnija institucija/osoba) do 4 (najmanje važna institucija/osoba)

Na pitanje šta ove osobe i institucije mogu učiniti za bolji uspeh u obrazovanju romske dece, stručni saradnici su uglavnom kao mogućnosti države navodili finansijsku pomoć, bilo kroz zapošljavanje, bilo kroz direktnu ekonomsku pomoć ili obezbeđenje smeštaja i besplatno školovanje. Sa ovim se slažu i romski asistenti koji socioekonomski status romskih porodica vide kao najveći problem na kojem treba raditi kako bi i obrazovanje romske dece imalo većeg uspeha.

Što se tiče škole u kojoj zaposleni rade, najčešće se kao potencijalno rešenje vidi usvajanje individualnih i posebnih obrazovnih planova za ovu populaciju, kao i dopunska nastava. Ni jedan stručni saradnik nije kao mogućnosti škole naveo povećanje broja pedagoških asistenata, dok su već zaposleni romski i pedagoški asistenti ovo navodili kao dobar način pomoći i deci i nastavnicima. Zanimljivo je da stručni saradnici uglavnom smatraju da oni sami rade sve što je u njihovoj moći, a vrlo retko priznaju da bi mogli da više rade individualno sa ovom decom. I na kraju, najviše ideja saradnici su dali kada su upitani šta sama romska populacija može da učini za ovaj problem. Najčešće su navođeni redovno pohađanje nastave, bolja saradnja sa školama, bolje poznavanje jezika i razvoj radne kulture.

Na samom kraju, upitani za realni vremenski okvir u kojem se mogu osetiti bitne razlike u obrazovnom statusu romskih učenika i učenica, velika većina saradnika smatra da je taj vremenski okvir do deset godina, što znači da su svesni poteškoća sa kojima se susreću romski đaci i procenjuju da je obrazovanje ove dece problem koji se može rešiti, ali udruženom akcijom više institucija, za koju treba dosta vremena (Grafik 5).

Grafikon 5. Koji mislite da bi bio realan vremenski okvir u kojem bi se mogle osetiti bitne razlike u obrazovnom statusu romskih učenika i učenica?

Na posletku smo pokušali da utvrdimo da li postoje predrasude među samim stručnim saradnicima prema Romima generalno, a posebno prema romskim devojkicama.

Rezultati prikazani u tabeli 3 pokazuju da su predrasude stručnih saradnika realtivno niske, kako prema Romima generalno, tako i prema romskim devojkicama.

Tabela 3. Predrasude stručnih saradnika prema Romima i romskim devojkicama

	Min.	Max.	AS	broj ajtema
UKUPNE PREDRASUDE	29	59	42,95	21
PREDRASUDE PREMA ROMKINJAMA	3	9	5,14	3

Poređenja radi, u istraživanju sprovedenom 2009. godine na teritoriji Vojvodine, u okviru doktorske disertacije odbranjene na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, prosečan skor za predrasude prema Romima iznosio je oko 53, što znači da, očekivano, stručni saradnici koji imaju direktan kontakt sa romskom decom imaju slabije izražene predrasude. Snaga ovih predrasuda se ne menja bitno ni u zavisnosti od ukupnog staža saradnika ($r=0.13$ za ukupan skor i samo 0.009 za predrasude prema Romkinjama; $p>.05$), niti od staža u školi u kojoj je vršeno ispitivanje ($r=0.08$ za ukupan skor i 0.01 za predrasude prema Romkinjama; $p>.05$). Ista je situacija i kada se uporede saradnici i saradnice (za ukupan skor $t=-0.30$, a za predrasude prema Romkinjama $t=-0.13$; $p>.05$).

Međutim, iako zbog malog uzorka i ovaj rezultat moramo uzeti sa oprezom, kada je reč o mestu u kom se nalazi škola, pronašli smo statistički značajnu razliku u ukupnom skoru na predrasudama prema Romima ($F=4.07$, $p<.05$). Ovaj rezultat pokazuje da su najsnažnije predrasude prema Romima zabeležene kod stručnih saradnika iz Novog Sada (47.33), nešto niže iz Kraljeva (44.30), dok su mnogo slabije izražene predrasude kod stručnih saradnika iz Niša (36.33). Treba na ovom mestu istaći da je kontakt stručnih saradnika iz Niša sa romskim đacima nešto intenzivniji obzirom da je u istraživanju učestvovala i škola sa teritorije ovog grada koju pohađaju samo romska deca. Takođe, teorija i istraživanja vezana za tzv. „kontakt hipotezu“ potvrđuju značaj svakodnevnog kontakta za smanjenje predrasuda, ali samo onda kada je taj kontakt zasićen i zajedničkom interakcijom, a ne samo zajedničkim prisustvom u istoj školi ili razredu. Iako mi nismo eksplicitno ispitivali brojnost kontakata stručnih saradnika sa romskim đacima, obzirom da je procenat romske dece u ispitivanim školama relativno visok, pretpostavljamo da svi stručni saradnici koji su učestvovali u istraživanju, imaju česte kontakte sa romskim učenicima i učenicama.

Nastavnici

Ukupan broj nastavnika i učitelja koji su bili deo našeg istraživanja bio je 146, iz devet škola sa teritorije Kraljeva (43 ili 29,5%), Niša (42 ili 28,8%) i Novog Sada (61 ili 41,8%). Od toga mnogo veći broj ispitanika bile su nastavnice (82,7%), dok je nastavnika bilo mnogo manje (17,3%). Prosečna starost nastavnika bila je 43 godine (najmlađi ispitanik imao je 24, a najstariji 63 godine). Prosečna dužina radnog staža iznosila je nešto manje od 18 godina, a prosečna dužina staža u školi u kojoj je vršeno istraživanje je oko 14 godina.

Rodna pitanja i rodna ravnopravnost

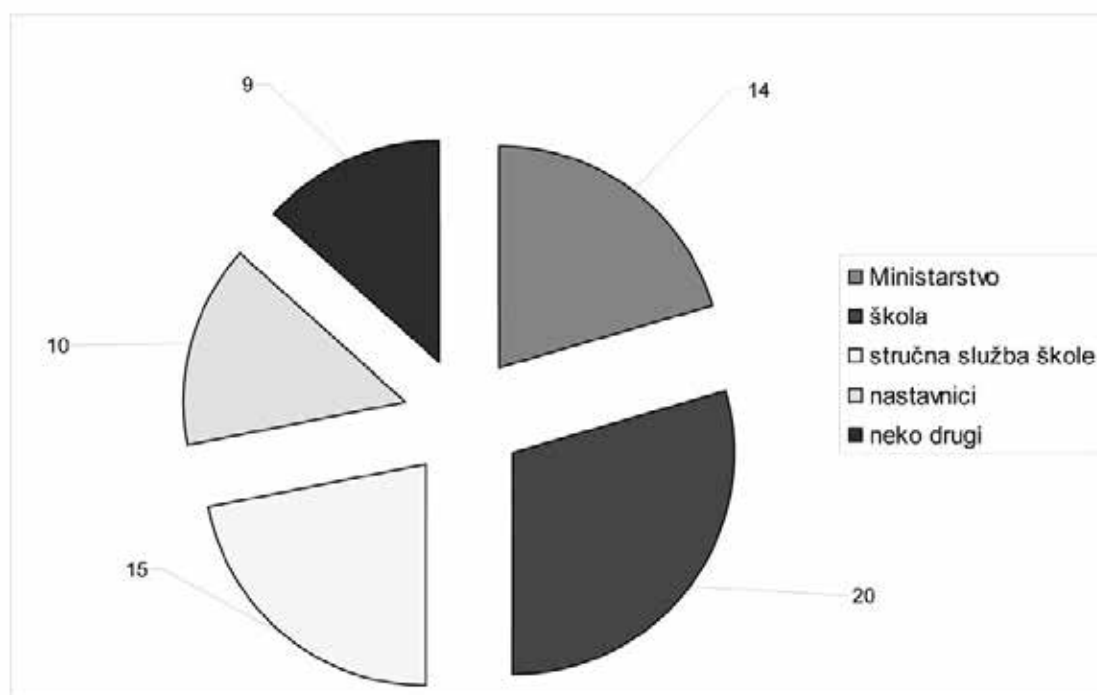
Slično kao što je bio slučaj sa stručnim saradnicima, i nastavnici nisu u potpunosti sigurni o tome koja je razlika između pojmova rod i pol. Skoro 70% (68,8%) nastavnika smatra da

pojam rod označava biološke razlike između muškaraca i žena, 18,8% da su polne uloge promenljive tokom vremena, a samo 11,6% je pravilno identifikovalo rod kao socijalnu razliku između muškaraca i žena. Ovakva raspodela odgovora ne odstupa značajno od odgovora stručnih saradnika, ($\chi^2=2.18$, $p> .05$) ukazujući da nema bitne razlike u znanju o značenju ovih pojmova između nastavnika i saradnika škole.

Zanimljivo je da nastavnici tvrde da je u prošlosti u svim ispitanim školama održan bar jedan seminar posvećen rodnim pitanjima, iako su stručni saradnici jedne škole izjavili da nije bilo takvih seminara u njihovoj školi. Ali, opet je uočljivo da u okviru iste škole nastavnici i učitelji nisu saglasni da li je ovakvih programa bilo, potvrđujući našu tezu da zaposleni u našim školama nisu sigurni kako izgledaju programi koji se bave rodnim pitanjima, osim u slučajevima kada je to očigledno iz same organizacije programa.

Što se organizatora tiče, najčešće se navodi škola (20,1% nastavnika je školu navelo kao organizatora) i stručna služba škole (15,1%), dok se najređe spominju sami nastavnici (9,4%) i druge organizacije (uglavnom nevladine organizacije i medicinska služba škole, ali i inkluzivni programi). Detaljniji rezultati su prikazani u grafikonu 6.

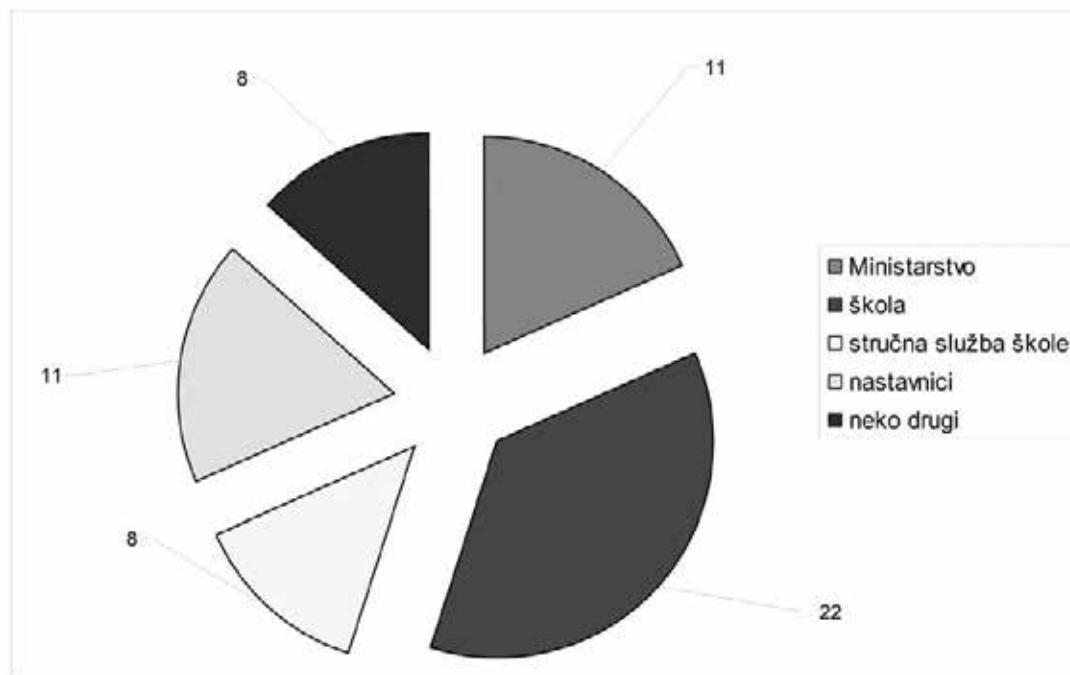
Grafikon 6: Ko je organizovao programe koji su usmereni na rodno senzitivna pitanja?

Kada je reč o trenutnoj organizaciji ovih programa, čak 53,4% nastavnika kaže da se ovakvi programi trenutno sprovode u njihovoj školi, iako su zaposleni u stručnim školama tvrdili suprotno (samo u jednoj školi se organizuju programi usmereni na rodno senzitivna pitanja). Pretpostavljamo da nastavnici i stručni saradnici nemaju isto poimanje o tome šta su sadržaji programa koji se trenutno sprovode u školi. Osim toga, nastavnici i učitelji ponekad, iz programa koji su usmereni na neka druga pitanja, izvlače sadržaje koji su samo posredno povezani sa rodnim pitanjima.

Kao organizatora programa se ponovo najčešće navodi škola, ali ovaj put i sami nastavnici i Ministarstvo. Upadljivo je da je procenat nastavnika koji tvrde da se u njihovoj školi trenutno sprovode programi u organizaciji stručne službe, skoro duplo manji nego kod prethodnog pitanja, ukazujući da se stručna služba trenutno ne angažuje u organizaciji ovih programa, pa je to možda razlog zašto su stručni saradnici gotovo jednoglasno odgovarali da se u njihovoj školi ne organizuju programi usmereni na rodno senzitivna pitanja (Grafikon 7).

Grafikon 7: Ko trenutno organizuje programe koji su usmereni na rodno senzitivna pitanja?

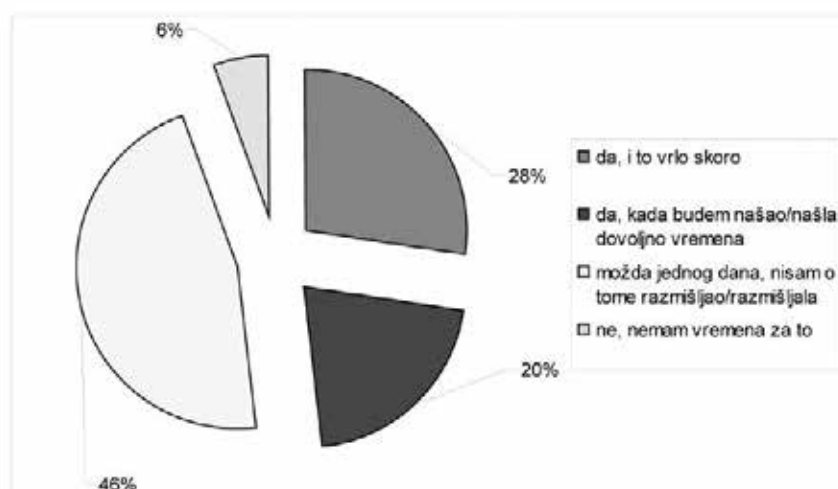

Kao sadržaje ovih programa, nastavnici najčešće navode edukaciju o promenama u pubertetu, kao i pitanja rodni predrasuda u književnim delima. Ono što iznenađuje jeste da je ogromna većina odgovora na ovo pitanje, kao programe usmerene na rodno senzitivnu politiku, u stvari navodila aktivnosti vezane za fizičko zdravlje dece (vežbe za pravilno držanje i prevencija deformiteta kičmenog stuba), ali i pitanja inkluzije i statusa romske dece. Time je potvrđena pretpostavka da nastavnici ne znaju u potpunosti šta uopšte podrazumeva oblast rodni pitanja, već u fokus stavljaju aktuelna pitanja inkluzije i marginalizovanih grupa.

Objašnjenje slabog poznavanja ovih programa možemo potražiti i u odgovoru na pitanje da li su sami nastavnici prošli kroz neku od edukacija o rodni pitanjima, po kojem je samo njih 16 (11,2%) nekada prošlo neki od ovih programa. Najčešće se navodi program „Ni crno ni belo“, ekofeminizam i sl. Prosečna ocena ovih programa od strane nastavnika koji su ih pohađali bila je 3,81.

Skoro polovina ispitanih nastavnika planira da pohađa neku od ovih edukacija, od čega čak 27% u skorije vreme. Kao osnovni razlog nepohađanja ovih edukacija, ali i neplaniranja da se one pohađaju, ispitanici navode nedostatak vremena (Grafikon 8).

Grafikon 8. Da li planirate da prođete kroz neku edukaciju koja se bavi rodni pitanjima?

Samo 8 nastavnika (5,9%) smatra da se obrazovanje i obrazovni ishodi u njihovoj školi razlikuju obzirom na rod učenika, a kao razloge navode različita interesovanja, potrebe i poštovanje tradicionalnih vrednosti, ali i veću usmerenost roditeljske pažnje na sinove.

Na kraju, kao i kod stručnih saradnika, mali broj nastavnika je dodao svoja zapažanja vezana za rodna pitanja, uglavnom usmerena na veću zrelost devojčica, ali i na nepostojanje rodne ravnopravnosti na višim nivoima (opština, država i sl.). Neki od nastavnika su na gotovo svim pitanjima otvorenog tipa iskazivali otvorenu netrpeljivost prema upitnicima ovog tipa, nazivajući ih »ponižavajućim» i «nepotrebnim glupostima».

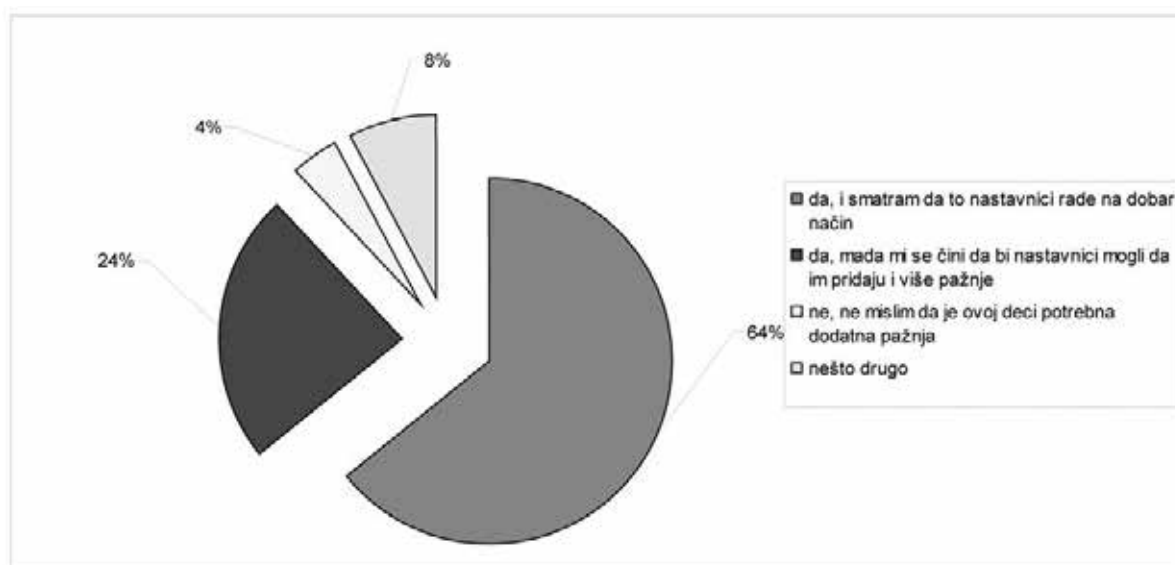
Marginalizovane grupe

Drugi deo upitnika, kao i kod stručne službe, posvećen je pitanjima inkluzije i statusa marginalizovanih grupa u razredima čije su razredne starešine učestvovala u našem istraživanju.

Više od dve trećine nastavnika (69,3%) nema u svom razredu nijednog učenika koji je deo programa inkluzivnog obrazovanja. Kao decu koja su deo ovog programa, nastavnici navode decu sa poremećajem pažnje, autizmom, poteškoćama u govoru i problemima sa vidom, a samo u jednom slučaju se, kao dete koje je deo inkluzivnog obrazovanja, navodi romsko dete koje je intelektualno zapušteno, dakle dete koje njegova etnička pripadnost ne čini automatski delom programa inkluzije. Zanimljivo je da neki od nastavnika na ovom pitanju koriste priliku da iskažu svoje nezadovoljstvo programom inkluzije, tvrdeći da ova deca »ništa ne uče kod kuće» i da dobijene knjige samo «iscepaju i umažu». Da je nezadovoljstvo nastavnika inkluzivnim programima veliko, potvrđuju i ispitani romski i pedagoški asistenti koji se svakodnevno suočavaju sa velikim otporom u vezi sa programima inkluzije, pa čak i otvorenim predrasudama prema deci koja su deo inkluzije.

Na pitanje da li sami nastavnici poklanjaju dodatnu pažnju romskim đacima, gotovo svi ispitani nastavnici smatraju da je dodatna pažnja potrebna i da nastavnici njihove škole tu dodatnu pažnju daju na adekvatan način (grafikon 9). Ni na ovom pitanju nema statistički značajne razlike između nastavnika i stručnih saradnika ($\chi^2=3.21$, $p>.05$) što nam govori da su i nastavnici i saradnici jednako zadovoljni dodatnom pažnjom koju dobijaju romski učenici u njihovoj školi.

Grafikon 9. Kada se govori o romskim đacima u Vašoj školi, da li Vam se čini da je ovoj deci potrebna dodatna pažnja učitelja i nastavnika?

Kada je reč o problemima sa kojima se, po mišljenju nastavnika, susreću romski đaci, najčešće se navodi loša finansijska situacija porodice, a detaljni rezultati ove analize dati su u tabeli 4.

Tabela 4. Šta smatrate da su najveći problemi specifično vezani za romske učenice i učenike u Vašoj školi?*

PROBLEM	DEČACI	DEVOJČICE
Nedovoljno poznavanje jezika sredine	39,9	39,9
Nedovoljno interesovanje roditelja za školovanje deteta	86	84,6
Rana ženidba/udaja	18,2	32,2
Loša finansijska situacija porodice	64,3	62,2
Nedovoljna pažnja koja im se posvećuje u školi	6,3	7,7
Diskriminacija i omalovažavanje od strane druge dece	7,7	7

*- Nastavnici su imali mogućnost da izaberu tri problema. U tabeli su navedeni procenti nastavnika koji problem smatraju bitnim.

Očekivano i veoma upadljivo, isto kao i kod stručnih saradnika, kao najveći problem dečaka i devojčica romske nacionalnosti vidi se nedovoljno interesovanje roditelja za njihovo školovanje, dok se najmanje uočljivim, i gotovo zanemarljivim, vide problemi vezani za odnos sredine (škole i druge dece) prema njima. Za razliku od stručnih saradnika, svi problemi su gotovo jednako navedeni i kod dečaka i kod devojčica, sa malom razlikom kod problema rane udaje/ ženidbe. Ova razlika je i jedina statistički značajna ($\chi^2=6.02$, $p < .05$ za razliku od rane udaje devojčica, odnosno $\chi^2=4.74$, $p < .05$ rane ženidbe dečaka; treba podsetiti da ni jedan stručni saradnik nije kao problem naveo ranu ženidbu učenika iz njihove škole). To ukazuje da je za stručne saradnike rana udaja devojčica iz njihove škole mnogo veći problem nego za nastavnike i učitelje, a sa druge strane, nastavnici i učitelji mnogo češće od stručnih saradnika uočavaju ranu ženidbu učenika kao problem koji je specifično vezan za dečake iz njihovog razreda.

Nepoznavanje jezika sredine kao veliki problem koji odmaže uspehu u obrazovanju se nešto manje navodi od strane nastavnika nego od stručnih saradnika. Kao i kod stručnih saradnika, zaposleni u školama u Novom Sadu značajno češće spominju ovaj problem nego njihove kolege iz Niša i Kraljeva, mada je statistički značajno, ovaj problem češće navođen samo kod devojčica ($\chi^2=10.43$, $p < .01$).

I nastavnike, kao i stručne saradnike zamolili smo da rangiraju institucije i osobe koje mogu doprineti rešenju problema u obrazovanju romske dece. Slično kao i kod stručnih saradnika, veoma mali broj nastavnika je sebe stavio na prvo mesto po važnosti za rešavanje ovih problema (samo četvoro ispitanika, ili 2,9%), a kao najodgovornije za rešenje vide se država i sama romska zajednica (tabela 5). Ni ovde nisu uočene statistički značajne razlike ni u jednom rangu za osobu ili instituciju, mada je uočljivo da su stručni saradnici na prvo mesto stavili državu, a nastavnici i učitelji same Rome.

Tabela 5. Značaj osoba i institucija koje bi mogle da utiču na bolje šanse za uspeh u obrazovanju romske dece *

	maksimalna važnost	minimalna važnost	Prosčan rang
Romi	1	4	1,61
Država	1	4	1,92
Škola	1	4	2,88
Vi	1	4	3,55

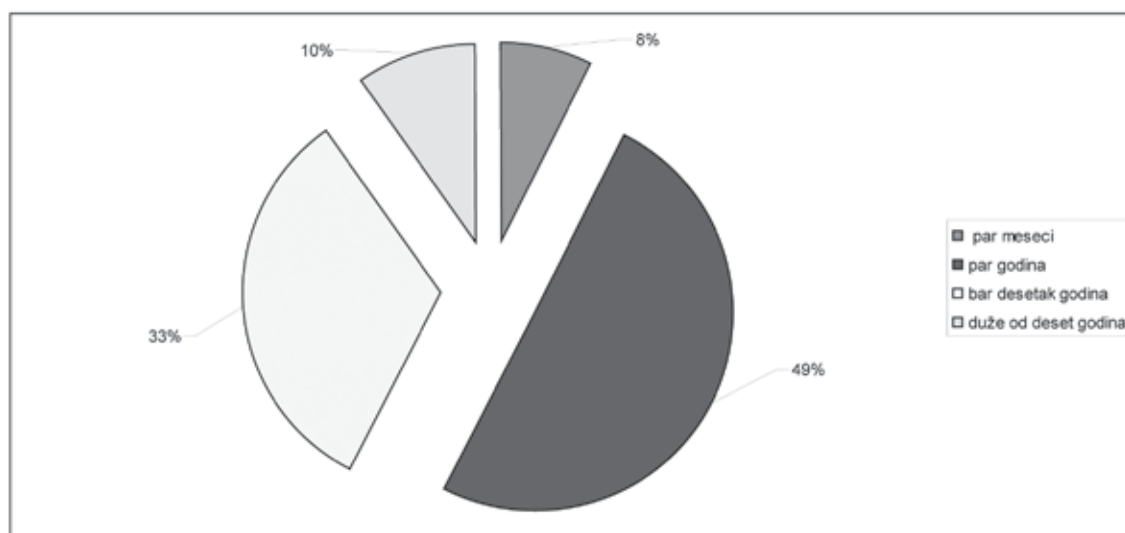
*- rang je varirao od 1 (najvažnija institucija/osoba) do 4 (najmanje važna institucija/osoba)

Na pitanje šta ove osobe i institucije mogu učiniti za bolji uspeh u obrazovanju romske dece, i stručni saradnici i nastavnici su uglavnom kao mogućnosti države navodili finansijsku pomoć (besplatni udžbenici, zapošljavanje, finansiranje programa i većeg broja asistenata i sl.). Što se tiče škole u kojoj zapsoleni rade, najčešće se kao potencijalna pomoć vidi angažovanje romskih asistenata i pridavanje veće pažnje njihovom radu, dopunska nastava, podrška učiteljima, ali i pravljenje posebnih romskih odeljenja, što bi bio ogroman korak unazad u socijalizaciji romskih učenika.

Nastavnici, slično kao i stručni saradnici, smatraju da oni sami rade sve što je u njihovoj moći, a kao poboljšanje rada navode dopunsku nastavu, bolji kontakt sa roditeljima, veću ozbiljnost u radu sa ovom decom i sl. Ideje koje su nastavnici davali za samu romsku populaciju i njihovo dodatno angažovanje na problemu obrazovanja, uglavnom su bile vezane za redovno pohađanje nastave, bolju saradnju roditelja sa školama, razvoj radne kulture, ali nije bio mali broj ispitanika koji je navodio stavove koji iskazuju otvorenu netrpeljivost prema Romima (“agresivni, bezobzirni, nemaju radne navike, a ni volju da nešto promene u svom životu”, “Velika pažnja se poklanja Romima, a oni su i dalje nezadovoljni. Zbog romske dece, mi, nastavnici, nemamo dovoljno vremena za dobru decu” i sl.), ali opet i prema samim istraživačima (“mislim da ili ‘vi’ ili ‘mi’ ne živimo isti život sa našim Romima, jer su Vam pitanja fašistička – sramota”, “to je manipulacija i protiv države u kojoj živite i koja vas hrani!!!”).

I na kraju, procenjen vremenski okvir u kojem se mogu osetiti bitne razlike u obrazovnom statusu romskih učenika i učenica ne razlikuje se previše od procena saradnika. Većina saradnika smatra da je taj vremenski okvir do deset godina, mada ima i onih nastavnika koji smatraju da je taj rok mnogo kraći. (Grafik 10).

Grafikon 10. Koji mislite da bi bio realan vremenski okvir u kojem bi se mogle osetiti bitne razlike u obrazovnom statusu romskih učenika i učenica?

Nakon svih ovih pitanja, ponovo smo pokušali da utvrdimo eventualno postojanje predrasuda, ovaj put nastavnika i učitelja, prema romskoj populaciji, kao i prema romskim devojkicama. Rezultati prikazani u tabeli 6 pokazuju da su predrasude nastavnika nešto izraženije od predrasuda stručnih saradnika, ali kao i kod njih, relativno niske.

Tabela 6. Predrasude nastavnika prema Romima i romskim devojkicama

	Min.	Max.	AS	broj ajtema
UKUPNE PREDRASUDE	22	74	50,66	21
PREDRASUDE PREMA ROMKINJAMA	3	11	5,95	3

Razlike između saradnika i nastavnika su se pokazale kao statistički značajne za ukupan skor na skali predrasuda ($t=3.39$, $p < .01$), potvrđujući da nastavnici i učitelji imaju nešto izraženije predrasude prema Romima od stručnih saradnika iz istih škola. Ovo nije neočekivan rezultat, obzirom da stručni saradnici imaju specifičnu vrstu kontakta sa decom romske etničke pripadnosti, a s druge strane, i tip obrazovanja stručnih saradnika je mnogo više usmeren na razvijanje tolerancije i razumevanja drugih, dok su nastavnici i učitelji prošli obrazovanje u kojem, najčešće, nije stavljan prevelik akcenat na pitanja marginalizovanih grupa i rada sa njima²).

Razlike u izraženosti predrasuda nastavnika i učitelja se ne menjaju bitno u zavisnosti od ukupnog staža saradnika (korelacija iznosi $r=-0.06$ za ukupan skor i 0.02 za predrasude prema Romkinjama; $p > .05$), niti od staža u školi u kojoj je vršeno ispitivanje ($r=-0.03$ za ukupan skor i 0.02 za predrasude prema Romkinjama; $p > .05$). Međutim, kada se uporede nastavnici i nastavnice, primetno je da žene imaju izraženije predrasude prema Romima generalno, ali i prema Romkinjama kao posebnoj grupi, iako ova druga razlika nije statistički značajna. Ovi rezultati su prikazani u tabeli 7.

Tabela 7. Predrasude nastavnika prema Romima i romskim devojkicama – razlika po polu

	POL	N	Mean	Std. Deviation	
UKUPNE PREDRASUDE	M	24	46.54	8.87	$t=-2.40$ $p < .05$
	Ž	110	51.81	9.93	
PREDRASUDE PREMA ROMKINJAMA	M	23	5.83	2.52	$t=-0.30$ $p > .05$
	Ž	106	5.98	2.20	

S druge strane, za razliku od stručnih saradnika, nastavnici iz različitih mesta imaju jednako izražene predrasude, tako da ovde nije pronađena razlika ni u ukupnom skor (F=0.13, $p > .05$), niti u snazi predrasuda prema romskim devojkicama (F=0.85, $p > .05$).

² Istraživanje je sprovedeno u školama koje u velikom procentu pohađaju romska deca, što je imalo uticaja na dobijene rezultate.

Zaključci

- Većina nastavnika, učitelja i stručnih saradnika bila je otvorena za saradnju sa istraživačima i učestvovala je u našem istraživanju sa visokom motivacijom;
- Oblast rodnih pitanja i programa koji se bave ovom temom su i dalje slabo aktuelni u našim školama. Veoma često sami ispitanici nisu bili sigurni čime bi ovi programi trebalo da se bave, ili su čak pod rodno specifičnim obrazovanjem navodili i programe usmerene na održanje zdravlja i prevenciju bolesti;
- Osnovni problem nepohađanja programa ove vrste jeste njihov mali broj, ali i nedostatak vremena koji nastavnici, učitelji i stručne službe navode kao hronično stanje;
- S druge strane, pitanje obrazovanja marginalizovanih grupa, a naročito romske dece, jeste pitanje kojem se očigledno pridaje mnogo više pažnje i koje izaziva i mnogo više reakcija, ponekad veoma burnih i rekli bismo neprimerenih prosvetnim radnicima;
- Većina stručnih saradnika i nastavnika u školama su zadovoljni pažnjom koja se pridaje romskim đacima i smatra je adekvatnom, dok samo mali broj ispitanih smatra da ovoj deci nije ni potrebna dodatna pažnja;
- Kao osnovni problemi se izdvajaju finansijska situacija porodice i nezainteresovanost za školovanje dece, a u nekim sredinama i problem nedovoljnog poznavanja jezika sredine;
- Kao osobe ili institucije koje bi mogle pomoći rešavanju problema obrazovanja romske dece uglavnom se navode država i sami Romi, dok je lična odgovornost, po našem mišljenju, potcenjena i gotovo nepostojeća;
- Veliki broj naših ispitanika je imao konkretne predloge kako pomoći rešavanju ovog problema (najčešće vezano za poboljšanje finansijske situacije), ali se gotovo svi slažu da je za rešavanje ovako kompleksnog problema potrebno da prođe i do deset godina;
- Na kraju, predrasude prema romskoj populaciji naših nastavnika i stručne službe nisu preterano snažne, iako je uočljivo da postoje razlike između ove dve grupe, ali i između gradova u kojima je vršeno istraživanje (kod stručnih saradnika), odnosno između nastavnika i nastavnica.

III) Pregled pohađanja nastave učenika romske nacionalnosti u Novom Sadu, Nišu i Kraljevu

Zlatica Jović

Uvod

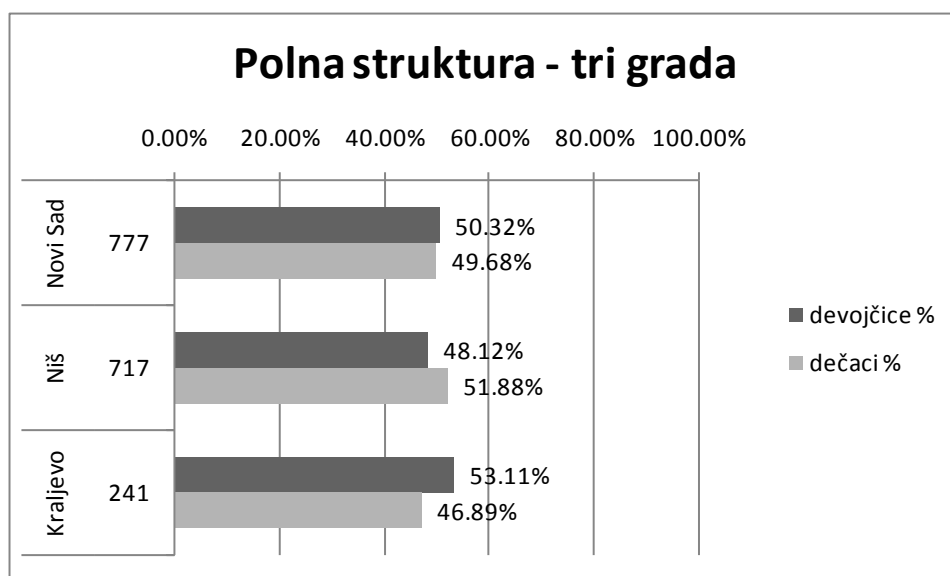
Uvid u pohađanje nastave učenika i učenica romske nacionalnosti kao i pregled njihovih školskih postignuća ostvaren je na osnovu uvida u matične knjige ovih škola. Rezultati se izvode na osnovu sistematske analize podataka o romskoj deci, prikupljenih iz matičnih knjiga. Za potrebe istraživanja, odnosno prikupljanja podataka iz matičnih knjiga, obučeni su timovi volontera. Obuka se sastojala od upućivanja u praksu vođenja matičnih knjiga kao trajne školske dokumentacije koja je regulisana Pravilnikom o vođenju školske dokumentacije i evidencije, uvida u iste kao izvor podataka potrebnih za prikupljanje i sačinjavanje baze podataka, kao i upućivanje u način ujednačenog evidentiranja nađenih podataka radi kasnije obrade i analize.

Rezultati

U devet ciljnih škola, u navedenom periodu, evidentirano je ukupno 1.735 učenika i učenica (u daljem tekstu ucenika) romske nacionalnosti, 777 u Novom Sadu, 717 u Nišu i 241 u Kraljevu. Raspored učenika po školama nije ujednačen. U sva tri grada postoji škola sa znatno većim brojem učenika romske nacionalnosti nego u drugim školama, što je, verovatno, vezano za geografski raspored naselja u kojima žive građani romske nacionalnosti.

	Upisani učenici	Devojčice	Dečaci
Novi Sad	777	391	386
Niš	717	345	372
Kraljevo	241	128	113
Ukupno	1.735	864	871

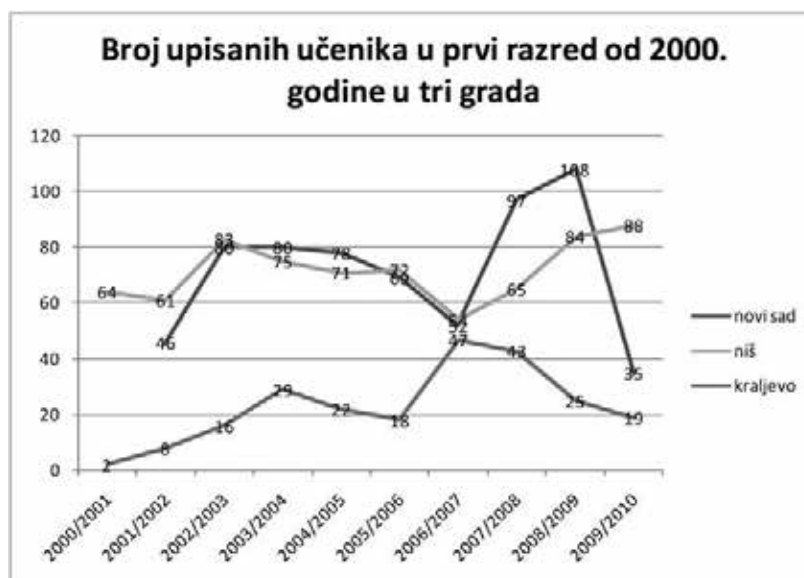
Raspored učenika prema polu je gotovo potpuno ravnopravan. U proseku, školu je pohađalo 50,52% devojčica i 49,48% dečaka. U Novom Sadu i Kraljevu bilo je nešto više devojčica, dok je u Nišu bilo nešto više dečaka.

Broj upisanih učenika u prvi razred upoređen je samo za period od 2000. godine, obzirom da za taj period postoje podaci za sve škole.

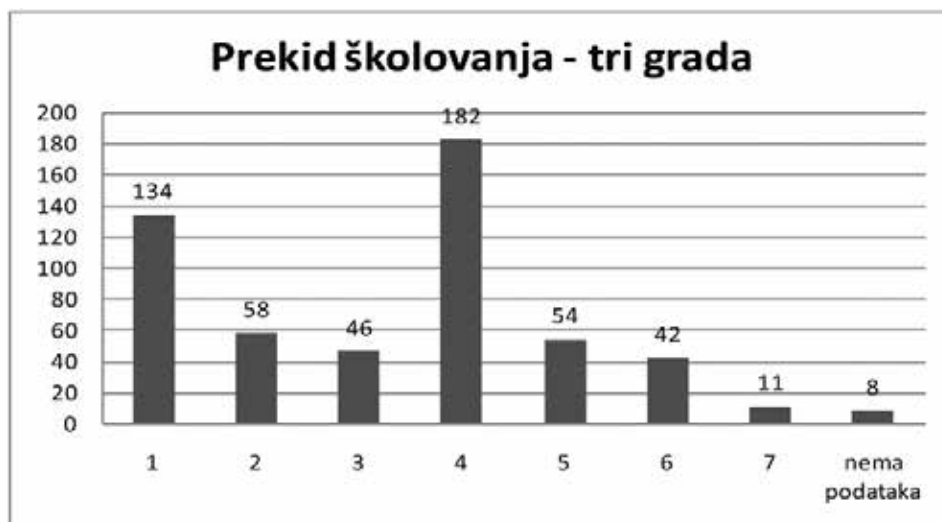
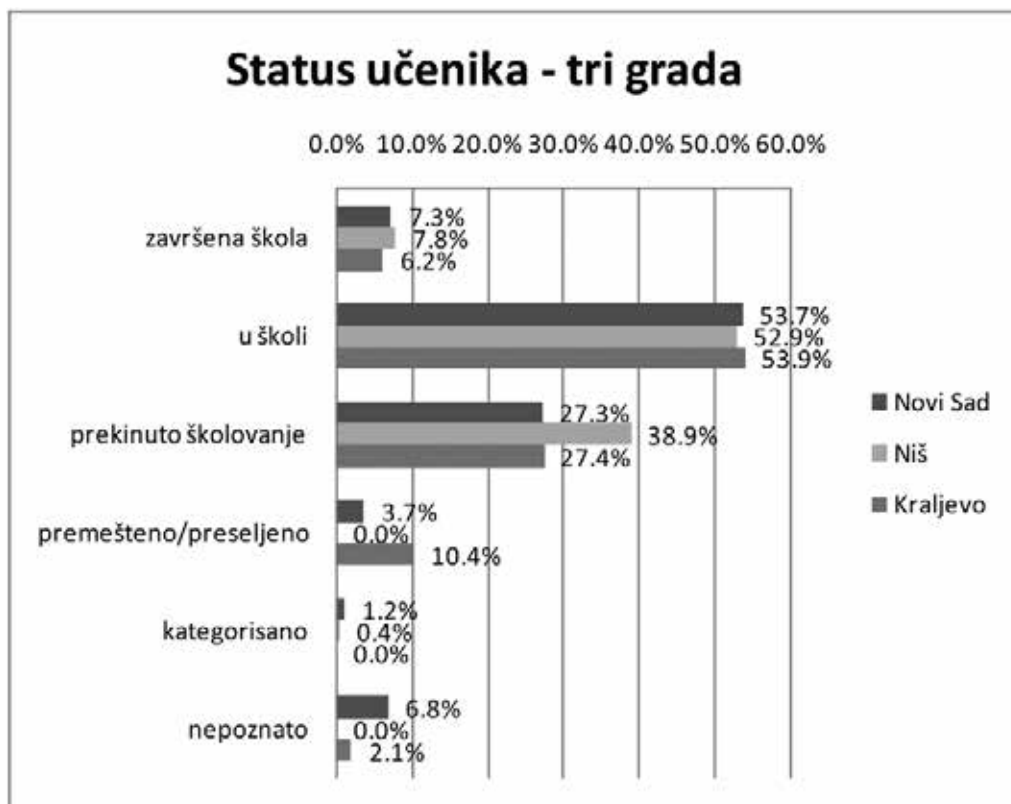
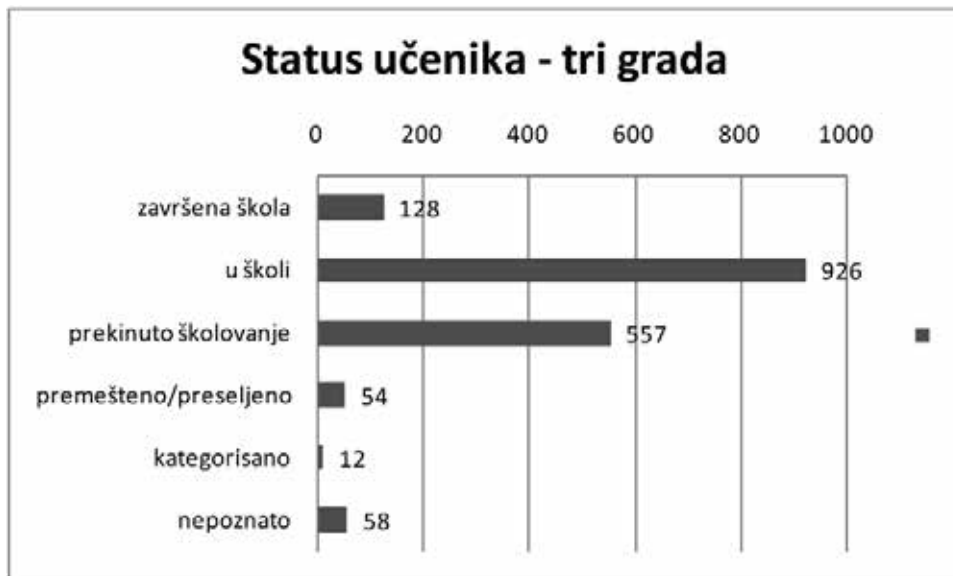
Od 2000. godine postoji trend povećanja broja upisanih učenika, što je vidljivo tek u ukupnom obračunu. Međutim, ova tendencija nije linearna. U svakom gradu se u ponekoj godini upiše značajno manji broj prvaka, da bi se sledeće godine broj opet povećao. „Kritične“ godine su različite po gradovima. Na primer, dok je u Novom Sadu i Nišu u školskoj 2006/07. upisan značajno manji broj prvaka, u Kraljevu je iste godine upisan najveći broj.

Na nivou sva tri grada, najviše prvaka upisano je školske 2008/09. godine, dok je u školskoj 2009/10. godini broj upisa pao.

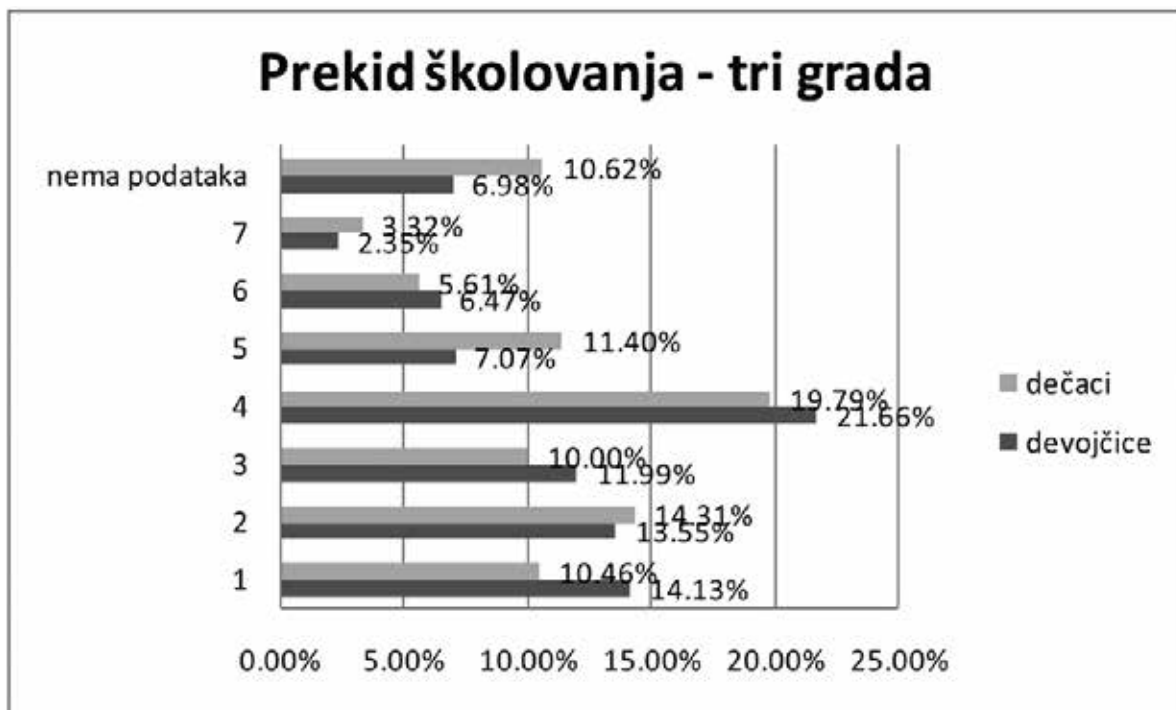
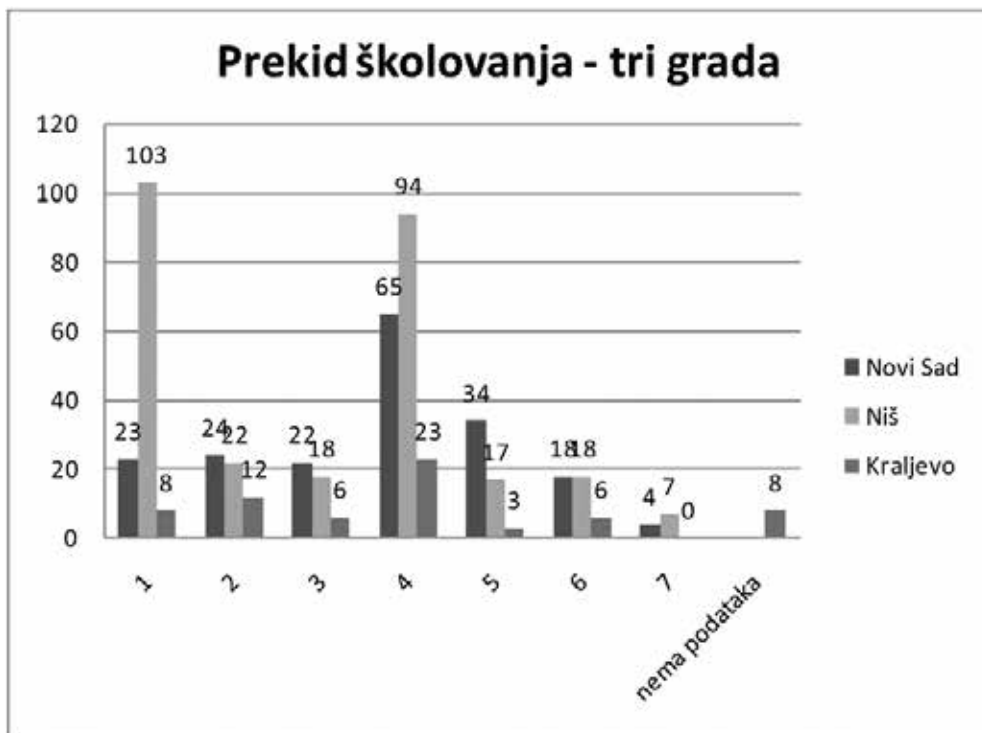

Od 1.735 evidentiranih učenika romske nacionalnosti, školu trenutno pohađa 926, dok je 128 završilo osnovnu školu. Jedan broj učenika, njih 54, premešteno je u druge škole ili su se preselili, tako da je sudbina njihovog daljeg školovanja nepoznata. Stopa prekidanja školovanja je 32%. Školu je napustilo 557 učenika u različitim periodima školovanja.

Procentualno, najveći broj učenika prekinuo je školovanje u Nišu, dok Novi Sad i Kraljevo imaju podjednaku stopu prekidanja školovanja.

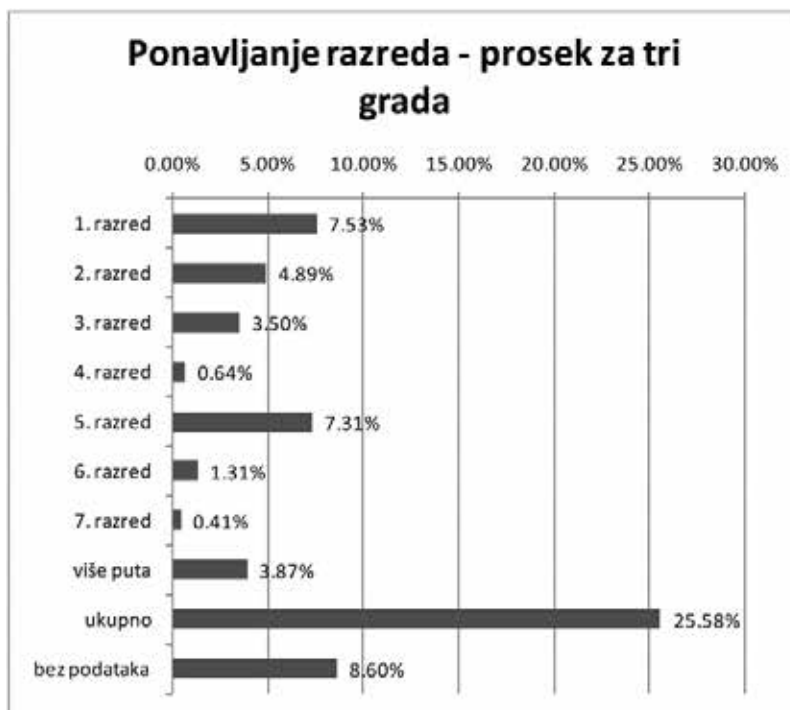
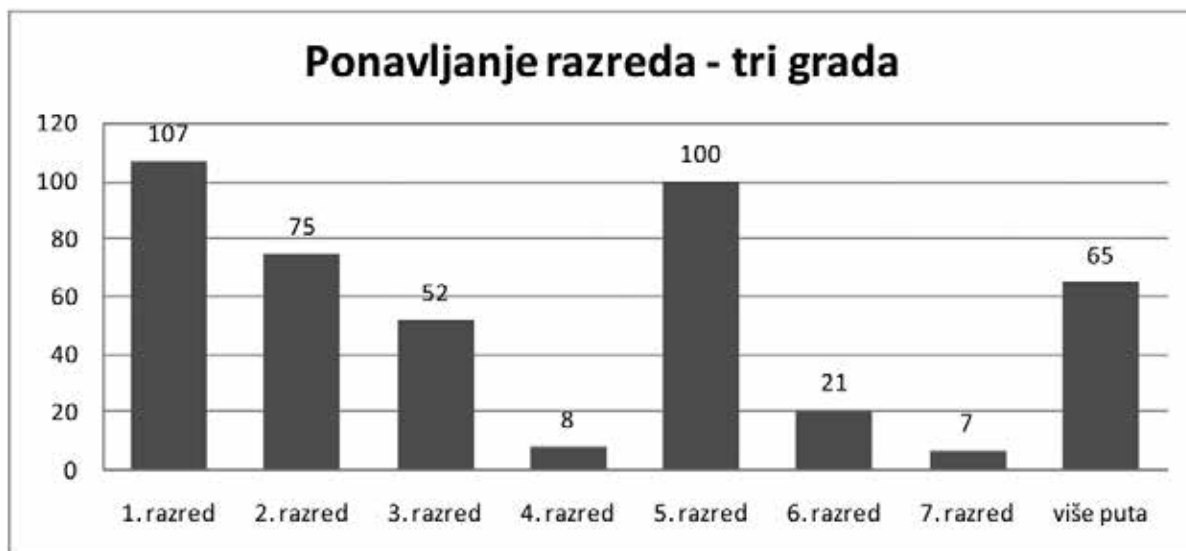
Uzrast na kojem učenici romske nacionalnosti najčešće prekidaju školovanje je po završetku četvrtog razreda, na šta ukazuje podatak o poslednjem završenom razredu (gornja tabela pokazuje frekvencije poslednjeg završenog razreda). Tada je od školovanja odustalo čak 182 učenika, ili 10,49%. Međutim, velik broj učenika odustaje već na početku školovanja. Tokom i nakon prvog razreda, školu je napustilo 7,72% učenika.

Nakon drugog, trećeg, petog i šestog razreda, stopa prekidanja školovanja je znatno manja i kreće se od 2,42% do 3,34%, a u poslednja dva razreda napuštanje škole je sasvim retko.

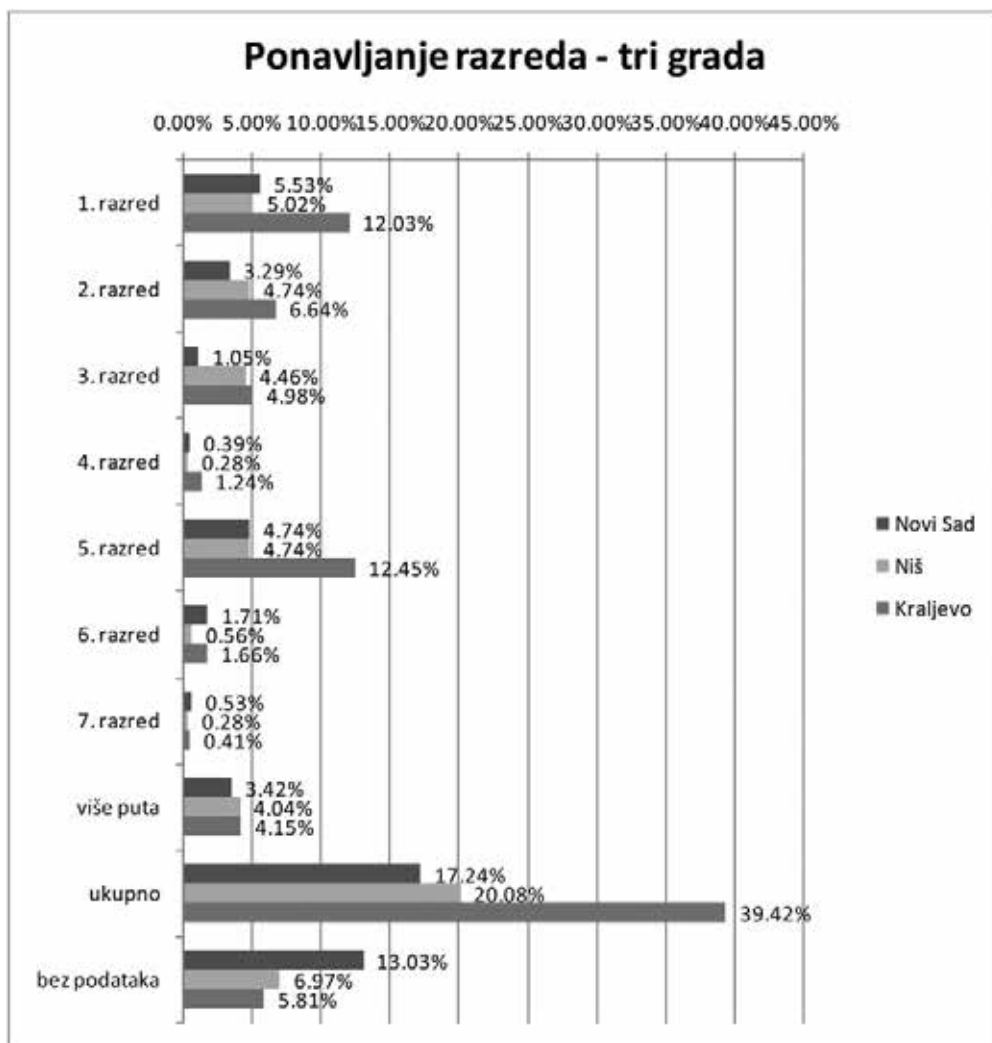
Značajan broj prekida školovanja u prvom razredu registrovan je, na prvom mestu, u Nišu, gde je registrovano čak 74 učenika koji su upisani, a koji zapravo nisu ni pohađali školu (od ukupno 103 niška učenika kojima je poslednji završen 1. razred). Značajnije osipanje na ovom uzrastu registrovano je i u Novom Sadu, dok osipanje tokom i nakon 1. razreda nije karakteristično za kraljevačke škole.

Devojčice su češće od dečaka prekidale školovanje nakon prvog i četvrtog razreda, dok su dečaci češće od devojčica odustajali od škole nakon drugog i petog razreda.

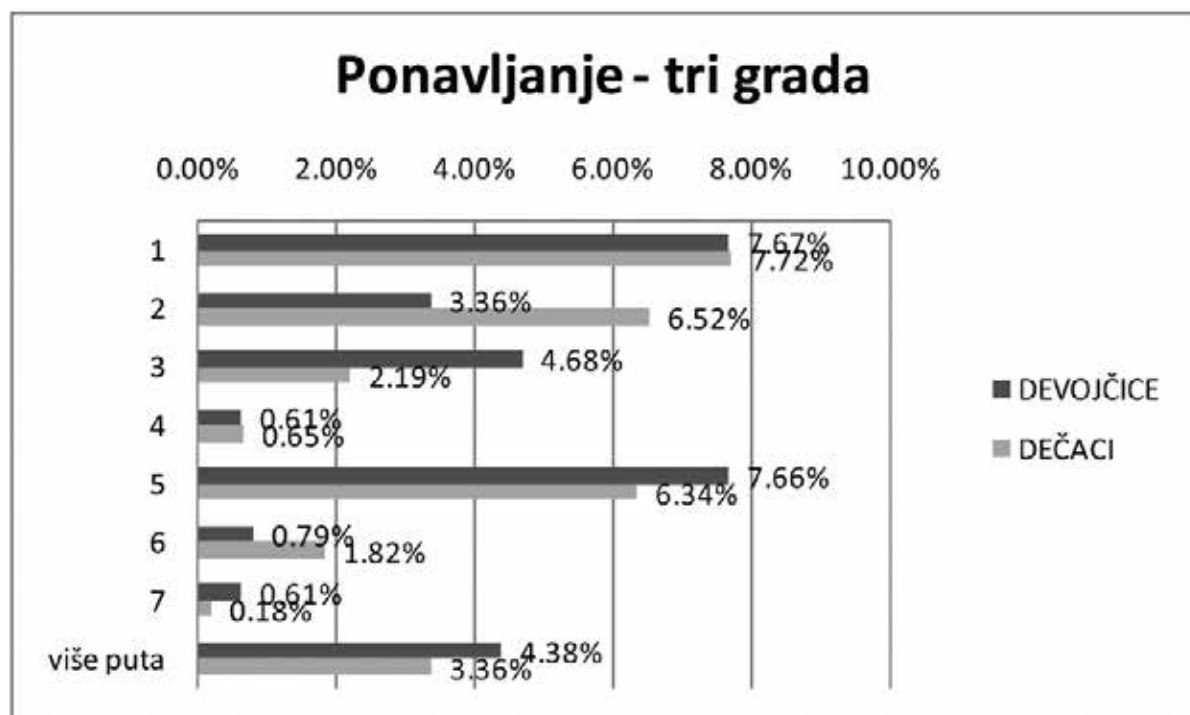

Oko četvrtine učenika romske nacionalnosti je bar jednom u toku školovanja ponavljalo razred, a među njima, skoro 4% ponavljalo je razred više od jedanput.

Ponavljjanje razreda najčešće je u prvom i petom razredu, a stopa svakog od ovih razreda je preko 7%. Ponavljjanje posle ovih razreda opada, a najređe je u četvrtom i sedmom razredu, kada pada ispod 1%.

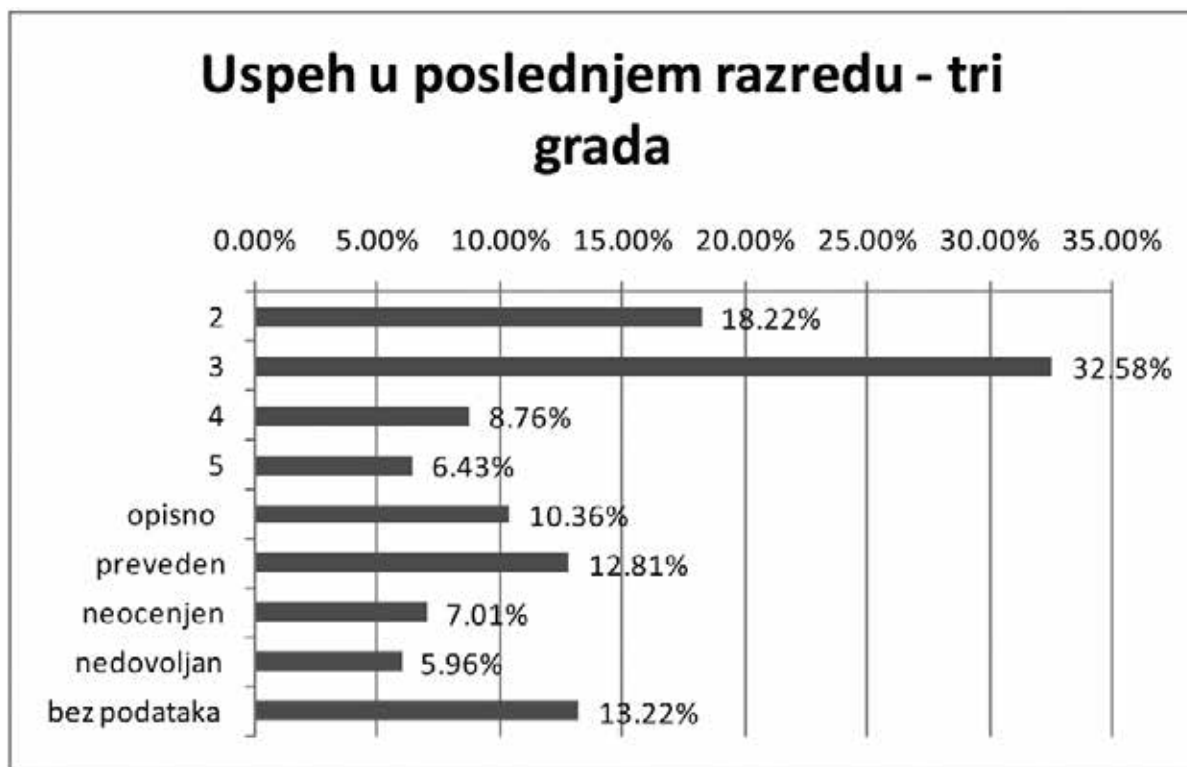

Kada je ponavljanje u pitanju, evidentirane su velike razlike između gradova. U Kraljevu je ponavljanje razreda značajno češće, čak 39,42%, dok je u Novom Sadu najređe, 17,24%, a u Nišu 20,08%. Takođe, u Kraljevu učenici značajno češće ponavljaju prvi i peti razred, nego u preostala dva grada.

Dečaci i devojčice su podjednako ponavljali prvi razred, dok se u drugom i trećem razredu registruje određena promena: drugi razred ponavljalo je više dečaka, a treći razred više devojčica. U ostalim razredima razlike su zanemarljive.

Bilo je više devojčica nego dečaka koje su ponavljale razred više puta, ali ta razlika nije statistički značajna.

Najčešći uspeh učenika romske nacionalnosti u sva tri grada je dovoljan i dobar. Dobrih je gotovo trećina, a dovoljnih 18,22%, dakle, više od polovine romskih učenika ima niže postignuće.

Takođe, veliki je broj prevedenih učenika (12,81%), što govori da je prevođenje mera kojom se ponekad jednostavno „reši problem“ i koja možda svedoči o različitom ili nižem kriterijumu ocenjivanja i nižim očekivanjima nastavnika od učenika romske nacionalnosti.

Vrlo dobrih i odličnih, zajedno, svega je oko 15% što predstavlja značajno manji procenat u odnosu na udeo vrlo dobrih i odličnih učenika u ukupnoj populaciji.³⁾

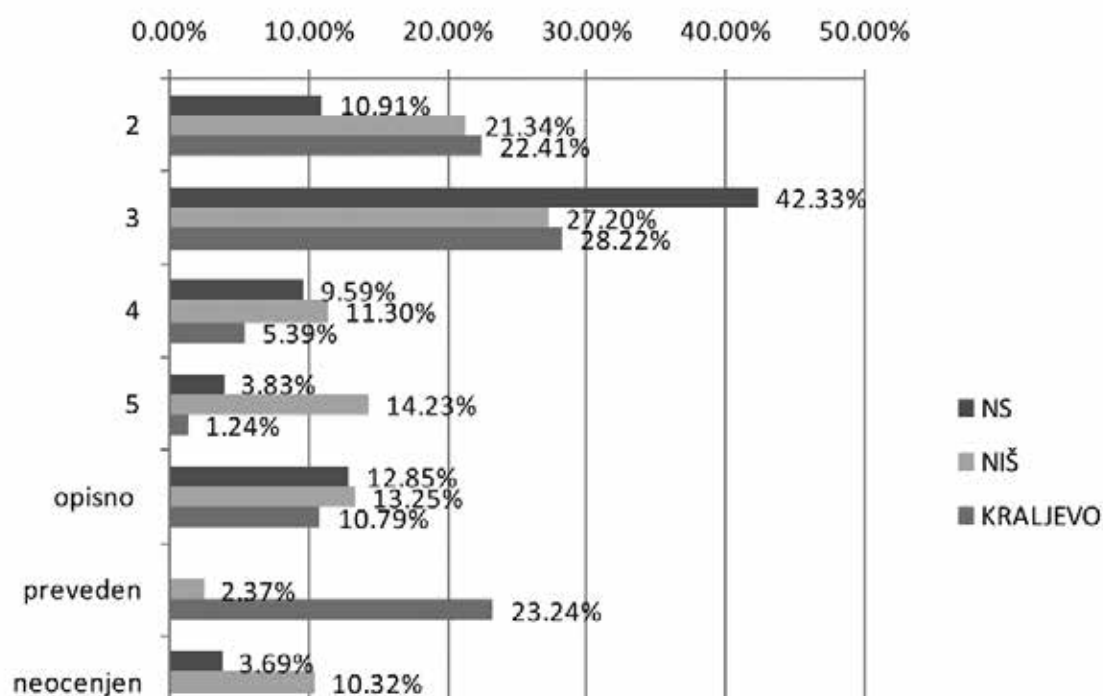
U Novom Sadu je bilo znatno manje učenika koji su postigli dovoljan uspeh, a znatno više onih koji su postigli dobar uspeh, u poređenju sa druga dva grada. U ovom gradu vidljiv je i veći broj učenika sa nedovoljnim uspehom. Međutim, verovatno je da je ova razlika nastala samo usled drugačijeg načina evidentiranja učenika u gradovima. Naime, u Novom Sadu nije prikazana kategorija prevedenih učenika, a u Kraljevu nije prikazana kategorija nedovoljnih. Verovatno se radi o istim grupama učenika.

U Nišu je značajno veći broj učenika romske nacionalnosti postigao odličan uspeh. Razlika u odnosu na druga dva grada je preko 10%.

U Kraljevu je, više nego kod drugih, primenjivana mogućnost prevođenja učenika. Prevođeni su učenici i sa 7 slabih ocena.

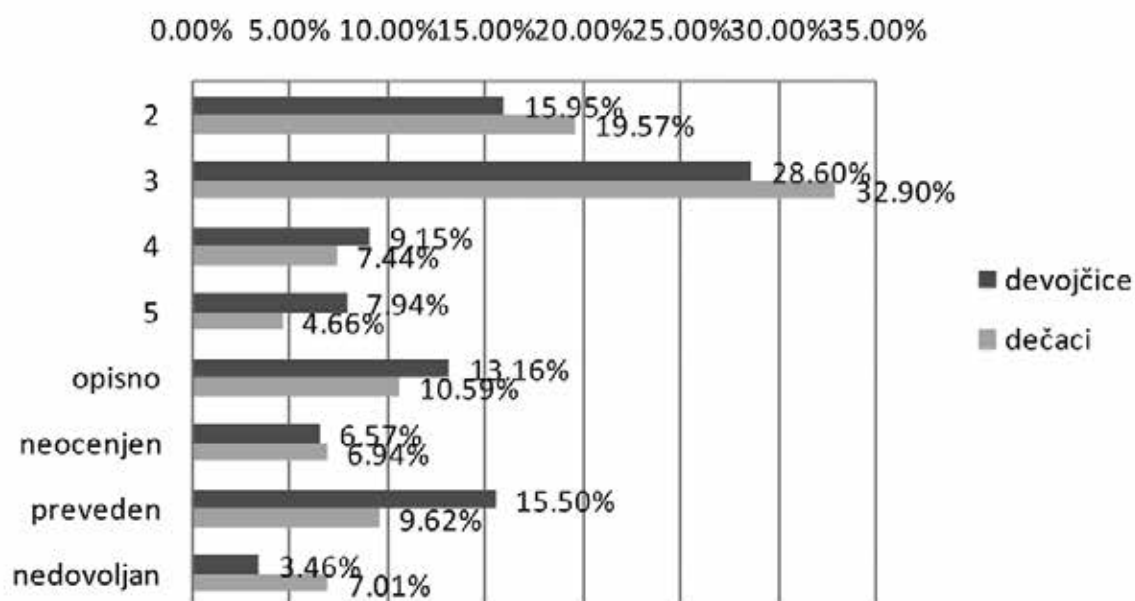
3 Republički zavod za statistiku

Uspeh u poslednjem razredu - tri grada

Na nivou sva tri grada može se uočiti da se dečaci češće nalaze u grupi učenika sa nižim postignućem, dok su devojčice češće u grupi sa višim postignućem. Među prevedenim učenicima ima značajno više devojčica, dok među nedovoljnim ima više dečaka. Ovo je eventualno moguće objasniti naučenom poslušnošću devojčica koja proističe iz njihove uloge u patrijarhalnom društvu, odnosno porodici.⁴⁾ Takođe, neka istraživanja ukazuju na različite oblike vršnjačkog nasilja i diskriminacije koji postoje u školama, a vezanih za pol.⁵⁾

Uspeh u poslednjem razredu - tri grada

4 Romkinje - biografije starih Romkinja u Vojvodini, Svenka Savić I dr., Futura publikacije, 2001.

5 Nasilje u školama, Dragan Popadić, Institut za psihologiju, 2010.

Zaključci

- Trend obuhvata dece romske nacionalnosti, u osnovnim školama u kojima je vršeno istraživanje pozitivan je u poslednjih 8-9 školskih godina. Broj romske dece koja upisuju osnovnu školu poslednjih godina znatno je povećan - od 2000. godine postoji tendencija rasta obuhvata romskih učenika obaveznim obrazovanjem, mada nelinearno;
- U 9 škola iz 3 grada evidentirano je 1.735 učenika romske nacionalnosti, podjednak broj dečaka i devojčica;
- Značajan broj učenika, čak 557, u proteklih 10 školskih godina prestao je da pohađa osnovnu školu i na osnovu evidencije u matičnim knjigama prekinuo dalje školovanje. Stopa prekidanja školovanja je 32%, a školovanje se najčešće prekida nakon četvrtog razreda. Drugi „kritični“ razred tokom i nakon koga se najčešće napušta školovanje je prvi razred. U prvom razredu su evidentirani i učenici koji su upisani, ali nisu nikako ili su vrlo kratko pohađali školu. Devojčice su češće od dečaka prekidale školovanje nakon prvog i četvrtog razreda, dok su dečaci češće od devojčica odustajali od škole nakon drugog i petog razreda;
- Oko četvrtine učenika bar jednom ponavlja razred, a najčešće se ponavljaju prvi i peti razred. Stopa ponavljanja je nešto značajnija u Kraljevu nego u Novom Sadu i Nišu. Po pitanju ponavljanja nisu uočene značajne razlike po polu.
- Najčešći uspeh učenika romske nacionalnosti u sva tri grada je dobar. Više od polovine romskih učenika ima niže postignuće (dovoljan i dobar). Učenice ostvaruju bolje školsko postignuće od učenika, u odnosu na učenike one su češće ocenjene odličnim i vrlo dobrim uspehom. To eventualno može da navede na zaključak da učenice naučene u okviru patrijarhalne porodice na socijalno poželjne oblike ponašanja, uspevaju bolje da se adaptiraju i iskoriste oblike podrške koji postoje u školi.
- Pregledom matičnih knjiga u svih devet ciljnih škola u tri grada, ustanovljeno je da kod većine učenika koji su napustili školovanje na predviđenom mestu u matičnim knjigama ili nema podataka, ili u napomeni stoji „upućuje se na ponavljanje“, „odselio/la“, „prestao/la da pohađa školu“ i sl. Ovakvo vođenje matičnih knjiga u slučajevima napuštanja škole, bez podataka o vezi sa drugom matičnom knjigom i/ili izdatoj prevodnici, onemogućava dalje praćenje školovanja učenika. U tom smislu, postoji značajan prostor za unapređivanje vođenja školske dokumentacije, koji bi bio u funkciji sprovođenja zakonskih odredbi i inkluzije učenika romske nacionalnosti.

IV) Dostupnost obrazovanja i uključenost u život zajednice

Fokus grupe u romskim zajednicama

Danijela Korać-Mandić

*»Ja mojoj kćerki kažem, ako hoćeš da završiš školu,
nemoj gledati momke, već uči, nemoj se smežati po ulicama,
kada ideš iz škole - pogni glavu i pravo kući,
da momci ne pomisle svašta...»
(majka romske devojčice)*

Uvod

Cilj ovog dela istraživanja bio je da se dobiju kvalitativni podaci, iz ugla romske populacije, o tome koliko je obrazovanje dostupno romskim devojčicama i dečacima, koliko su oni uključeni u život zajednice, na koji način vide glavne prepreke na putu sticanja obrazovanja i koja rešenja predlažu da bi se prepreke prevazišle.

Održano je 12 fokus grupa (šest u Novom Sadu, tri u Nišu, tri u Kraljevu) sa ukupno 157 učesnica/ka - romskih devojčica i dečaka koji idu u školu, onih koji ne idu u školu, roditelja romske dece koja pohađaju nastavu, i onih čija se deca ne školuju, kao i dečaka, devojčica i roditelja iz neromske populacije.

Glavne teme o kojima se razgovaralo bile su:

- Koliko je osnovnoškolsko obrazovanje dostupno devojčicama i dečacima
- Koliko su devojčice i dečaci uključeni u društvene tokove zajednice u kojoj žive
- Koje su prepreke, rizici i vrste ugroženosti sa kojima se susreću romska deca na putu do ostvarivanja svojih ciljeva, i kako oni vide rešenja za uklanjanje tih prepreka

Utisak je da su učesnici/e koji su se odazvali pozivu da učestvuju u radu fokus grupa u većoj meri zainteresovani za obrazovanje i više motivisani da se ovom temom bave, u poređenju sa ostatkom romske populacije. Primetno je takođe bilo da su u razgovorima često dominirale starije devojčice ili dečaci, a da su izjave mlađih bile pod uticajem stavova i izjava starijih učesnika/ca.

Dostupnost obrazovanja za romske devojčice

Na dostupnost osnovnoškolskog i višeg obrazovanja za romsku decu, a naročito devojčice, u romskoj zajednici najviše utiču siromaštvo, nizak obrazovni nivo roditelja, tradicionalne rodne uloge i izloženost diskriminaciji.

Odluke u vezi sa školovanjem dece donose roditelji, a otac ima najviše uticaja na to da li će dete ići u školu i da li će školovanje nastaviti. Neobrazovani roditelji često nemaju razvijenu svest o značaju obrazovanja, niti mogu da pomognu svojoj deci u savladavanju gradiva i podsticanju da u učenju istraju i da posle osnovne škole nastave dalje. I pored toga što su roditelji izjavljivali da je obrazovanje važno i da bi želeli da njihova deca završe školu (u većini slučajeva to je podrazumevalo da izuče neki zanat), oni nemaju mnogo vere u to da će obrazovanje zaista nešto promeniti u životima njihove dece. Navodili su kako je *“i sa školom danas teško naći posao”, kao i da „nema posla ni za Srbe, a kamoli nas, Rome“*. Za sticanje obrazovanja potrebne su godine ulaganja i truda, pa se stiče utisak da romski roditelji samo u načelu smatraju obrazovanje važnim, ali da u svakodnevnom životu ne prave dugoročne planove u vezi sa tim.

Zbog takvog stava roditelja, kao i zbog brojnih drugih prepreka, među kojima dominira siromaštvo i osećanje da ih neromska zajednica ne prihvata, dešava se da deca osnovnoškolskog uzrasta sama odluče da prekinu školovanje, a da ih roditelji u toj nameri ne sprečavaju („*Nisam mogla da učim*“, „*Nisam imala knjige*“). Razlozi zbog kojih romska deca ne pohađaju školu često su i alkoholizam roditelja, njihova nemarnost u vezi sa školovanjem dece, nemotivisanost dece da uče kao i slab uspeh u školi. Porodice koje se zbog posla često sele, najčešće ispisuju decu iz škole i ona ne nastavljaju da pohađaju nastavu.

Specifični problemi u vezi sa školovanjem devojčica prisutni su u svim romskim zajednicama, pošto se za njih, u skladu sa tradicionalnom podelom rodni uloga, planira rana udaja i briga o deci i domaćinstvu. Samim tim, njihovo obrazovanje je u drugom planu ili nije ni od kakvog značaja. Jedna devojčica sa fokus grupe nikada nije išla u školu, kao ni njene sestre, dok su se braća školovala - roditelji su tako odlučili „*jer su one devojke i treba da budu kod kuće*“.

Rodne uloge imaju uticaj na odnos porodice i okoline prema devojčicama od samog njihovog rođenja, pa tako one odrastaju uz brojne zabrane koje se tiču njihove slobode kretanja i druženja. Devojčice retko izlaze iz zajednice (naselja) u kojoj žive, navikle su na poslušnost prema starijima, naročito muškim članovima porodice. Devojčice sa kojima smo razgovarali na fokus grupama su pasivne, nesigurne, i prilično pomirljivo prihvataju uloge koje im okolina nameće.

«Devojčicama je teže u životu, jer imaju urođeni stid i sram.»

Još pre početka puberteta, porodica preuzima mere da devojka “ne osramoti porodicu” (izgubi nevinost), pa se zbog toga pribegava prekidanju školovanja i sklapanju brakova u veoma ranom uzrastu od 13-14 godina. To su nezvanični brakovi između maloletnika, ali se u romskoj zajednici smatraju dozvoljenom vezom u kojoj se ubrzo zatim rađaju i deca.

Porodice sa Kosova donele su sa sobom svoju tradiciju i običaje. U ovoj zajednici se živi zatvorenije, njeni pripadnici često ne govore srpski jezik, naročito žene (koje imaju malo kontakta sa svetom izvan svoje zajednice), a rodne podele su jasne i rigidne. Zbog materijalne naknade koja se, po običaju, prilikom sklapanja braka daje porodici devojke (miraz), udaja često predstavlja i svojevrsnu prodaju. Prilikom veridbe kod ugovorenih brakova, pregovara se sa ocem devojčice kako bi se dogovorio što veći miraz kao kompenzacija za buduću mladu. Vrednost neveste se računa na osnovu njenog zdravlja, snage, sklonosti, ponašanja i veštine vođenja domaćinstva, ugleda njene porodice i njihovog položaja u zajednici, a uzimaju se u obzir i troškovi podizanja devojčice od rođenja. Devojčice nemaju prava ni mogućnosti da donose odluke o svom obrazovanju, udaji ili drugim oblastima svog života. Čak i obrazovanoj devojci muž ne bi dozvolio da radi, a posla ionako nema, pa zašto onda ulagati vreme i novac u školovanje.

«Devojčicama je dovoljno da nauče da se potpišu, ne treba im više.»

Predškolsko obrazovanje u okviru državnih ustanova pohađa samo mali broj romske dece. Prvi razlog za to, koji su navele majke iz naselja Veliki Rit u Novom Sadu, bio je taj što deca nemaju dokumenta, bilo zbog toga što su raseljena lica, bilo zbog toga što su se «vratili iz inostranstva». Značajnu prepreku predstavlja i to što se, kao uslov za upis deteta u vrtić, traži da oba roditelja budu zaposlena, a romski roditelji to najčešće nisu.

U drugim gradovima, međutim, romska deca osnovnoškolskog uzrasta sa kojom smo razgovarali u fokus grupama, u velikoj meri jesu bila uključena u predškolsko obrazovanje, najčešće kroz obavezni predškolski “razred”, mada su u vrtić išla i pre uvođenja obaveznog predškolskog obrazovanja. Ipak, učesnici/e su navodili da su to bili vrtići koje su pokretale razne organizacije, kao deo humanitarnih programa, a u manjoj meri su spominjali državne

vrtiće. Sva ova deca danas idu u školu, pa je jasna veza između rane uključenosti u obrazovno-vaspitne programe i kasnijeg uspešnog nastavka školovanja.

U fokus grupi sa neromskim devojkicama i dečacima, uočene su vidne razlike u stavovima prema obrazovanju i njegovoj vrednosti u odnosu na romsku decu. Sve devojkice sa kojima smo razgovarale pohađale su predškolski program, a sada redovno idu u osnovnu školu i bez dileme planiraju da nastave školovanje. Neromske devojkice i dečaci su bili vrlo aktivni na fokus grupama i imali su puno ideja. Sva njihova braća i sestre idu u predškolsku ustanovu ili školu, kao i većina dece koju poznaju. Znaju za samo jednog dečaka koji je izbačen iz škole, kao i za dosta ispisane dece – koja su sva romska deca. Smatraju da ta deca ne idu u školu jer su ih roditelji ispisali ili zbog finansijske situacije, a i oni sami nisu želeli da idu u školu.

Na pitanje šta bi želele da postanu kad odrastu, naviše romskih devojkica izjavilo je da žele da postanu – frizerka, manekenka, voditeljka TV emisije, čistačica, medicinska sestra, pevačica, doktorica, konobarica, učiteljica, vaspitačica, modni kreator. Dečaci su najčešće izjavljivali da žele da postanu kuvari, plesači, motoristi, sportisti, saobraćajci, automehaničari i policajci.

U odabiru željenih zanimanja kada odrastu, neromske devojkice su ambicioznije, pa su navele sledeće: pisac, plastični hirurg, turistički tehničar, građevinski tehničar, direktor firme, detektiv... Skoro svi neromski dečaci imaju jasnu nameru da upišu srednju školu, a kad odrastu hteli bi da budu: vaterpolista, ugostitelj, konobar, trgovac, košarkaš, vozač, policajac, tatoo majstor, elektrotehničar računarskog smeru, pevač...

Većina romskih roditelja čija deca idu u školu, nemaju učešća u radu škole kroz roditeljske savete ili druge oblike saradnje škole sa roditeljima. Samo u Nišu smo se susreli sa praksom da u radu jedne škole učestvuju i učenici, i roditelji i zajednica. Ta škola se nalazi u delu grada pored romskog naselja, i skoro sva deca u toj školi su Romi, pa su zbog toga romski roditelji i uključeni u savet roditelja. Treba naglasiti da ova romska zajednica predstavlja izuzetak, jer su roditelji iznadprosečno obrazovani u odnosu na opštu romsku populaciju, a porodice su dobro integrisane u zajednicu.

Ipak, većina roditelja sa kojima smo razgovarali ne smatra da savet roditelja ima suštinskog značaja i uticaja na pitanje školovanja njihove dece, već se taj oblik organizovanja roditelja posmatra kao formalnost. Taj utisak su sa nama podelili i neromski roditelji. Učešće učenika/ca u radu škole u bilo kom obliku, sasvim je nepoznato za sve učesnike/ce u fokus grupama.

Uključenost romskih roditelja u rad škole svodi se na odlaske na roditeljske sastanke. Roditelji smatraju da je teško da Romi budu uključeni u rad škole, osim preko romskog asistenta. Majke kažu da redovno idu na roditeljske sastanke svoje dece, ali nisu ni čule za savet roditelja, niti na bilo koji drugi način učestvuju u radu škole, a kamoli da imaju bilo kakav uticaj na rad škole. Jedine informacije koje roditelji dobijaju o radu škole, stižu od romskog asistenta ili preko školice, a ni roditelje niko ništa ne pita. Ipak, kada smo ih pitali da li bi neko od roditelja hteo da ide na sastanke saveta roditelja, nismo dobili direktan odgovor da ne žele, već su pokazale nesigurnost:

«Pa ne znam... mi smo ovde sve nepismene i polupismene... a i onako školu baš briga... Tu je Zorica (pedagoški asistent) i ona sve sredi.»

«Savet nema nikakvu moć, pa što da budem uključen?»

«Sva su nam vrata zatvorena.»

Uključenost u život zajednice

Romska deca, bez obzira da li su u pitanju devojčice ili dečaci, na sličan način provode dan. Najveći deo vremena provodi se u zabavnim aktivnostima, gledanju televizije, slušanju muzike, igranju igrica na kompjuteru, druženju sa vršnjacima, šetnji po naselju (devojčice) ili izlasku u grad (dečaci). Deca koja idu u školu, za razliku od ostalih, značajan deo dana provode u školi. Ipak, relativno malo vremena ova deca (oba pola) provode u učenju ili drugim sličnim aktivnostima kod kuće, uglavnom se to svodi na pola sata do sat vremena za izradu domaćih zadataka. Devojčice koje ne idu u školu najveći deo dana provode u zabavi i dokolici; one ustaju kasnije i više vremena provode u kućnim poslovima, ali i to se svodi na dva – tri sata u toku dana. Dnevni raspored dečaka se gotovo ne razlikuje od rasporeda devojčica. Dečaci takođe navode da pomažu u kući, kao i da pomažu roditeljima u raznim poslovima skupljanju sirovina, prodaji i sl. Utisak je da romska deca sa kojom smo razgovarali imaju dosta slobodnog vremena koje uglavnom provode u dokolici.

U nekim fokus grupama pokazalo se da značajno mesto u dnevnim aktivnostima dece zauzimaju romske škole i slične aktivnosti koje organizuju udruženja u njihovim naseljima. Tamo, po pravilu, provode više vremena u učenju i kreativnim aktivnostima, nego što je to slučaj kod dece koja sama uče kod kuće. Ovo je mnogima i velika motivacija za školovanje, sigurni su u to da im školica pomaže, i postala je obavezan deo njihovih dnevnih rasporeda.

Deca koja ne idu u školu uglavnom su na ulici i loše utiču na one koji idu u školu, jer ih nagovaraju da prestanu da idu u školu. Tu je prisutno i dilovanje droge, krađe i sl.

Devojčice uglavnom ne učestvuju u vanškolskim aktivnostima, niti imaju mogućnosti za to, pošto se sve takve aktivnosti sada plaćaju. Osim toga, one ne smeju da pohađaju neku vanškolsku aktivnost izvan svog naselja. Velika većina devojčica, osim kada idu u školu, ne smeju same da napuštaju naselje. Sva njihova zabava se svodi na druženje sa drugaricama Romkinjama i šetnju kroz naselje, ali ni to ne smeju sve devojčice, gledanje TV-a, slušanje muzike sa drugaricama u kući. Jedna učesnica je želela da ide na balet, ali ju je "bilo sramota" da pita.

Dečaci, sa druge strane, mogu da idu u grad i žele da treniraju sportove, ali malo njih to sebi može priuštiti jer se sve plaća. Zadirivanje od strane neromske dece takođe odbija romsku decu da se uključe u određene klubove i aktivnosti van škole koje pohađaju neromi. Dečaci su primetili da neromi, kada primete da je na nekoj aktivnosti sve više romske dece, ispisuju svoju decu sa takvih aktivnosti. Uopšte, romska deca smatraju da ih neromska zajednica izbegava i da su granice između ta dva sveta jasno postavljene. Ova podela ih još više marginalizuje i zatvara u uske okvire romskog naselja i romske zajednice. U školi se sva deca druže, i romska i srpska, i devojčice i dečaci. Kod kuće, ipak, romska deca se druže samo sa romskom decom. Za razliku od romskih, neromske devojčice i dečaci svoje slobodno vreme provode u znatno većoj meri u učenju, pohađanju privatnih časova (strani jezici, ples i sl.) i sportskim treninzima. Takođe deo vremena provode uz „facebook“, slušanje muzike i televizijski program. Uveče uglavnom izlaze da prošetaju sa vršnjacima.

Uzori

Zanimalo nas je da saznamo ko u životu romskih devojčica koje idu u školu ima najveći uticaj na stvaranje slike o svetu i njihovom položaju u društvu. Dobili smo odgovore da se najvažnijim u školi smatraju učitelj/ica ili razredni starešina, sa kojima su često bliski, kao i vršnjaci. Kod kuće su roditelji najveći autoritet, najviše slušaju tatu, pa onda starijeg brata, a najbliskiji su sa sestrama i braćom. I u svojoj zajednici prepoznaju roditelje kao najuticajnije, ali i komšije i rođake. Mnogi su naveli drugarice kao osobe od najvećeg značaja za njih. Značajan broj je naveo romske organizacije i romske asistente u školi kao važne za njih. Pozitivan uticaj na njihovo obrazovanje imaju roditelji i nastavnici, dok negativan uticaj imaju drugarice i rođaci iz naselja, kao i deca koja ne idu u školu.

Dečaci su na sličan način prepoznali najvažnije osobe u svom okruženju – u školi razredne starešine, u kući roditelje, naročito oca, a u zajednici drugove. Za dečake, najpozitivniji uticaj na njihovo školovanje imaju roditelji, a najnegativniji uticaj pojedini nastavnici u školama koji *«mrze Rome»*. U zavisnosti od ponašanja, nastavnici mogu imati i veoma pozitivan uticaj. U zajednici su naveli da komšije često nagovaraju roditelje da ispišu decu iz škole, jer – *«šta će im to»*.

Romske devojčice uglavnom nemaju uzore, ili nisu o tome nikad razmišljale. Pominjale su samo učiteljice i nastavnike, iz škole i iz neformalnih *«školica»* u naselju, kao pozitivne primere u njihovim životima. Medijske zvezde, sportisti, reperi i brejkdenseri su takođe navedeni kao uzori deci, više dečacima. Roditelji smatraju da tu nema velike razlike između romske i srpske dece jer se *«...svi dive bogatim ljudima»*.

Štetne prakse i načini za njihovo menjanje

Kao štetne prakse u romskim zajednicama, učesnici su prepoznali ranu ženidbu/udaju i prekid školovanja, iako je ova praksa i dalje rasprostranjena. Deca i mladi nemaju mehanizme da se odupru ovakvom uticaju i uvreženoj praksi u romskim zajednicama. Neki izlaz vide u tome da dobro uče i postignu uspeh, pa će to doprineti da ih roditelji "ne prodaju" i da im dozvole da završe školu.

I devojčice i dečaci koji su učestvovali u fokus grupama, pa i njihovi roditelji, smatraju ove tradicije štetnim i smatraju da bi ih ubuduće trebalo menjati, a takođe navode da su se običaji već znatno promenili u odnosu na nekadašnje vreme. Ipak, roditelji i devojke nisu pokazali spremnost da se lično suprotstave ovim običajima. Stiče se utisak da i nove generacije ponavljaju stare obrasce, kako bi bili prihvaćeni i kako bi opstali u jedinoj zajednici kojoj pripadaju.

Pomenut je i loš uticaj drugih roditelja, čija deca ne idu u školu. Oni vrše pritisak na druge da ni oni svoju decu ne šalju u školu, "šta će im škola". Odlazak u inostranstvo cele porodice često je prepreka da se nastavi školovanje, pošto podrazumeva prekid u obrazovanju.

Dečaci imaju znatno više slobode u donošenju odluka, druženju, izlasku izvan naselja i sl. Za razliku od devojčica, dečaci i mladići sa kojima smo razgovarali se otvoreno bune protiv tradicionalnih očekivanja da mladi rano stupaju u brak i ne pristaju na to. Oni su uvereni da je rana ženidba pogrešna, a momke koji su mladi ušli u brak navode kao negativne primere - „*Zarobili su se*“, „*Nisu ništa prošli u životu...*“.

Kao glavne prepreke za školovanje, devojčice Romkinje navele su nedostatak novca i uslova za školovanje, *«zaljublivanje»* i ranu udaju, gubitak volje za školovanjem, prodaju ženske dece, loše ocene i neuspeh u školi (zbog čega roditelji odlučuju da dete više ne ide u školu), loše društvo, selidbu u inostranstvo, kao i uticaj rodbine na to da se devojkama ne dozvoli školovanje.

Devojčice kao način da se ove prepreke prevaziđu vide pomoć od centara za socijalni rad, pomoć mame i tate, zaposlenje roditelja i njihove veće plate, ali i pozajmljivanje novca, kojeg uvek nedostaje. Pominje se i važnost «jake volje» da se nastavi školovanje, bez obzira na sve, podrška okoline u rešavanju porodičnih problema, da se dobro uči i postiže dobar uspeh, kao i zakonska zaštita od prodaje dece.

«Moj brat hoće da se što pre udam, pa smišlja razloge da mi ne da da idem u školu.»

«Moja starija sestra se ne može udati dok ja idem u školu, jer mora neko da radi u kući.»

«Drugi lažu da imam momka, a onda roditelji ne dozvoljavaju da idem u školu.»

Na pitanje kako se mogu prevazići prepreke i istrajati u školovanju, devojčice su nam izjavile:

«Jaka volja i želja da se nastavi školovanje. Odlučnost.»

«Da pozajmimo novac...»

«Da kupimo lekove, da mama ozdravi.»

«Da sama odlučujem o svom životu, da me ne prodaju...»

«Ako dobro učim, roditelji me neće prodati (udati), videće da mi ide škola.»

«Da preselimo negde gde nema blata i smeća.»

«Da se roditelji predomisle i da se ne udam.»

«Da moji roditelji i moj brat ne slušaju nikog što lažu o meni.»

Od mogućih rešenja, pored novca i boljih uslova za učenje, romski dečaci su naveli i to da bi se oni pobunili protiv eventualne odluke roditelja da im ne dozvole dalje školovanje. Isto vredi i za ranu ženidbu. Dečaci navode i to da je važno dobro učiti, i biti jak u prolaženju kroz razne izazove obrazovanja Roma.

Šta je potrebno za prevazilaženje prepreka, kako bi se uspešno završilo školovanje:

«Prostorija gde možemo otići da učimo.»

«Novac, knjige, kompjuter...»

«Trebam biti pametan i da sam odlučujem o svom životu.»

«Trebalo da se puste momak i devojka da budu zajedno ako se vole. Oni se i udaju/žene rano zato što im brane da budu zajedno, da im ne brane, ne bi se ženili.»

«Roditelji treba da savetuju decu da se ne žene rano.»

«Trebalo da budem jakog srca. .»

Neromska deca, kao glavne prepreke za dalje školovanje, vide gubitak motivacije za učenje, manjak podrške i preteško gradivo. Dečaci iz neromske populacije takođe smatraju loš uspeh u školi za najveću potencijalnu prepreku. Prepreke u obrazovanju nisu nešto što je deo njihovog iskustva, već se o tome razmišlja kao o nečemu što može da se dogodi, ali verovatno neće, jer do sada i nije. Nedostatak novca se takođe pominje kao moguća prepreka u budućnosti. Za prevazilaženje ovih prepreka računaju na sopstvenu upornost, podršku okruženja, istrajnost, zalaganje i usmerenost na cilj. Ovde je vidljivo veće pouzdanje u sopstvene sposobnosti i snagu.

«Ne treba dozvoliti da te ništa povuče dole.»

«Boriti se protiv svih prepreka i dokazati da možeš bolje.»

«Trebalo da se držim podalje od lošeg društva.»

Obrazovanje iz ugla roditelja

Romski roditelji su izjavili da u proseku imaju po 3 – 4 dece, koja pohađaju školu. Većina roditelja na našim fokus grupama je išla u školu i uglavnom su završili ili 4 ili 8 razreda osnovne škole. Učesnici su imali puno toga da kažu o svojoj deci, o problemima sa kojima se susreću, diskriminaciji od strane neroma. Tokom fokus grupe su stavljali akcenat na siromaštvo i diskriminaciju i žalili se na društvo koje im ne pruža dovoljno podrške.

Kao uspeh u životu, roditelji romske dece su naveli da bi uspeh bio da im deca završe školu, ali je dobar deo odgovora bio neodređen, kao što je verovatno i samo pitanje za njih bilo nedovoljno jasno. Tako su kao uspeh u životu naveli sreću, vrednost, mudrost i znanje. U mnogim od iskazanih stavova, školovanje i obrazovanje dece dominira kao nešto teško, nedostižno, u načelu vredno, ali suštinski bez jasne povezanosti sa boljim životom. Završetak osnovne škole se smatra uspehom. Neki roditelji se ne nadaju ni da će njihova deca živeti (toliko dobro) kao oni sada, jer dolaze nova vremena.

«Nije baš uspeh ako završe samo osam razreda osnovne. Ali, u današnje vreme, to je toliko teško, da se i to smatra uspehom.»

«Za mene je uspeh da mogu da školujem svoju decu.»

«Nije samo uspeh poslati decu u školu, uspeh je da čovek radi, da može da digne i kredit ako mu treba...»

«Naša deca nemaju nikakve šanse. Mi smo imali bolje šanse, jer smo živeli u boljim uskovima, boljoj državi. A danas se borimo da se prehranimo, a gde je sve ostalo.»

«Ne može danas niko da uspe, jer sve firme su prodate, teško je i Srbima za posao, a ne Romima.»

Od potreba za obrazovanje dece, romski roditelji najčešće su navodili novac za školske potreštine, osnovne stvari, garderobu.... Pored toga, naveli su i da nemaju vremena da se bave decom. Kao prepreku da se deca uključe u vannastavne i vanškolske aktivnosti, navode dva razloga: diskriminaciju i novac. Neki roditelji smatraju da deca nisu ni motivisana, jer *«oni žele samo da sede ispred računara»*.

Negativan uticaj imaju pojedini učitelji i nastavnici, jer negoduju zbog toga što deca nemaju knjige i pribor. Neki stavljaju romsku decu da sede sama u zadnjoj klupi. Drugi nastavnici, opet, ne očekuju mnogo od romske dece, pa se ona onda i ne trude. Loše društvo, deca koja su napustila školu, imaju najveći negativni uticaj, ali i neromska deca koja ih zadirkuju i vređaju.

«Nastavnici diskriminišu decu, kad se fotografišu, uvek su romska deca sa strane...»

Ono što može da se uradi za poboljšanje uslova za obrazovanje romske dece:

«Da se roditelji više založe, da se žale asistentu.»

«Opština mora da finansira rad mesta u kome bi se Romi okupljali, i edukaciju roditelja o važnosti obrazovanja.»

«Mora postojati sistem mera za roditelje koji ne puštaju decu u školu – Centar za socijalni rad mora da reaguje.»

«Kazna ne vredi, šta da ih kažnjavamo kada žive od 5.000 dinara...»

«Razredni, učitelj, uvek pita ko želi da bude u savetu, ali Romi se ne javljaju jer nemaju vremena, imaju puno dece, i ne javljaju se.»

Na pitanje kako možemo pomoći devojkicama da završe školu, jedan od odgovora je glasio:

»Ja mojoj kćerki kažem, ako hoćeš da završiš školu, nemoj gledati momke, već uči, nemoj se smeјati po ulicama, kada ideš iz škole - pogni glavu i pravo kući, da momci ne pomisle svašta...»

Roditelji iz neromske populacije su imali drugačije stavove o ciljevima koje postavljaju pred svoju decu i o njihovom obrazovanju. Uspehom za svoju decu ovi roditelji (majke) smatraju sticanje radnih navika i dobro obrazovanje, ali i zadovoljstvo sopstvenim životom, dobre odnose sa drugim ljudima, samostalnost.

„Osnovna stvar je škola. Zависи od njegovih mogućnosti koliko. Ono što ja nisam u životu postigla, naravno da želim za svoje dete. Izvesti dete na pravi put, koliko je moguće, izbeći poroke.“

„Prvo da je zdrava, da ima dobru komunikaciju sa decom - da ne bude samoživa, da se od druge dece ne odvaja. Nije mi toliko bitno da se završi fakultet ili neki dobar posao – ne po svaku cenu. Više - lična satisfakcija, da je zadovoljna sobom. Važno je biti im podrška i pogurati ih, sada dok su mali...“

„Što se tiče škole, važno mi je. Bitno mi je da kroz školu stekne radne navike, ne samo za školu, nego za život uopšte. Volela bih da završi fakultet, jer je teško naći posao, bez fakulteta, ali i sa fakultetom. Naravno, ne po cenu toga da ona ne želi, ne bih je forsirala protiv njene volje, bitno je da ona sama shvati šta želi, a mi kao roditelji treba da usmeravamo.“

„Prvenstveno stavljам akcenat na samostalnost, da danas-sutra bude sposobna da nastavi sama...“

„Za mene uspeh nije samo ocena, već i lepo ponašanje i odnos prema drugoj deci.“

Kao probleme, majke ističu nedostatak mogućnosti za vannastavne aktivnosti, jer se danas sve plaća, za razliku od nekadašnjih vremena kad su postojale sekcije. Sve učesnice su se složile da bi ih trebalo uvesti ponovo (folklor, sport, korektivna ginastika...). Ipak, majke sa kojima smo razgovarali, bez izuzetka i bez obzira na finansijske teškoće, izdvajaju novac za barem jednu dodatnu aktivnost svoje dece. Osim novca, problem je i nedostatak vremena, obzirom da škola zahteva dosta vremena. Sve učesnice znaju šta je savet roditelja, a neke od njih su i članice saveta - jedna majka na nivou škole, a tri majke na nivou razreda. Učesnice su zaključile da se savet sastaje „pro forme“, da direktor donese odluku, a članovi saveta se potpišu da su usvojili. Ni odluke koje se donesu, ne sprovedu se uvek do kraja. Učesnice smatraju da su male njihove mogućnosti da utiču na školu kroz savet.

Zaključci i preporuke izvedeni iz rada sa ispitanicima:

1) Na romsku decu od ranog detinjstva presudan uticaj imaju neobrazovanost njihovih roditelja i siromašno i nepodsticajno okruženje u kojem rastu. Kao i kod neromske populacije, roditelji su ti koji donose ključne odluke o podizanju i vaspitanju svoje dece, ali ovi roditelji su i sami odrasli u siromaštvu i nepismenosti. Na vlastitom primeru i na primerima iz svog okruženja, ti roditelji nisu mogli da steknu uvid i iskustvo u to na koji način je obrazovanje važno za bolji život njihove dece. Iako većina romskih roditelja smatra da je obrazovanje važno, oni suštinski ne veruju u to da će završetak škole doneti neki boljitak, jer onda nastupaju druge prepreke – opšta nezaposlenost, diskriminacija u zapošljavanju, i sl. Sa druge strane, ustanove države koje bi mogle pomoći u podizanju romske dece, pre svega predškolske ustanove, ne uvažavaju specifične potrebe romske populacije, pa prilikom upisa za njih važe ista pravila kao i za neromske roditelje. Veoma je mali broj romske dece u državnim predškolskim ustanovama. U zajednicama gde funkcioniše neformalna „školica” za romsku decu, primetni su veliki pozitivni pomaci u pripremljenosti dece za školu i kasnijem pohađanju nastave. Ovo je neka vrsta odgovora na nedostatke i manjak kapaciteta obrazovnog sistema koji u praksi još uvek nije otvoren za decu iz marginalizovanih grupa, uprkos zvaničnoj politici inkluzije sve dece.

- Potrebno je dati podršku svim oblicima obrazovno-vaspitanog rada sa romskom decom i roditeljima (npr. »školice» i dopunska nastava u romskim naseljima, škola za trudnice, obuke o veštinama roditeljstva i sl.) koji daju vidljive rezultate u obrazovnim ishodima romske dece, kako se ne bi gubilo dragoceno vreme (kritične rane godine u rastu i razvoju) u čekanju da se reforma obrazovnog sistema u celosti i dogodi.
- Treba razumeti objektivne razloge zbog kojih romski roditelji ne pružaju dovoljno podrške svojoj deci u ranim fazama rasta i razvoja, i razviti programe podrške kojima bi se navedene prepreke i problemi prevazišli, uključujući veću dostupnost formalnih i neformalnih programa podrške i podsticaja romskoj deci.

2) Neromski roditelji su, u vaspitavanju svoje dece, usmereni na izgradnju dečijeg samopouzdanja i osećanja da vrede, a njihove ambicije su usmerene na to da deca u svojim budućim izborima budu srećna i ispunjena. Veoma je izražena jasna opredeljenost neromskih roditelja da se deci bude podrška u svim njihovim izborima, način na koji se neromski roditelji bave svojom decom je drugačiji i složeniji od onog kod romskih roditelja. Romske majke i očevi dobijaju decu uglavnom veoma mladi, pa nemaju dovoljno iskustva, znanja ni podrške da nauče o veštinama roditeljstva. Njihove su ambicije male, pogled na svet često pesimističan, pa su i poruke koje šalju svojoj deci obeshrabrujuće, od toga da je veliki uspeh završiti osnovnu školu, pa do toga da njihova deca neće živeti čak ni tako dobro kao oni u novim ekonomskim vremenima. Romski roditelji su mahom neambiciozni i nesigurni u sebe, a sa tim i nemotivisani za učešće u radu škole. Pored nepostojanja svesti o ličnoj odgovornosti i učešću, prisutan je i manjak vere u mogućnost da oni na nešto utiču, a često nemaju ni jasnu predstavu o tome šta bi menjali. Romskim roditeljima je potrebna podrška da svoja zapažanja i ideje artikulišu, iznesu i objasne, kao i da se uključe u rad škole kako bi uticali na položaj svoje dece u školi.

- Za mlade romske roditelje, naročito majke, potrebni su specifični programi podrške u podizanju i vaspitavanju dece (obuke, savetovanja, podrška u čuvanju dece), ali i podrške u nastavljanju njihovog školovanja, uz podršku postojećih i novih programa za obrazovanje odraslih.
- Škole bi trebalo da na adekvatan način uspostave dijalog i saradnju sa romskim roditeljima, i da nađu najbolji način da ih uključe u rad saveta roditelja, kao i da im pruže podršku da iskažu svoje mišljenje, postavljaju pitanja i da uvažavaju njihovu ulogu u procesu obrazovanja romske dece.

3) Romska deca, odrastajući u siromaštvu, bez podrške i podsticaja, uz ovakve poruke kroz koje stižu predstave o svetu koji ih okružuje, neminovno imaju manjak samopouzdanja i samopoštovanja, motivacije i vere u budućnost. Kao prepreke u obrazovanju, pored siromaštva, oni prepoznaju i svoje roditelje (da me neće prodati, da će me pustiti da idem u školu, da će se zaposliti). Neromska deca imaju znatno više samopouzdanja, a eventualne prepreke u obrazovanju ne doživljavaju kao nešto što će ih zaista i sprečiti da završe školu. Romska deca su manje ambiciozna i u razmišljanju o svojim budućim željenim zanimanjima, pa ostaju na idejama o tome da završe neki zanat, a retko sebe vide kao stručnjake u nekoj oblasti. Romska deca nemaju adekvatne uzore na koje bi se ugledali, a u njihovom okruženju skoro da i nema uspešnih i obrazovanih Roma. Sliku o svojoj budućnosti oni oblikuju prema sopstevnom okruženju, u kojem se muškarci bave skupljanjem sekundarnih sirovina, a žene su domaćice i majke.

- Romskoj deci, naročito devojkama, potrebna je podrška u razvijanju samopouzdanja i samopoštovanja, svesti o sebi i razvoju socijalnih veština. Važnost obrazovanja potrebno je stalno isticati i omogućiti da romska deca formiraju pozitivne stavove prema sebi, svojoj budućnosti i svojim potencijalima.

4) Rodna neravnopravnost ima snažan uticaj na sve odluke koje roditelji donose za žensku decu. Tradicionalni obrasci kao što je rana udaja, iako prepoznati kao štetni od strane dece i roditelja, ipak se ponavljaju, naročito u zatvorenijim zajednicama (npr. Romi sa Kosova). Rana udaja je način kontrole adolescentske seksualnosti i zajednica takvu praksu podržava, iako ona vodi u očigledne loše socijalne ishode, produbljivanje siromaštva i rađanje novih siromašnih i socijalno depriviranih naraštaja. Rodne podele jako utiču na ograničenja koja se postavljaju devojkama od samog detinjstva, u pogledu kretanja, slobode razmišljanja i slobode uopšte. U takvom okruženju romske devojke postaju uplašene, nesigurne, neambiciozne, poslušne, stide se (da izraze svoje stavove, želje, pitanja), bez jasne ideje o sopstvenoj budućnosti i njihovoj ulozi u njoj. Kao takve, retko se bune protiv svog položaja u zajednici, čak i kada trpe nasilje.

- Na povećanju svesti o štetnosti rodne podele treba raditi u celoj romskoj zajednici, a naročito sa mladima. Potrebno je pokretati razgovore u romskim zajednicama o ovim temama, raditi na povećanju znanja i osnaživanju devojke, devojaka i žena iz romske populacije.
- U školama je potrebno raditi na razvoju inkluzivne kulture, politike i prakse, koja će obrazovanje učiniti otvorenim i dostupnim za svu decu i njihove potrebe, sa naročitom pažnjom na pružanju kontinuirane podrške devojkama u školovanju.

5) Diskriminacija u obrazovanju i društvu uopšte je veoma obeshrabrujući faktor, koji romske devojčice i dečake još više izoluje i zatvara u romsku zajednicu. Sa većinskim stanovništvom nema stvarne komunikacije i druženja. Mladi u takvim zajednicama nemaju načina da se odupru štetnim tradicionalnim praksama, kakve su rano (a nekad i prisilno) sklapanje brakova i zasnivanje porodice ili neškoloвање ženske dece. Ne postoje mehanizmi podrške kojima bi se mladi obratili u ovakvim slučajevima. Prisilni brakovi često su uvod u nasilje nad ženama, a podrška žrtvama nasilja takođe je manje dostupna za Romkinje u odnosu na opštu populaciju.

- Na borbi protiv diskriminacije i promociji poštovanja različitosti potrebno je raditi na više nivoa, počev od osnovne škole i romske zajednice, pa sve do lokalne zajednice u celini. Izolovanost Roma u odnosu na većinsko stanovništvo zasnovano je na dubokim i uvreženim predrasudama i stereotipima, koje je potrebno sistematski i strpljivo menjati kroz angažovanje na svim nivoima. Od naročitog značaja je upravo rad sa decom i mladima iz romske i neromske populacije, jer se u tom uzrastu može ključno uticati na formiranje pozitivnih stavova prema drugima i drugačijima. Pored značajne uloge škola, potrebno je razvijati i druge, vanškolske aktivnosti i programe sa ovakvim sadržajima, koji bi bili dostupni svoj deci i koji bi bili prilagođeni njihovim potrebama i interesovanjima. Civilni sektor u ovoj oblasti može značajno da doprinese kroz inovativni i participativni pristup.

Novosadski humanitarni centar

Novosadski humanitarni centar (NSHC) je neprofitna, dobrotvorna organizacija osnovana 1998. godine u Novom Sadu. NSHC doprinosi stvaranju humanog društva kroz pružanje pomoći ugroženim i marginalizovanim grupama, podršku razvoju građanskog društva, istraživački rad i obrazovanje. U saradnji sa vladinim i nevladinim sektorom NSHC doprinosi smanjenju siromaštva, promociji zdravlja, razvoju neformalnog obrazovanja, unapređenju socijalne politike i politike zapošljavanja u Srbiji.

Od svog osnivanja, NSHC realizuje različite projekte podrške Romima u Srbiji s ciljem unapređenja obrazovanja, životnog standarda i socijalne integracije. Aktivnosti kojima smo se najviše bavili su opismenjavanje, uključivanje romske dece u redovan školski sistem, podrška u školovanju, psihosocijalna pomoć i podrška u ekonomskom osamostaljivanju romskih porodica, te zdravstveno obrazovanje. Poslednjih godina, NSHC je aktivan na polju zagovaranja za obrazovanje romske dece u Vojvodini. Kroz različite projekte, NSHC je omogućio izradu lokalnih akcionih planova za unapređenje obrazovanja Roma u 11 vojvođanskih opština. Takođe, NSHC angažuje volontere koji pomažu grupi dece iz romske, aškalijske i egipćanske populacije u školovanju i socijalnoj integraciji.

Novosadski humanitarni centar
Kontakt osoba: Danijela Korać-Mandić
Arse Teodorovića 3, 21000 Novi Sad
T/F: (+381 21) 423 024 / 423 021 / 422 969
E: nshc@eunet.rs
W: www.nshc.org.rs

CARE

CARE je međunarodna organizacija koja ima više od decenije iskustva u radu na implementaciji projekata u regionu severozapadnog Balkana. CARE radi na osnaživanju građana i građanki kroz ekonomske programe, programe razvoja civilnog društva i programe izgradnje tolerancije i mira. Prilikom kreiranja i implementacije programa CARE istice važnost zagovaranja za prava manjinskih grupa, uz pristup zasnovan na pravima svakog pojedinca. CARE svoj rad zasniva na principima partnerstva sa lokalnim nevladinim organizacijama, kao i institucijama sistema i poseban fokus stavlja na približavanje institucija sistema marginalizovanim grupama. CARE koristi participativni pristup u borbi protiv siromaštva i socijalne nepravde.

Programi u Srbiji su počeli da se sprovode 1996. godine i u početku su to bili programi direktne pomoći i rekonstrukcije. Od 2000. godine CARE Srbija sprovodi različite razvojne projekte koji doprinose izgradnji civilnog društva kao što su: projekti koji imaju za cilj osnaživanje i integraciju Roma u oblasti obrazovanja, zapošljavanja i razvoja zajednica, sprečavanje trgovine ljudima, projekti namenjeni poboljšanju reproduktivnog zdravlja, omladinski projekti koji razvijaju omladinski aktivizam i doprinose razvoju tolerancije i smanjenju ksenofobije, kao i projekti koji promovišu norme rodne jednakosti, zdravih stilova života i prevenciju nasilja.

CARE Srbija
Kontakt osoba: Marijana Šerer
Šcerbinova 6/20, 11030 Beograd
T: (+381 11) 357 23 41 / 357 23 87
F: (+381 11) 357 23 61
E: mserer@care.rs
W: www.care.rs

Lektor:
Mirna Lekić-Kronja
Grafička priprema:
Aleksandra Đurić i Miroslav Nikolić
Dizajn:
Studio Prodigy Beograd
Štampa:
Masel print Beograd

CARE Srbija
Šcerbinova 6/20
11030 Beograd
E: mserer@care.rs
W: www.care.rs

Novosadski humanitarni centar
Arse Teodorovića 3
21000 Novi Sad
E: nshc@eunet.rs
W: www.nshc.org.rs